

VIGILIA

FELELŐS SZERKESZTŐ:

SÍK SÁNDOR

PROHÁSZKA

ELISABETH LANGGÄSSER

MIHELICS VID

ÁGOSTON IMRE

GALAMB SÁNDOR

KERÉNYI GRÁCIA

PILINSZKY JÁNOS

SZABÓ GIZELLA

írásai

1958 OKTÓBER

Ára: 5 forint

TARTALOM

	Oldal
Prohászka gondolataiból (Belon Gellért közlése)	577
<i>Elisabeth Langgässer</i> : Koratavaszi erdő, Husvéthétfő (Versek. Bittei Lajos fordításai)	581
<i>Mihelics Vid</i> : A „hitéleti szociológia“ problematikája	582
<i>Agoston Imre</i> : Kórház (Vers)	594
<i>Galamb Sándor</i> : Seneca, a bölcsész drámaíró	596
<i>Kerényi Grácia</i> : Tátrai levél, Evangélium, „Matka Boska Zielna“, (Versek)	609
<i>Pilinszky János</i> : Találkozás az olasz költővel (Elbeszélés)	610
<i>Szabó Gizella</i> : Falusi sirató, Tájkép (Versek)	612
<i>Mihelics Vid</i> : Eszmék és tények (Az öregségről)	613
A kis út	621

NAPLO

A hatvanéves Neumann Teréz (623); Pillanatképek a belga kato-
licizmusról (625); Magyar Fioretti (626); Két kiállítás (629); Az
olvasó naplója (630); Színházi őrző (633); A legújabb egyház-
zenei körlevél (635); Műemlékeink (638) 623

Felelős szerkesztő:

Sík Sándor

Szerkeszti: *Rónay György*

Főmunkatársak: *Dorombay Károly, Mihelics Vid, Possonyi László*

Felelős kiadó: *Saad Béla*

Kiadja a Vigilia munkaközösség.

Kéziratokat Budapest 4. Postafiók 152. címre kell küldeni. Kéziratokat nem örzünk meg és nem adunk vissza. Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos utca 1. A Vigilia postatakarékpénztári csekk számla száma: 37.343. Külföldi előfizetéseket is elfogadunk.

Megjelenik minden hónap elején.

Ára: 5.— forint.

PROHÁSZKA GONDOLATAIBÓL*

— Kiadatlan feljegyzések —

A hallgató Isten és a fejlődő lélek

Hogy miért nem mutatod meg magadat jobban Isten, Krisztus ? Miért nem jössz közelebb ? Miért nem felelsz ? Miért nem veted le fátyolodat és miért nem omlasz keblemre ? Ezen csodálkozom. — Te meg azon, hogy én ezt mondhatom; azon, hogy honnan veszi magát ez az egyetemes vágy bennem; honnan vesz szót, színt. Én Rád nézek mint titokra, — Te meg rám mint kinyilatkoztatásra; mert vágyam kinyilatkoztatás, kitörő fénykéve; valami közvetlen, nem közvetített adat; valami gondolatba öltözködött sejtelem. És méltán csodálatos beszéd ez, hogy én látni akarlak; hogy édes türelmetlenséggel, szinte toporzékol lelkem és hajtogatja: mikor ? mikor már ? mikor végre ?

Hát nem volna csodálatos beszéd, ha egy csipkerózsamag, mely az útszélen didereg, a pocsolyaszélen novemberi ködben kezdene beszélni, álmodni s félrebeszélni szépségről, elegáns formákról, a vadrózsa szirmairól, napsugárszötte pártákról s hogy az emberek megmegállnak s megbűvölve nézik és azt mondják: Salamon király pompájánál szebb vagy ! Ha a vadrózsamag így beszélne, az útszéli kövek s a széles országút, a nyikorgó szekér és valamennyi keréknyom kacagna s mondanák: bolondul szegényke ! álmodik ! és csalódik... Pedig a csipkerózsamag vadrózsavirágból, szépségből és szirmos gyöngédségből való, és valahogy emlékezhetnék, hogy mindehhez köze van és valamikép az övé lehet még ! Dehát korán, nagyon korán gondol rá. Várjon, temetkezzék, rothadjon, csírázzék, mélyedjen a földbe ! És ha majd a napsugár fölhúzta, megszínezte, kifestette és kibontotta, akkor, akkor igen, beszélhet; de előbb nem !

De mit szólnék hozzá, ha Donau-Eschingennél a csermely arról álmodnék, hogy ő hajókat visz majd és hogy lánchidakkal kötik össze partjait. Azt mondanók, ha csak ott látnánk és nem ismer-nénk királyi futását, hogy idejekorán törí magát ezen — és igazunk volna, mert ilyesmit nem lehet elrendelni, sem kierőszakolni: az lesz, ha lesz.

És mit szólnánk hozzá, ha a pesti főveny ezer és ezer évvel ezelőtt arról álmodott volna, hogy arany lesz itt minden talpalatnyi föld; hogy ezek a fűzfás buckák kincseket érnek; hogy sok római légiót lehet eltartani rajtuk, s hogy Attila kincse homok vele szemben. Hát erre is azt mondanánk, hogy álom. És ha a jövőben hinnénk, azt mondanánk: várni kell ! ahhoz sok-sok idő kell !

Hát az ember Isten előtt áll és azt mondja: miért nem mutatod arcodat, miért nem szólsz ? Az oltáriszentség elé térdel és azt mond-

* 1958. október 14. Prohászka születésének századik évfordulója. A legméltóbb ünneplés talán az lesz, ha ismét leülünk elé és hallgatjuk, olvassuk írásait. Prohászka központi gondolata az élet volt, ezért irtózott az élettelen, halott szavaktól. Azzal teszünk bizonyosságot amellet, hogy él, ha ráfigyelünk és át vesszük élményeit.

ja: ha én volnék itt, szólnék, vigasztalnálak, fényt lövellnék szemedbe. — Lélek! Ne beszélj félre, édes csipkerózsamagom! Igen, van benned erő és képesség, de még nem bontakozott ki, hogy mi vagy... Még pocsolják között, ködben dideregsz; meg kell halnod, földbe jutnod... Te beszélsz és kérde: miért nem lépek érintkezésbe veled, miért nem töltelek el hatalmammal s az igazság és valóság teljével? Hát mert csermely vagy; a hajót nem bírod, és a Lánchíd még neveltség és nem dicsőség rajtad, hanem hóbort. Tőlem kérde, mit érsz — hisz még csak homok vagy, fövény vagy; de a fejlődés más értéket termel benned. Ne mondd: mikor? ne türelmetlenkedjél! Várj és bízzál!

Igy állok az én Uram, Istenem előtt, én a csipkerózsza, a szépség magva, én a hatalom és erő kikezdése, én a parlag, melyet a világtörténelemnek kell taposnia, fölszántania, megforgatnia. Ámen.

Én alázatosan várok, hiszek, bízom; de azért vágyódom: Veni! veni!

(Naplótöredék 1909. dec. 26.)

Rejtett valóság és hívő lélek

A barlang sziklafalai angyalfejekkel voltak bélelve, angyalarcokkal kitapétázva; a jászolon, az alomszalmán szőnyeg gyanánt angyalmosoly ömlött el; és a nyirkos levegőben lelki feszültség, mely telítve volt izgalommal és vággyal, imádással és elragadtatással; és a szellemi világ mennyi energiájával?!... Itt cikáznak gondolatok (kerubok), itt gyúlnak ki villanások, lángok, lelkek tüze (szeráfok); itt ajánlkoznak föl, itt hódításra indulnak ki, itt emelik a jászolt szárnyaikra, itt tüzes kezekkel lelkek viszik!

Epp így az oltáriszétségnél is. Minden oltárszakramentum ki van tapétázva a kerubok lelkének szépségével, angyalmosollyal, a szeráfok áhítatával. Ha kőből vagy fából van is az oltárszekrény, de egy áradó szeretet lágyága, áhítatvízói vannak rálehelve. Ha pusztaság is a szemnek, de a szellemi szépség fátyola van ráborítva; ha csupasz és szegényes is, de trópusi világ, pálmák és virágok környékezik.

Lélek! ezt a meglátást, ezt a tavaszt neked kell idevarázsolnod; az belőled való: hitedből, szeretetedből. Ne várd azt, hanem teremtsd meg. Abban a hitedben, hogy Isten itt jelen van, megvannak e varázsos világ elemei és színei.

Hiszen a szép világhoz mindig szép világot látó szem kellett, s a kegyes helyek és vidékek legnagyobb szépségbe a szép lélekből öltözködtek. Mily szép és szent lett Palesztina Jézus szemeitől? Milyen szép és szent lett a názáreti ház Jézus lelkétől? Hogy változott el ott fénné a homály, zenévé a zaj és istentiszteletté a munka?! Mint virított az izzó parázs a tűzhelyen; hogy csobogtak a názáreti hegyi források? — Mintha túlvilági mélységek eleven vizei fakadtak volna bennük! — És hogy festett ott az a Gyermeke, mint az Isten kertjének a siralomvölgyébe átültetett palántája, melyet a názáreti ház mint üvegcserepburok védett meg a téli fagyoktól... Hogy

nézték ott a szegényt és a beteget? És mily világításban állt az egész világ?...

De honnan mindez? Hát a lélekből!

Az Isten lelkéből való a világ is, a művész lelkéből a mű, az én hívő, szerető lelkemből az én világom és életem.

És ezt a hitet akarnám fölkelteni: hinni a hit, az eszmény, a szeretet erejében; ezekben az alkotó, teremtő, alakító, színező erőkben. Hinni, hogy ezek az erők, melyek a lélekben fakadnak, Istentől forrásoznak és hogy ezeket Isten a teremtett világ kialakítására adja nekünk.

Hát ezt hinni... ily öntudatra szert tenni, ily lélekkel járni s ily szemekkel nézni... Odaadni a törekvő lelket: bele kell állni teljes erőnkkel az életbe. Nincs készen semmi, hanem ki kell fejleszteni! Törekedni, erőt kiadni, kicsíráztatni... Kell akarni, kell törekedni, nem csüggedni!

Már most honnan merítünk erőt erre? Van sok forrás. Először is a természetes kedv, természetes erély; törekvés; családi érzés s becsületérzés: ellenállni a rossznak, a csábításnak... ha sikertelenségekkel küzdünk, kitartunk. Hasonlóképp, ha nehézségek támadnak emberek és körülmények részéről... De a legbővebb forrás: az odaadás, mikor Istenhez símulok; szent akaratahoz. Erőt, indítást és vigaszt ad!

Odaadni a szeretetben magát. Jézus szeret, én is Őt... Símulni, megnyugodni... eltelni, örvendezni...

Minden oltárszekrény, ahol az oltáriszentséget tartják, nekem titokzatos szent hely, ahol a léleknek Istennel sajátos kapcsolatai vannak. Egy misztikus szent barlang, ahol a lélekre ingerek hatnak, s a homály fényes lesz s a csend némasága beszédes. Ez azért van, mert Krisztus van itt s vele sok-sok szellemi energia. Gondoljunk a betlehemi barlangra: mily csupasz és dísztelen volt az is, de hogy festett az a hívő, imádkozó lélek előtt!

(1910. jan. 2.)

A szelídség nyitogatja a szemet és lelket

A természet, a művészet, az élet csak annak adhat valamit, aki elfogadja tőle azt, amit kaphat. Semmi sem szép, ami nem egész magában. Senki sem bírhatja, foglalhatja és élvezheti a világot, aki nem áll eléje nyílt, érzékeny, — mondjuk szelid lelkülettel.

Mély értelmű a második boldogság: boldogok a szelídek, mert ők lesznek birtokosai a földnek... A föld a maga szépségeit a szelídeknek nyilatkoztatja ki... Övék az, igazán az övék, az ő örökségük. A vad, a marcona nem állítja és nem hangolja lelkét az őt környékező világhoz, azért ennek nincs is mit mondania. Néma...

Kell tehát valami áhítat, vagyis egy koncentrált és magát odaadó, ugyanakkor fogékony, befogadó lélek. Aki egyet gondol, egyet érez, szenved és élvez az őt megszólító, feléje csendülő valósággal... Ami eléink lép, azt meg kell érteni, át kell érezni, abba bele kell élni magunkat. A szépre, jóra, kedvesre hangolva kell lenni, vagyis

ugyanazokat a ritmusokat és rezgéseket kell fölfogni, melyek a műből, a mű mögött álló lélekből és szellemből csendülnek...

Csak áhítatos lelkek élvezik a természetet és az isteninek életben és erőnyben való megnyilatkozását.

(Egy készülő mű előszavából.)

A törvény és az élet

A törvény korlátnak látszik, nyomásnak, elnyomásnak, féknek, a szabadság akadályának, mikor halljuk: nem szabad! Mikor folyton hangzik az a „ne” ... ne lopj, ne ölj! ... ne gyűlölj, ne végy bosszút, — ne légy irigy, féltékeny. Pedig ez nem nyomás, hanem föl-emelés, voltaképpen a „szellemmel”, a Szentlélekkel való telítés. — Zavar a tagadó kifejezés, de pozitív az értelme: ne légy sötét, szellemtelen, korlátolt, piszkos, alacsony. Tagadja a tagadást!

A törvényt mindig úgy kell néznom, mint fölszabadítást a korláttól, a nemtelenségtől; a kötelék szétszakítását, mely rabságban tartott. — A törvény által az ígézet eloszlott, a szögletesség letört, az életfolyás tisztult.

Hálát adok a törvényért. Nem én találtam ki, Isten adta finom megérzések révén. Mély belátások révén, melyek hegyekre vezettek a lapályból, a komiszságból; felhőkön, kételyeken át, a villámlások bizonytalan megvilágításán át az igazsághoz (Mózes a Sinai hegyen, lent a dorbézoló nép; Krisztus a Tábor hegyén, lent a nyomorúság és az ördög hatalma, melyet megtör az ima és a böjt).

A törvényt akarom nyomban uralomra juttatni. Nemcsak a rosszat, mint a törvény áthágását akarom kerülni, hanem söpörni akarok szemetet és kipusztítani a rossz csiráit, a savanyodás erjesztő bacillusait, a neheztelő érzéseket, a sokféle lerakódást, iszapolást... Ó Uram! Cor mundum crea! (Naplórészlet 1913. szept. 9.)

Közösségi érzés

Mi Atyánk! Miért *mi*? Mert azt sohasem imádkozzuk egymagunk. Mintha karjainkat kétoldalt kiterjesztenénk és innen is, onnan is számtalan kar és kéz fonódnék egybe, és egész felhő nyúlna az ég felé. Fehér, fekete, sárga kezek, mert a Miatyánkot mindenütt, az egész föld imádkozza, és még valaki ott fönyn velünk. Négerrel, kínaival együtt...

Nem vagyunk egyedül imádkozók. Akár erdőben, akár padlásokban, mihelyt mondjuk „Miatyánk”, sokkal vagyunk; mellettem, velem vannak. (Töredék 1923-ból.)

A bensőséges élet

Szentek lehetünk, és sok kegyelmet nyerhetünk csak egy nap is, ha figyelünk és a kegyelmi élet indításainak átadjuk magunkat.

Mi ezt nem hisszük, és ebben titkos önzésünknek és restségünknek engedünk. Mentegetjük magunkat: úgy sem lehet! a szentség

nagy, meredek magaslat: ki jut oda?! – Éppígy kicsinyeljük a kegyelmek sokaságát... Pedig csak közre kellene működnünk, és itt és most nemesen, Krisztus szíve szerint cselekednünk azzal a nyomatékozott szándékkal, hogy csakis saját benső életünk szeretetéből, önmagunkért, önmagunk szépségeért, korrektségeért, az édes mindenért, az énért, gyöngyeimért, lelkemért cselekszem.

Ez a szándék kiemeli a külsőség felületességéből és magában nagy áldás. Más szférába állít, mely villanyoz, melynek földje termékeny. Reálissá tesz idealizmusomban. Egy objektummal állít szembe, melyet meg lehet fogni, és mellyel – ha foglalkozni kezdek, ingerel is és lehetőségekre akadok, hogy itt valamit tegyünk. Szemébe nézhetek és kiolvashatom, ami csúnya, és ugyanakkor látom, hogy ez én vagyok... És ezt lehet tisztítani, izzítani, hangolni, alakítani... Gondolatokat és érzéseket ad kezembe, mint egy köteget, gombolyagot: fond, szódd! (Elmélkedés-részlet.)

Közli Belon Gellért

Elisabeth Langgässer

KORATAVASZI ERDŐ

*Mint kutya, árny fut a csüllegen át,
Nyúlpihe-bodros a tüske, az ág.
Tejszerű csillag ezüstje csepeg.
Élet, ki él le? Ki ölti mezed?*

*Mormol az ajk. Nesze csendbe vesző.
Surrog a rokka. Az összüle szó.
Csipkerózsára gally ostora vág –
De hallja-e rini? És hallja magát?*

*Mély vize zúg. Csoda-sejtelem int,
Reszket a föld szíve s kis röge mind.
Vadtövisen puha gyantaszem ül
S egy isteni lény ma a fára feszül.*

HUSVÉTHÉTFŐ

*Kél ujjongó messzeségből,
Szabadult fény szövi át,
Mint a hidpillér a vízből,
Egy szeplőtelen világ.*

*Emberségét sejtve térdel
Férfit, nő s kart karba fon:
A Fiú dicsőült teste
Feltámadott e napon.*

*Jehova szövetségprése
Sajtolta a bort, a vért,
Égünk s érezzük a Lélek
Izzó kapocs-erejét.*

*Üdvözült testek ragyognak
— Soselátott sűrű rend —
S idő s tér határán túlról
Az ígért ország dereng.*

Bittei Lajos fordítása

A „HITÉLETI SZOCIOLÓGIA“ PROBLEMATIKÁJA

Előző tanulmányomból, amelyben a vallásszociológia megújódásával foglalkoztam, eléggé kitűnhetett, hogy csakis a tények és összefüggések megállapítását tekinthetjük a vallásszociológia feladatának. A hitélet katolikus kutatói is ebből indultak ki, azért tagozódhatott be munkásságuk a vallásszociológia körébe és hathatott arra továbbfejlesztő módon. Ugyanakkor azonban ezek a katolikus szociológusok egyáltalán nem titkolták, hogy a tények megismerésével és az összefüggések feltárásával az egyház alkalmazkodását kívánják elősegíteni a modern idők követelményeihez. Ez a kettősség óhatatlanul felidézte azt a lehetőséget, hogy minél szélesebben és mélyebbre szántanak ezek a kutatók, annál könnyebben összeütközhetnek tevékenységük értékelésében a tisztán tudományos szempontok az egyház gyakorlati szempontjaival. Hogy miért, az talán magától is meg fog világosodni, ha végigviszem az olvasót egy kimondottan vallásszociológiai tanulmányon.

Egy kutatás eredményei

Helène Cassin, a tudományos kutatások francia központjának munkatársa, 1953 és 1955 között Délolaszországban tartózkodott, hogy kinyomozza a protestáns szekták terjeszkedésének okait. Két fő tényezőt és két járulékos tényezőt állapított meg.

Az egyik fő tényező szerinte az, hogy a katolikus egyház, mint a klasszikus Róma politikai szervezetének örököse, papjai útján minden vonatkozásban maga kívánta vezetni az olasz társadalmat s ezzel gátolta egy igazán laikus élet kibontakozását és fellendülését. A katolikus vallás így túlságosan „szocializálódott”, ami ugyanannyi, mint „laicizálódott”, mert annyira belevegyült a köznapi élet aktusaiba, hogy mint vallási erő elvesztette külön vonzását. „A szentmise például, amelyben a hívő számára összpontosul a keresztény misztérium, elvesztette misztikus jellegét, cselekménnyé vált, amelynek kétségkívül van értelme, de ez az értelem csak társadalmi, nem pedig vallási.” Míg Franciaországban – mondja Cassin – lassú folyamat után, amely az emberi jogok kinyilvánításával kezdődött s az állam és az egyház szétválasztásával végződött, a laikus nemzet megkövetelte és elérte, hogy az egyház az egyének lelki gondozására korlátozza tevékenységét s ezzel közvetve éppen a laicizmus övta meg a vallásos érzés erejét a francia katolicizmusban, addig Olaszországban a klerikális ráfekvés a közéletre – kivéve egy rövid időszakot 1870 és 1929 között – a vallásos érzés gyöngülését hozta magával az olasz tömegekben. „A mindennapiság lecsökkentette az értékét annak, ami szent.” Ilyen körülmények között azok, akik a szorosabb kapcsolat szükségét érezték Isten és a hívők között, mind nagyobb számban figyeltek fel a protestantizmusra, amely

a maga követőit mint Isten kiválasztottjait, mint Isten egyénileg meghívottjait kezeli.

A másik fő tényező *Cassin* szerint a földműves ligák, majd szindikátusok színrelépése. Ami rendkívül tanulságos, hogy nem az a szerepük bizonyult a legfontosabbnak, amelyre általában gondoltunk. A kezdet tudvalevően az, hogy a mult század vége felé a délnémetországi paraszti tömegek is ráébredtek arra, hogy a földesurak kizsákmányolják őket. Önvédelmi szervezetekbe, úgynevezett ligákba kezdtek tehát tömörülni, amelyek 1908 után már a sztrájk fegyverét is felhasználták. Harcoltak a magasabb bérekért, a gépek eltervezéséért, a helybeli munkások foglalkoztatásáért. A papság nem tanúsított irányukban egységes magatartást. Ahol a ligák gyöngék voltak, ott a helyi papság inkább közömbös maradt, ahol azonban erők és támadók voltak, ott a papság ellenségesen viselkedett és a birtokosokkal haladt együtt. „A déli földműves ligák története még megírásra vár – mondja *Cassin* –, de a tévedés félelme nélkül állíthatjuk, hogy az egyháztól tapasztalt távolodás elsősorban érzelmi elfordulás a katolikus papságtól.”

Lényeges mozzanat – mutat rá *Cassin* –, hogy egy olyan társadalomba, ahol minden közösségi élet keretét a katolicizmus szolgáltatta – még a nyilvános szórakozások is a Szent Szűz vagy a szentek jegyében folytak – hirtelen új elem tört be: az emberek először találtak egymásra és csoportosultak nem vallási, hanem kifejezetten gazdasági és jóléti célból. S ezek a társulások, amelyekben a nők is részt vehettek, hamar belefolytak a szociális élet olyan szektorába is, amelyek mindaddig a papságnak voltak fenntartva, kivált a menyegzőbe és a temetésbe. Főleg a temetés nyert nagy jelentőséget. A nyomor ugyanis gyakran megakadályozta a házátartozókat halottjuk méltó megtisztelésében. Már a harangozásnál kezdődtek a bajok. A nagyharangot csak a gazdagok tudták megszólaltatni, a szegényeknek be kellett érniük a kisharang, a „campana della selva” félének zengésével. A szegények halottját csak a falu utolsó házáig kísérték ki a pap. Ha nem fizették meg a külön stólat, akkor onnan a pap már visszafordult s így az elhantolás, a tulajdonképpeni temetés már pap nélkül ment végbe. Ezzel szemben aki tagja volt a ligának, mindenképpen biztos lehetett arról, hogy neki is, meg övéinek is megadják a tiszteletet. A liga testületileg, zászló alatt vonult fel a végtisztességre. Nem kellett alkudozni a pappal. A legszegényebb paraszt is szép temetéshez jutott, akár csak a földesúr. A búcsúztatók a sírnál még lelkesebbek és átértettebbek is voltak. A parasztok így megszokták a pap nélküli temetési szertartást. „Végül is a pap – írja *Cassin* – olyan notabilitássá vált a parasztok szemében, mint az orvos vagy az ügyvéd, akivel csak alkalmilag kell érintkezniük, s akinek, mint a kisburzsoázia tagjának, nem ismerik el azt a jogát, hogy magánéletükbe avatkozzék.”

A protestantizmus ügyét szolgálta járulékos tényezőként a kivándorlás, amely 1869-ben indult meg s előbb a Földközi-tenger medencéjébe, majd 1880 után a tengerentúlra irányult. A kivándorlás

a gondolkodás mély átalakulását eredményezte. A parasztok rájöttek arra, hogy a birtokosok uralma nem kikerülhetetlen végzettség, hanem olyan adottság, amely alól az ember máris kivonhatja magát. Akik pedig idővel visszatértek az Új Világból, már teljesen más fogalmakat tápláltak a szociális kapcsolatok felől. Azon sem csodálkozhatunk — mondja *Cassin* —, hogy éppen azok a kivándorlók, akikben élt a vallási igény, különös fogékonysággal viselkedtek a protestáns eszmék iránt. Az olasz protestánsoknak 1911-ben már 250 saját templomuk volt az Egyesült Államokban, míg az olasz katolikusoknak csupán 150. További 10 év alatt, 1921-ig az olasz protestáns templomok száma 304-re nőtt. Kereken egy millió olasz veszett el ilyen módon a katolikus egyház számára. S ezek az amerikai olasz protestáns egyházak elég izmosak ahhoz is, hogy ige hirdetőket küldjenek az anyaországba. Utóbbival kapcsolatban emeli ki *Cassin* második járulékos tényezőként azt a hatósági üldözést, amelynek a protestáns lelkészek és hívek vannak kitéve Olaszországban. Bárhogy is vélekedjünk ugyanis a közigazgatási beavatkozásról a vallási ügyekbe, kétségtelen, hogy az ilyen eljárások, amelyekben sok a fölöslegesség is, a szándékolt hatásnak rendszerint az ellenkezőjét szülik. Bizonyosság rá, hogy valamennyi protestáns szekta közül a „pünkösdsöské” terjed a legjobban, amely legtöbbet szenved a rendőri üldözések miatt.

Az „elkereszténytelenedés” jelenségei

Gondolom, nem kell hosszasan elmélnünk ezen a tanulmányon, hogy megsejtsük a kényelmetlenség érzéseit, amelyeket egyházi oldalon kiválthat. *Cassin* persze mint vallásszociológus kizárólag tudományos megismerésre törekedett. Nem volt semmiféle gyakorlati célzata és értékelni sem értékelt semmit. Azok az egyházi személyek vagy tényezők, akiknek más a nézetük, megtehetik, hogy vitába szállnak vele, de arra sem kötelezi őket senki vagy semmi, hogy egyáltalán tudomást vegyenek róla. Más azonban a helyzet, ha a „hitéleti szociológia” katolikus művelői állnak elő a *Cassin* dolgozatában foglaltakhoz hasonló megállapításokkal. Róluk ugyanis köztudomású, hogy tudományos eredményeikkel az egyházi tevékenységet is befolyásolni kívánják. Vajon hasznos-e akkor, hogy ők is nyíltan és katolikus szempontú értékelés nélkül bocsássák a nagy nyilvánosság elé kutatási eredményeiket? Az eddig megnyilatkozott egyházi vezetők tekintélyes része ma már tagadja ennek hasznosságát. Állásfoglalásuk mögött — ahogy én látom — az a megfontolás húzódik meg, hogy a katolikus szociológusok, amikor lépten-nyomon észlelik egy meglehetősen általános „dekrisztianizáció” folyamatát, a feltehetően orvosolható okok mellett olyan okokra is rámutatnak, amelyeket az adott társadalmi viszonyok között az egyház a saját elhatározásából és erejéből nem szüntethet meg. Maguknak a társadalmi viszonyoknak kellene megváltozniuk. A tehetetlenség bevallása pedig egyetlen intézmény számára sem előnyös.

Mindenesetre nem fog ártani, ha magunk is megnézzük, mit tapasztaltak az „elkereszténytelenedés” körül a katolikus kutatók. L. J. Lebreton és J. Le Duigou sarkalatos tényezőnek jelöli meg Franciaországban azoknak a szellemi irányzatoknak terjedését, amelyek a legkülönbözőbb ellenvetéseket hozzák fel a vallás ellen, s a mai technikai kultúra fokozódó materializálódását. M. D. Chenu hozzáveszi még a keresztény értelmezésű családi közösség válságát, amibe belejátszik a lakóhely és a munkahely mind általánosabb különválása. Paul Schmitt-Englin főképp a vallásos elit hiányát panaszolja föl s ezt a hiányt a nagyváros „deperszonalizáló”, személytelenítő hatásának tulajdonítja, amely — a nagyfokú vándorlás, a közlekedés gyorsulása és a mezőgazdaság gépesítése nyomán — a vidék lakosságát sem hagyja érintetlenül.

Mindezek az okok így általánosságban nyilvánvaló közhelyek s nem hihető, hogy alapos megtárgyalásuk ellen hivatalos egyházi részről is bárki kifogást emelhetne. Találkozunk azonban, különösen a monográfiákban, olyan megállapításokkal is, amelyek bizonyos szempontból kényeseknek és kellemetleneknek tűnhetnek fel. G. Roquaix például az általa vizsgált bányavidéken kénytelen volt oda-következtetni, hogy a hitoktatás nem tart lépést a fejlődéssel s az egyházi szertartások, amelyek túlságosan hozzátapadnak az agrár hagyományokhoz, nem számolnak az ipari kor vallási igényeivel. S egészen természetes, hogy a katolikus szociológusoknak észlelniök kellett azokat a sajátos problémákat is, amelyek a tőkés gazdasági rendszer velejárói. Annak ellenére például, hogy a párisi elővárosokat vizsgáló A. Lavendeyre megállapítása szerint a vallásos érzület és a keresztény erkölcsi felfogás szétesése mindenütt a burzsoázia miliőből indult ki, a gyakorlati katolikusok zömét is a burzsoázia teszi. Saint-Pothinben — mint Emile Pin írja — a misehallgatók fele a burzsoáziából kerül ki, holott a lakosságnak csupán 20%-a tartozik ide, míg az ugyancsak 20%-ot jelentő ipari munkások a misehallgatóknak mindössze 6%-át szolgáltatják. Az olasz A. Leoni a mantovai egyházmegyében kiszámította, hogy társadalmi osztályok, illetve csoportok szerint a katolikusoknak hány százaléka teljesítette husvéti kötelességét. Táblázata szerint a köztisztviselők 53, a földbirtokosok 48, a földbérletűek 64, az ipari és mezőgazdasági munkások 25%-a. A volterrai egyházmegyében az a helyzet, hogy a vallásgyakorlat azokban a körzetekben a leggyengébb, ahol legkedvezőtlenebbek a munkafeltételek. Délolaszországban — ugyancsak Leoni megfigyelése szerint — a nagybirtok uralma és a tömegeknek az egyháztól való elfordulása egyenes arányban van egymással. A spanyol F. del Valle azt fejtegeti, hogy hazájában a hitélet mélyüléseire gondolni sem lehet addig, amíg a szociális feszültség a mai mértékben fennáll. Szerinte a tömegek közömbösségének, sőt ellenségeségének legfőbb rúgója a társadalmi és gazdasági viszonyokban rejlik.

Felvetették azonban katolikus szociológusok azt a kérdést is, hogy a kapitalizmus által teremtetett szociális helyzet mennyiben közvetlen okozója a hitélet hanyatlásának és a vallásgyakorlásban részt-

vevő társadalmi rétegek eltolódásának. Több kutató kétségbe vonja a közvetlenséget és a papság magatartásában jelöli meg a tulajdonképpeni tényezőt. G. Roquais a maga bányavidékén úgy találta, hogy a templom kerülése elsősorban reakció a papság ellen, amelyet az ottani nép az agrárburzsoázia csatlósának tekint. Paul Schmitt-Englin is hangsúlyozza az „affektív reakciót”, amely sok embert a pap ellen fordít, mint olyasvalaki ellen, akinek szorgalma és munkája nem áll arányban társadalmilag még mindig kiemelt állapotával. F. A. Isambert, aki a párisi munkások vallásgyakorlatát tanulmányozta, úgy tapasztalta, hogy ha az egyház bármi okból hozzáköti vagy hozzákötni látszik magát valamely társadalmi osztályhoz, akkor ez hátrányosan hat vissza a más osztályhoz tartozók hitéletére. P. Greco, aki a Milano peremén fekvő Sesto S. Giovanni ipari központot vizsgálta, azt írja, hogy még azok a munkások is, akik katolikusnak vallják magukat, ellenszenvvel nézik papjaikat. Azt állítják, hogy papjaiknak nincsenek tiszta fogalmaik a munkások életkörülményeiről, „retrográdok” és betegesen félnek az újításoktól. G. Pagani a Milanotól északra eső Saronno ipari városkában 3900 katolikus hívőnek tette fel a kérdést: hogyan vélekednek papjaikról? Meg volt elégedve 23.1 %, többet várna tőlük 49 %, élesen bírálta őket 19.2 %, kitért a válasz elől 8.7 %. Arra a kérdésre, hogy milyen papokat szeretnének, a válaszok összegezéséből a következők tűnnek ki: legyenek buzgóbbak, kevésbé tradicionalisták, igazodjanak a modern időkhez, álljanak ki a szociális igazságosság és haladás mellé, a gyóntatószékben tanúsítsanak több megértést, alaposabban beszéljenek szentbeszédeikre, híveikkel szemben tegyenek le a parancsolgató modorról s minden vonatkozásban viselkedjenek demokratikusan.

Ellenvetések és bírálatok

Kézenfekvő, hogy az ilyen megállapítások az ottani viszonyok között nem kevésbé felkavarhatják a hívő katolikusok gondolati és érzelmi világát. Sokan megriadnak attól, hogy ugyanakkor, amikor a hívek zömét és az anyagi alapot ezidőszertig még mindig a burzsoázia adja, akkor a szociológusok — esetleg akaratok ellenére is — a proletariátus és a szocializmus felé forduló „avangardista” szellemet táplálják. S nyilván ez a magyarázata annak, hogy egyházi részről folyvást erősödik az a kívánság, hogy a hitéleti kutatások bizonyos megállapításait tekintsek a szociológusok bizalmasoknak és csak az érdekelt személyekkel közöljék azokat. A hitéleti kutatások hivatalos egyházi pártfogolását illetően át is vetődött újabban a hangsúly olyan intézetek felállítására, mint amilyen a „szociális-egyházi kutatások katolikus intézete” Hollandiában. Ez az intézet, amelynek élén G. H. L. Zeegers professzor áll, rendes költségvetéssel dolgozó és kifejezetten a püspöki kar szolgáltatára szervezett intézmény, amely főleg konkrét megbízásokat vállal és hajt végre. Hol kell például új templomokat építeni, a város mely pontjára kell

helyezni a templomot, milyen egyházi feladatokat hoz magával új lakótelepek létesítése vagy egyes városrendezési tervek végrehajtása? A szociológiai adatok bizalmas kezelésének óhajára következtethetünk abból is, hogy az amerikai *Fichtert*, aki pedig jezsuita tudós, nemrégiben szigorú megrovásban részesítette az egyházi többséget.

Mi persze, szocialista rendszerben élő katolikusok, sokban más szemmel és szempontból nézzük ezeket a dolgokat. Számunkra jó-részt megszűntek az ottani problémák s az egyház jövő helyzetét, vele együtt a hitélet alakulását is másképpen mérlegeljük. Nekem egyébként is szilárd meggyőződése, hogy a való tényeknek nem-csak megismerése, de nyilvánosság elé tárása és tudományos meg-vitatása sem sértheti a katolicizmus érdekeit. Annál kevésbé, mert arról is meg vagyok győződve, hogy a vallás kérdésében amúgysem a szociológia, vagy általában az emberi bölcsesség mondja ki az utolsó szót. Ha mi őszintén hisszük vallásunk isteni eredetét és egyházunk isteni vezetettségét, akkor semmiféle, még olyan kemény-nek tetsző megállapítás sem csüggeszthet el minket. Sőt szerintem éppen a szociológusok akadálytalan és szorosra tudományos kuta-tásaitól várhatjuk annak a hitünkéből folyó tételnek tárgyi igazolá-sát is, hogy az egyének vallásos reakcióit sohasem magyarázhatják meg csupán azoknak a társadalmi csoportoknak befolyásai, amelyek-hez tartoznak.

Azok a bírálatok azonban, amelyek a katolikus szociológusokat gyakorlati okokból érték, csakhamar átcaptak a tudományelmélet lényegesebb területére is. Jellemző erre az a frontális támadás, amelynek „Egy méltatlankodó teológus” tollából a „*Vie Intellectuelle*” adott helyet. A cikkíró szerint a „hitéleti szociológia” hova-tovább olyan lobogóvá válik, amely alatt a legkülönbözőbb áruk, olykor romlott áruk is utaznak. Tartani kell attól — úgymond —, hogy ez a szociológia „végeredményben mérték alá akarja venni a Szent-leket”. Végül pedig felveti a kérdést a cikkíró: valóban hiszik-e a katolikus szociológusok, hogy az ő megállapításaik képezik a lel-kipásztorkodás fundamentumát?

A szociológiai determinizmus kérdése

Ez az állásfoglalás, mondhatni, magába tömöríti mindazokat az ellenvetéseket — és mint látni fogjuk: félreértéseket —, amelyek a szociológiát illetően a katolikus közgondolkodásban meglehetősen általánosak. Éppen a szociológia hivatalos szülőházájában, Francia-országban tapasztalhattuk legkorábban, hogy ellentétben *Comte* hely-es célkitűzésével, katolikus és többnyire papi szerzők „szocioló-giának” kezdték nevezni azokat az írásaikat, amelyekben a társa-dalmi valóság tudományos vizsgálata helyett a „jó társadalomra” vonatkozó elképzeléseiket teregették ki. Párizsban töltött egyetemi éveim alatt, a huszas évek első felében, talán a nagyszerű Paul *Bureau* volt az egyetlen tanszéki katolikus tudós, aki lépten-nyomon

felpanaszolta ezt a visszasságot és a saját előadásában és könyveiben ténylegesen szociológiát nyújtott. Ez a fogalmi ferdülés azután Franciaországon kívül is annyira hatott, hogy ami tömérdek könyv „katolikus szociológia” címen világszerte napvilágot látott vagy mint kollégium a teológiai karokon elhangzott, csaknem a legutóbbi idő-ig szociálpolitikával kevert társadalombölcselet, nem pedig szociológia volt. Agostino Gemelli, a milanoi Szent Szív-egyetem méltán világhírű rektora, még 1951-ben írt egy tanulmányt a „Vita e Pensiero” részére abból az alkalomból, hogy *Don Sturzo* könyveit angol nyelven is kiadták, s ebben a tanulmányában teljes nyíltsággal rámutatott arra, hogy amit a szemináriumokban „szociológia” címen előadnak, „semmi kapcsolatban sem áll a szociológiával”. A katolikusok — úgymond — „nem értették meg jól a szociológia természetének, tárgyának és módszerének problémáját”. Ő — tette hozzá — mint pszichológus és biológus nem illetékes arra, hogy konkrét tanácsokat adjon, de kötelességének érzi, hogy figyelmeztesse erre a katolikus tanulóifjúságot.

Az igazi szociológiától való elfordulásnak és idegenkedésnek megvolt persze némiképp az oka is. Az nevezetesen, hogy a szociológia megindítói és legjelesebb úttörői már eleve a társadalmi determinizmus álláspontjára helyezkedtek, s ez túlságosan megriasztotta a katolikusokat. Túlságosan, mert nem vették figyelembe, hogy ez a determinizmus szükségszerű kelléke — mai nyelven: munkahipotézise — volt annak, hogy a társadalomról egzakt tudományt próbáljanak összehozni. Valamilyen determinizmus feltételezése nélkül ugyanis nem is gondolhatunk arra, hogy a társadalom mozgásában fejlődési „törvényeket” állapítsunk meg, de még arra sem, hogy mai szociológusok sokkal szerényebb becsűjére, „tendenciákat” fedezzünk fel. S nemcsak elméletileg nincs akadálya annak, hogy ez a szociológiai determinizmus adottságok gyanánt tudomásul vegye a szellemi jelenségeket, de gyakorlatilag is az a helyzet, hogy még „törvény”-megállapításaiban is éppen elég teret hagy ahhoz a „véletlenek” és „esetlegességek” számára, hogy ne kelljen feltételeznünk sem a nagy egyéniségek szerepét, sem az emberi szellem szabadságát.

Kétségtelen, hogy a „hitéleti szociológia” körül támadt elvi agályoskodásokat is végső soron ennek a szociológiai determinizmusnak hibás szemlélete váltotta ki. Csakis ezzel magvarázhatjuk ugyanis az olyan feltevéseket, hogy a hitélet katolikus kutatói ki akarnák szorítani az isteni kegyelmet a vallásosság és az eredményes igehirdetés tényezői közül. Ilyesmiről nincs és nem is lehet szó. A katolikus szociológusok ismételten leszögezték: annak meghatározását, hogy mi az egyház lényege és mi a kegyelem műve akár az egyház működésében, akár az egyének lelkében, semmiképpen sem tekintik a szociológiára tartozónak. A szociológián kívül álló dolgok ezek. Éppen ezért azonban — emelték ki újból és újból — a hitélet búvárlójának sem szabad, mint „szociológusnak”, túllépnie a tapasztalati tények körét, hanem csupán e tények alapján szabad keresnie

a magyarázatot az általa észlelt csoportjelenségekre. Magyarázaton pedig azt kell értenünk, hogy a jelenségek tömegét olyan láncolatba fűzzük, amelyben a megelőző jelenséget a rákövetkező jelenség okozójának, utóbbit annak okozatának fogadhatjuk el. Így nézve azután a szociológiát, világos, hogy legriasztóbbnak látszó ténymegállapításai sem béníthatják a pasztorális buzgóságot, hanem éppen ellenkezően: felszíthatják és helyesebb mederbe terelhetik.

A mondottak értelmében tűzték ki a „hitéleti szociológia” kimagasló képviselői is az új tudományág határait és feladat körét. A „hitéleti szociológiának” minden szempontból szociológiának kell lennie — jelentették ki egyöntetűen a la-tourettei kongresszuson. Legfőbb teendője tehát — L. J. Lebrét szavait idézve —, hogy „tanulmányozza keletkezésükben, összetételükben és fejlődésükben mindazokat a csoportokat és társadalmi erőket, amelyek befolyásolják a vallásos csoportokat és vallásos magatartást”. Ésszerűen következik ebből, hogy a „hitéleti szociológiát” sem tekinthetjük olyan autonóm tudománynak, amely akár a módszert, akár a megfigyelés tárgyait illetően nélkülözhetné a folytonos és szoros kapcsolatot a szociológiával. *Le Bras* nyomtatékosan hangoztatta, hogy a „szociológia” szó nagy követeléseket támaszt azokkal szemben, akik a „hitéleti szociológia” művelésére vállalkoznak. Egyik legsúlyosabb követelmény — úgymond — az általános szociológia kiterjedt ismerete, hogy megérthessük a tényeket, okokat és következményeket. Mert hogyan vizsgálhatnók a vallásgyakorlatot a foglalkozások, osztályok, az életszínvonal és életmódok s mindazok szabatos tipizálása nélkül, amik az ember környezetét teszik? Tudományelméletileg a „hitéleti szociológia” is teljes mértékben vallásszociológia kíván lenni. Ahogyan Jacques *Leclercq* is rámutatott, a „hitéleti szociológia” valójában nem más, mint „katolikusok által művelt vallásszociológia”, vagy „a katolikus egyházra alkalmazott vallásszociológia”.

Ami szerintem új vonása — legalább is egyelőre „új” vonása — a „hitéleti szociológiának”, hogy művelői elvileg sem keresik a vallások belső igazság-tartalmát s nem kutatják a vallási jelenség végső magyarázatát sem, mert azon az állásponton vannak, hogy mindezek a kérdések kiesnek a szociológiai megfigyelhetőségek köréből. Ugyanakkor azonban éppen kutatásaik érdekében szorosan rátámaszkodnak a teológiára is. Egyrészt, mert meggyőződésük, hogy bármely vallásközösség hitéletét csak a tanok ismeretében bírálhatják el, másrészt, mert ha eredeti célkitűzésük szerint az egyház számára is hasznos munkát akarnak végezni, akkor olyan témákat is ki kell választaniuk, amelyeknek tanulmányozását a teológusok szükségesnek tartják.

Szociológia és teológia

A teológiának ez a figyelembevétele vonatkozik nemcsak a katolikus, de bármilyen más teológiára is, ha történetesen az általa irányított vallásközösség hitéletéről van szó. Helyesen mondja

Leclercq, ha mi tiltakozunk az ellen, hogy a katolikus vallást abból ítéljük meg, amit a megkeresztelt katolikusok többségének élete tükröz, akkor nekünk is óvakodnunk kell attól, hogy ugyanígy járjunk el a protestáns vagy a muzulmán vallás tekintetében. A tant is kell ismernünk minden részletében, nemcsak az egyéni és a csoportos magatartásokat. Itt van például az a tan – folytatja *Leclercq* –, hogy a vallási élet és az erkölcsi élet kapcsolatban áll egymással. A szociológus kénytelen megállapítani: egyik ok, amiért kortársaink jelentős része elveszíti hitét, hogy ezt a kapcsolatot, amelyet fiatal éveikben szüntelen hirdettek nekik, a valóság később megismert tényei nem látszanak megerősíteni. Csak a tények gondos elemzéséből deríthetjük fel tehát, hogy vannak-e az erkölcsi életnek bizonyos szektorai, teszem a családi szektor, ahol a katolikus vallás erős befolyást gyakorol, esetleg más szektorok, például a politikai vagy gazdasági szektor rovására? S kíváncsian lenne meghatározni az intenzitásnak azt a fokát is, amelyet a vallási életnek el kell érnie ahhoz, hogy hatásosan irányíthassa az erkölcsi életet. Annak pedig, hogy a természetfölöttiség érzése és igényei kifejlődjenek a lélekben, szükségesek az életszínvonalnak korok szerint változó minimális mértékei is. Nem változik meg ezzel a kegyelem tana, de a szociológia sokban gazdagíthatja és pontosabbakká teheti ismereteinket a kegyelem működésének feltételei felől.

Le Bras is utal arra, hogy a szociológus csak akkor ragadhatja meg a katolikus hitélet problémáit, ha tisztában van az összes dogmáknak és parancsoknak szabatos értelmével, úgy ahogy a teológia nyújtja azt. Hogyan foglalkozhatnék a szociológus a bűnbánat jelenségeivel, ha nem tudja, hogy mi a gyónás, a töredelem, az elégtétel? Mit kezdhetne a Mária-tisztelettel, ha nem ismeri tüzetesen az egyházi kultuszok fokait és jogcímeit? Valamely vallást tanulmányozni tehát nemcsak azt jelenti, hogy megfigyeljük és kapcsoljuk a külső cselekedeteket, hanem azt is, hogy ráfordítjuk tekintetünket egy egész kulturára. Ismernünk kell ezt már ahhoz is, hogy haszonnal érintkezhessünk papjaival és híveivel. Az intuíció, amely szükséges a hipotézisekhez, nem kizárólag a tények megfigyeléséből támad. Kell hozzá az a „megértés” is, amellyel a kutató igyekszik maga is „átélni” a dolgokat. A kinyilatkoztatás persze olyan adottság a katolikus szociológus számára, amelyet nem neki kell taglalnia. Azok az emberek azonban, akiknek a kinyilatkoztatás szól, s azok is, akik terjesztik, társas alakulatokat képeznek, amelyeknek elemzése megvilágítja a hajlandóságokat a kinyilatkoztatás elfogadására vagy elutasítására, s a dolgoknak ezt az oldalát a teológusnak is úgy kell tekintenie, mint egy érthető részt az isteni tervből. Ha például megállapítottuk ebben vagy abban az országban, ezen vagy azon a tájékon, hogy a munkástömegek közömbösök vagy ellenségesek a vallással szemben s hogy a burzsoázia tölti meg a templomokat, akkor nyilván utána kell járnunk a kérdésnek: mióta és miért? Maguk az összeírások, statisztikák és kimutatások ugyanis még semmi lényegessel nem gyarapítják ismereteinket. Az

értelmezés a szociológiára vár. S akárcsak *Leclercq*, *Le Bras* is oda-következtet, hogy a teológus annál mélyebbre hatolhat a kegyelem tanába, minél hívebben feltárják előtte a szociológusok annak az emberi környezetnek összefüggéseit, amelyben a kegyelem működik.

Már ezekből a fejtegetésekből is kiviláglik, hogy a katolikus szociológusok megítélése szerint maga a teológia is nagy hasznát veheti a hitéletre vonatkozó szociológiai kutatásoknak. J. F. *Motte* szellemesen festi alá ezt az igazságot. „Mit kell ismernünk, hogy angol nyelvre tanítsuk Jánost?” „Az angol nyelvet” — feleli a teológus. „Jánost” — válaszolja a szociológus. Az igazság az — jelenti ki *Motte* —, hogy mindkettőt. Az előbbi, hogy meghatározzuk az elérni kívánt célt, az utóbbit, hogy megállapítsuk az eredményesség konkrét feltételeit.

Méltán rögzíti *Le Bras*, hogy a hittudomány, miután nemcsak Istenről, hanem az embernek Istennel való kapcsolatáról is szól, feltételezi az ember ismeretét, a teológus azonban csak úgy érheti el a reális és konkrét embert, ha a történelem és a lélektan mellett a szociológiához is odafordul. Egyik értekezésében saját szak-tárgyára, a kánonjogra utalva, előadja *Le Bras*, hogy az egyházi jogalkotás, amely a multban helyi megoldásokat olykor helytelenül terjesztett ki az egész egyházra, a Kódex összeállítása óta kevésbé az egyéni kívánságokat, mint inkább az általánosabb anketokat veszi kiindulásul. A kiadványok vitája, a növekvő publicitás jobban felszínre is hozza a katolikus nép valódi szükségleteit. S a vallás-szociológia fejlődésével csak erősödhetik ez az üdvös irányzat, amelytől azt várjuk, hogy a kánonjog kellő mértékben számoljon a tényekkel. „A XX. század szociális struktúráinak és kollektív pszichológiájának felismerése megkívánja például a *De Matrimonio* tételeinek, a püspök és a plebánosok, az egyháziak és a világiak viszonyának olyan interpretálását, amely az elvek érintetlenül hagyása mellett átalakítaná a magatartásokat, simább és csiszoltabb kapcsolatokat teremtené és nemesebbé tenné az életet.” Általában pedig a kánonjogász — mondja *Le Bras* — az „emberinek” érzékét mérítheti a hitéleti szociológiából, annak nyomán autentikusabban és teljesebben töltheti be hivatását, mert ellenőrizheti, hogy a jogszabály elősegíti-e a kívánt fejlődést.

S nem valószínű, hogy lenne a hittudománynak egyetlen ága is, amelynek előnyére válnék, ha érdektelenséget tanúsít a vallás-szociológia iránt. Vannak egészen sarkalatos kérdések, amelyeket csakis a szociológia vetett fel eddig igazi élességükben. J. *Rozier*, a római karmelita főiskola professzora, figyelemzett például arra a paradoxonra, hogy a dekrisztianizálódás folyamatában nem ritkán a „rekrisztianizálódás” jelenségeit fedezhetjük fel.

Olyan felfogásokban és magatartásokban — úgymond —, amelyeket a dogmatika tudósa „totálisan heterodoxnak”, a moralista „abszolút immorálisnak” nyilvánít, nagyon is meglehetnek a megújódás egészséges csirái. Amiről ugyanis nem szabad megfélekmoznunk: hogy a kereszténység is, ahogy a térben és időben megjele-

nik, szisztéma. Nem mentes tehát attól a hajlandóságtól, hogy túlzottan ragaszkodjék a járulékos tradicionális elemekhez, amelyek elfojtással fenyegetik az életet. A szisztematizált kereszténységtől való távolodás éppen ezért tartalmazhat egy igazi pozitív értéket: a személyes és bensőleg átélt kereszténység igényét. A közömbösséget sok esetben úgyis felfoghatjuk, mint a lázadás tudattalan megnyilatkozását, a lázadás pedig nem mindig merőben negatív jelenség. Természetes – folytatja Rozier –, hogy a kereszténység a maga valójában sokkal több, mint szisztéma: találkozás Isten és az ember között, végső felelet az emberi lét és a teremtés kérdéseire. És szükséges a szisztéma is, mert ha kivonjuk magunkat belőle, elsodorhatnak a saját gyöngeségeink. Megtörténhetik azonban, hogy a vallási szisztematika és kodifikáció úgy jelenik meg az egyháziak és a világiak, a buzgók és a nem-buzgók mindennapi érintkezésében, mint egy riasztó formalizmus homlokzata, amely mögött emberi tekintetek, sőt képmutatás húzódnak meg. Ilyenkor azután az olyan tények is, mint a szentmiséről való elmaradás és a gyakorlat fokozódó hiánya, új színt és értelmet nyernek. Nem az aposztázia, hanem a defektusok irányában, amelyek orvoslásra várnak. Hadd dolgozzanak tehát a szociológusok – ez Rozier végső következtetése – s ne kívánja meg senki tőlük, hogy eltorzítsák a valóság igazi képét.

A kettősség feloldása

A német *Groner* a vallásszociológia és a teológia összefüggéseit annyira szorosoknak látja, hogy szerinte egy „szigorúan empirikus vallásszociológia”, amilyenre ugyancsak ő szerinte a „hitéleti szociológiának” kellene válnia, egyenesen hozzátartozik a teológiához. Ezzel szemben a franciák általában ellene vannak annak, hogy a „hitéleti szociológiát” egyszerűen a teológia és jelesen a pasztorális teológia valamiféle segédtudományává tegyék meg. Hangsúlyozzák, hogy a „hitéleti szociológia” nem része a teológiának, hanem önálló tudományág, amelyet a teológia felé valódi autonómia illet meg.

Bizonyos azonban, hogy a tudományos és a gyakorlati szempontok folytonosan ütköznek a „hitéleti szociológia” tekintetében. Mint *N. de Volder* a la-tourettei kongresszuson is szóvá tette, a papok nagy része olyan felvilágosításokat, sőt kifejezetten tanácsokat vár a szociológusoktól, amelyeket közvetlenül hasznosíthatna a maga működési területén. Nyilvánvaló fogalmi tévedés ez – mutatott rá *de Volder* –, amelyet csak a papság szociológiai képzése oszthat el. Mert hiszen – s ezt már *Le Bras* fejtette ki –, ha a katolikus hitélet szociológusai szinte kizárólag csak a katolicizmussal foglalkoznak is, tudományos érdeklődésüket mindig a tények és a struktúrák vonják magukra és csak ezek megértése okából a tanok és az egyházi törvények. Mint szociológusok ők sem léphetik át semmiképpen a tudomány határait. Az, hogy a lelkipásztorokodás módszereire vonatkozó javaslatokkal álljanak elő, sem nem feladatuk, sem nem tartozik illetékességük körébe. Ez a hierarchia dolga, amelynek a

szociológia csupán a választást megkönnyítő elemeket bocsátja rendelkezésére. Hogy pedig mindezt a papság egésze megértse, azért sürgeti *Le Bras* is a szociológia tanításának bevezetését a szemináriumokban.

Annak ellenére azonban, hogy szerény véleményem szerint a „hitéleti szociológia” tudományelméleti tisztázását befejezettnek tekinthetjük, a „hitéleti szociológia” konkrét feladatainak és rendeltetésének megítélésében mutatkozó kettősség azóta is csak fokozódott. A kettősséget nemcsak nem sikerült feloldani, de határozott jelei vannak annak, hogy amennyiben feloldják, ez a gyakorlati, az empirikus irányzat felülkerekedését fogja jelenteni, azzal a következménnyel, hogy a „hitéleti szociológia” — úgy, miként a német-holland-angol, tehát a „germán” iskola óhajta — a pasztorális teológiába tagozódik be segédtudományként. Erre kell gondolnom a két éve Louvainban tartott immár ötödik kongresszus lefolyásából is, ahol az angol Michael P. *Fogarty* beszámolója szerint nyoma sem volt már a la-tourettei elméleti vitáknak, hanem csupa gyakorlati kérdést tárgyaltak, köztük a tanácskozási idő felerészében a kutató-intézetek minimális személyi és anyagi szükségletének miként való fedezését. *Fogarty* ki is emeli, hogy ezúttal „a delegátusok már nem mint egyének, hanem mint intézetek és szervezett kutatócsoportok vagy a püspökeik közvetlen tekintélye alatt álló országos és egyházmegyei hivatalok képviselői jelentek meg”. „Benyomásom az volt — írja *Fogarty* —, hogy a püspökeik ügyeiben szorgoskodó férfiakkal — és szép számban nőkkel — kerültem össze.” Tőle tudjuk meg azt is, hogy a „tisztá teoretikusok” egyre inkább a megújított vallásszociológia művelőit tömörítő „Archives de Sociologie des Religions” körébe lépnek át. *Fogarty* ehhez ezt a sokatmondó megjegyzést fűzi: „A specializáció vonalai világosabbak lettek.” Ha hozzáveszem ehhez, hogy Olaszországban is volt azóta egy országos kongresszus, amelyen *Lercaro* bíboros a „hitéleti szociológiát” mint „az egyházkormányzat értékes eszközét” jellemezte, akkor bizonyára legkevesebb, amit megállapíthatunk, hogy elcsúszásnak vagyunk tanúi arról az útról, amelyet *Le Bras* és társai nyitottak.

Alapjában nem is csodálkozhatunk ezen. Minden újonnan induló tudománynak megjönnek a maga elkerülhetetlen és áldásos krízisei. Ilyenkor válik el, hogy szükség van-e rájuk s mennyiben életképesek. Ahogy én látom, a „hitéleti szociológiáról” be fog bizonyosodni, hogy mint autonóm tudományág nem állhat meg. A „hitéleti szociológia” mint tudomány, azaz mint „tisztá” szociológia, egyszerűen része, bár igen fontos része a vallásszociológiának. Ugyanakkor azonban „alkalmazott” formájában értékes ismereteket és hasznos eligazításokat fog nyújtani mindazoknak az intézményesült vallásközösségeknek, amelyek lépést akarnak tartani az emberi haladással. Másként fogalmazva: fellendül a vallásszociológia, mint tisztá tudomány, és kialakul a „pasztorális szociológia”, mint a teológiához kapcsolt, rendkívül értékes gyakorlati diszciplína. Magának a „hitéleti szociológiának” azonban alighanem a neve is eltűnik.

ÁGOSTON IMRE:

KÓRHÁZ

Zárday Imrének,
a szívek nagy tanárának

Fehér ágy. Fehér függöny. Kórterem.
Ez a játék még hiányzott nekem.
Most, hogy elküldted ezt is — köszönöm.
Vállalom, végigjátszom — s ködökön,

felhők hátán vitorlázom Feléd.
Csupa lengő hab, kék kárpit az ég,
valószínűtlen, hideg tájon át
vágat velem egyre tovább a vágy.

Kicsit kevés a fény. De volt nap is!
Bizonytalan az út, mely odavisz,
de azért megyek... Túl a nyílt egen
lassan kitérül egy nagy kórterem...

Madárcsicsergés kinn... Kórtermi ágyon
pihenünk, indulni kész életek.
Mindegy, hány év van mögöttünk: csak álom,
ahogy emlékünkből most lepereg.

Kinn a dalos nyár selymes könnyű lépte
oson a fák közt; ajka fölnevet,
amint az illatokkal terhes szélbe
belésodor egy szíromlevelet.

Lehullt szirmok helyén itt új virágot
önt pazarul újult nyarak sora,
kidőlt fák helyére új szálfa hág ott: —
az örök forgás nem áll meg soha.

Fa voltál, virág... Eltiport az élet,
kicsit fájsz még — majd egyre kevesebb
hang sir utánad, egyre halkabb ének,
aztán csak csönd, mely lassan betemet.

Nyomodban örök forgás: újra élet,
temető-hanton kinyílt kis virág,
tűnő testeden átrohanó évek
viszik az életet tovább, tovább.

Voltál? Leszel?... Már olyan mindegy. Álom
az egész élet, futó pillanat:
szél suhan át az alkonyodó tájon
s virágszirmot kerget a fák alatt...

Húsz éves ha volt. Alig élt szegény,
s elvitte szíve egy nap reggelén,
talán épp amikor a fák alatt
reggelt rikoltott a madárka-had.

Ennyi az élet? Rikkant a rigó,
s megkezdődik a madár-dáridó,
s közben — épphogy a napfény fölszakad —
egy-egy szív mindörökre megszakad.

A tárt ablakon besuhan
fehérfalú szobámba
s omló selyemként rám borul
a kerti fáknak árnya.

Betegen fekszem. Egyedül.
Vergődő szívem halkán,
rekedt ritmussal úgy dobol,
mint elhalkuló dallam.

Hallgatva számolok. Talán
ilyen lesz a vég: bennem
utolsó dobbanás, s a fák
búcsúfénye a kertben.

Fáradt öszömrre hulló napsugár
aranyozza meg futó életem.
Rozzant szívem újult ütemre jár,
sasokkal villan még egyszer szemem.

Furcsa tavaszi álmok járnak át,
amíg lassan a tél felé viszem,
mint a paraszt a gyűjtött gabonát,
rendbe rakva multam, jövőm, hitem.

Különös lehet: fáradt arcomon
csengő tavaszi mosoly suhan át,
s amíg léptem a sir felé oson,
fényből fonok fejemre koronát.

Bolond szívem, azt hiszed, újra élsz?
Ne hidd! A te órád régen lejárt.
Utad már örök éjszakába vész,
s tovább szökken rólad a napsugár.

Álomnak szép volt. Itt a búcsúzás.
Köszönj, szívem, aztán az útra már!
Te pedig, tündér őszi látomás,
fuss föl az égre, késő napsugár!

(Bajcsy-Zsilinszky kórház)

SENECA, A BÖLCSÉSZ DRÁMAÍRÓ

Nincsen még egy olyan nagy embere a pogány ókornak, akinek annyi eszmei kapcsolata van a kereszténységgel, mint Senecának, a Néró korabeli sztoikus bölcseleonek.

Nem mintha ő maga ismerte volna a kereszténységet. Ha futólag talán észrevette is, aligha tartotta többnek, mint a zsidóság egyik szektájának.

Senecát azonban erkölcsi elveinek magasztossága, nagy humanizmusa és különösen az a hét boldog esztendő, mialatt a fiatal Néró helyett valósággal ő uralkodott a birodalmon, — a későbbi századok előtt olyan tisztelethez juttatta, hogy egész legendák keletkeztek keresztényi voltáról.

A legérdekesebb történelemhamisítás az a 14 levél, amelyeket állítólag részben Szent Pál írt Senecának, részben pedig Seneca Szent Pálnak. Ezeknek a leveleknek még Szent Jeromos is hitelt adott, s vele együtt az első keresztény századokban nagyon sokan. Az apostolnak és bölcseleonek személyes viszonyát sokak szemében bizonyítani látszott a Filippibelihez írott levél utolsó előtti bekezdése: „Köszöntenek titeket az atyafiak, kik velem vannak. Köszöntenek titeket minden szentek, főként a császári házból valók.” Szent Pál szenteken Néró udvarának titkos keresztényeit érti, s a későbbi köztudat ezek közé sorolta tévesen Senecát is. Tévesen, mert a levél Kr. u. 63-ban kelt, amikor a bölcselele már nem tartózkodott az udvarnál.

A levélváltás azonban ennek alapján hívókra talált, sőt legendák támadtak nemcsak arról, hogy Seneca Krisztusnak titkos követője volt, hanem arról is, hogy a 72 tanítvány közé tartozott.

Az apostol és a bölcse levelezésében Szent Ágoston ugyan nem hitt, de szerette Senecát ő is, sőt idéz műveiből. A pogány sztoikusnak tekintélye a keresztény világban azután is újra meg újra jelentkezik. Az 567-es tours-i zsinat egy erkölcsi véleményben Seneca tekintélyére hivatkozik, Clairvauxi Szent Bernát pedig Jenő pápát az ő szavaival biztatja, mondván: Nem erős férfiú az, akinek lelkét nem acélosítja a veszedelem.

S a középkor elmúltával sem szűnik meg Seneca tisztelete. Egyik munkáját Kálvin János adja ki, s tisztelik őt Zwingli és Dávid Ferenc is. A XVII. században pedig özönével jelennek meg — jobbára katolikusoktól — a bölcse műveiből összeállított mondásgyűjtemények, *Keresztény Seneca* címen.

Pedig ez a kiváló elme több ponton való hasonlósága ellenére sem mondható keresztényinek. Az öngyilkosságot például, sztoikus elveinek megfelelőleg — ha a becsület úgy kívánja — még ajánlja is, a lélek halhatatlanságát pedig bizonytalannak véli. Senecának a keresztény szellemhez való viszonyát a legelmésebben Erasmus határozta meg, amikor azt mondta, hogy ha a pogányság felől nézzük őt, akkor keresztény, ha a kereszténység felől, akkor pogány.

... Most azonban elsősorban Senecával mint drámaíróval akarunk foglalkozni, de drámái értékeléséhez szükségesnek látszott keresztény

vonatközösségének tisztázása, éppenúgy, mint ahogy szónak kell esnie élete folyásáról és politikai szerepléséről is.

Lucius Annaeus Seneca Cordovában született, Kr. u. 1-ben. Apja Marcus Annaeus Seneca, lovagi rendhez tartozó férfiú, szintén elég jelentős név az irodalomban. Fiát gondos nevelésben részesítette. Rómába kerülve az ifjú, rétorrá lett, s törvényszéki szereplésével nagy sikereket ért el. Majd bölcselőre adta magát, de részt vett a politikai életben is. A 32. évben megkapta a quaestorságot. Claudius uralkodása elején nagy tekintélyre tett szert, ám Messalina vádaskodására eljárás indult ellene. Vagyónának felét elkobozták, s Corsica szigetére száműzték. Itt nyolc álló évet kellett töltenie. Könyveket ugyan kapott, de családjából és baráti köréből senki sem követhette. Első felesége már meghalt, s két fia közül is csak az egyik élt, Maccus. A fiút a nagyanya nevelte, kihez Seneca gyermeki tisztelettel és szeretettel vonzódott.

Mikor Rómában új irány került hatalomra, Agrippina visszahívatta a bölcsőt, s fia, Néró mellé retorika tanárnak tette meg. Akkoriban az előkelő házaknál alkalmazott szónokmesterek egyúttal erkölcsi nevelők is voltak. Agrippina azért választotta Senecát erre a tisztségre, hogy a nagynevű, a népszerű bölcselőnek és szónoknak hírnevével a császári udvar fényét növelje. A rehabilitált férfiú ezenkívül szenátor és prétor is lett.

Három év múlva Agrippina megmérgeztette Claudius, s Nérót emelteti császárrá. A szónok-bölcsész a fiatal uralkodó mellett marad, s hét esztendőn keresztül rendkívül üdvös hatást fejt ki reá. Befolyását részben Agrippina ellen volt kénytelen felhasználni, mert a féktelen ambíciójú anyacsászárnő maga akart uralkodni, s a régi libertinus világot továbbra is fenn szándékozott tartani. Ezt a törekvését azonban Seneca megütsította. Munkájában segítségére volt jó barátja, Burrus, a praetoriánusok parancsnoka.

Seneca kormányzása valóságos aranykort teremtett a 90 millió lelket számláló egész birodalomban. Uralma alatt — mert hiszen valójában ő uralkodott — Augustus hagyományai, a mérsékelt, a demokratikus monarchia irányelvei éledtek fel. A szenátus ismét törvényhozó testületté vált, a császár csak első polgárnak számított, a törvénykezési eljárás újra a régi tisztességes lett, s megint lehetett szabadságról beszélni. Ezekhez járult az ügyes adóreform, s az a lehetőség, hogy helytartóik túlkapásai ellen a provinciák bátorsággal emelhetek panaszt Rómában.

S az irodalom is, amely Tiberius, Caligula és Claudius alatt szinte haldoklott, új virágzásnak indult. Lucanusban, Persiusban, Calpurniusban az augustusi aranykor folytatódott. Ez szintén Seneca szabadszelleme államvezetésének érdeme.

A boldog időknek hangulata érzik ki Szent Pál Római Leveléből is: abból a passzusból, amely a világi hatalomnak való engedelmességet hirdeti, s amely a fejedelmet — talán éppen Senecára való gondolással — Isten szolgájának nevezi, olyan szolgának, aki az alattvalók javát mozgítja elő.

Seneca államférfiúi bölcsességét egyes későbbi római nagyok magas-

ra értékelték. Trajanus császár azt mondta, hogy ezzel a kormányzással egyetlen császár teljesítménye sem állja ki az összehasonlítást.

A kiváló férfi hatása azonban nem maradt állandó. Az udvar palotaforradalmi, Agrippina akciói a fia fölött való befolyás visszaszerzésére, Nérót Britannicus megölésére ösztönzik. Ebben a gyilkosságban Senecának része nem volt, de a fiatal császár gonosz ösztöneinek elhatalmasodását megakadályozni nem tudta. Néró egyre inkább a saját lábára akart állani, s hogy a mindenre elszánt Agrippina hatalmi törekvéseinek véget vessen, anyját 59-ben megöleti.

Seneca jellemvonala ezen a ponton végzetes törést szenved. Ha lett volna benne a viszonyoktól megkövetelt határozottság, s a közvélemény felháborodását ügyesen kihasználja, Nérót megbuktathatja, és magát választathatja meg császárrá. Ez esetben az emberiséget megmenti a legszörnyűbb évektől. Hogy ő maga legyen imperator, ebben nem volt semmi képtelenség. Nerva is jogtudósból lett azzá, s Senecának a trónra való kilátását Juvenalis is érinti.

E helyett azonban a bölcsész Néró mellé áll, s a szenátushoz intézett ragyogó stílusú levélben Agrippina tetteire és párttűző szándékaira veti a hangsúlyt, mintegy igazolva az anyagyilkosságot.

Cselekedetét tisztára mosni nem lehet, legfeljebb magyarázni. Talán így akarta veszni indult befolyását — a köz javára! — megmenteni, avagy talán egyik művében, a *De constantia* címűben kifejtett amaz etikai elve szerint járt el, hogy a bölcs számára más erkölcsi törvények a kötelezőek, mint a tömeg számára. Szörnyű elvi elsiklás ez a különben nemes felfogású elmélkedő részéről, s mindenestre egyike azoknak az okoknak, amelyek miatt Senecát kereszténynek tartani nem lehet.

De akármilyen volt is ennek a viselkedésnek indítéka, rossz számfátason alapult. Néró egyre inkább ledobja magáról volt nevelőjének hatását. Seneca látja, hogy helyzete tarthatatlan, s 62-ben visszavonulni készül a közügyektől. Nyugalmas, kontemplatív életet akar élni. Bátran tehetne volna, hiszen az akkori birodalom egyik leggazdagabb embere volt. Vagyonságát 300 millió sesterciusra becsülték, ami az 1914-es világháború előtti érték szerint kb. 52 millió koronával lehetett egyenlő. — Néró azonban azzal az ürüggyel, hogy szolgálataira szüksége van, még egy darabig nem ereszti el. Végre enged kívánságának, de a nyugalmat a bölcs nem sokáig élvezheti. Néró, — ama koholt vád alapján, hogy a Piso-féle összeesküvésben része volt, — Kr. u. 65-ben öngyilkosságra kényszeríti. A sztoikus bölcs sztoikus nyugalommal hal meg. A halálba követni akarja nálánál jóval fiatalabb, második felesége, Pómpeia Paulina is, de neki az öngyilkosság nem sikerül.

A sztoicizmus Senecával próbált először a birodalom eszmei és hatalmi vezetője lenni. Másodszor — 98-ban — Trajanusszal került ez az irány kormányrúdhöz, harmadszor pedig az Antoninusok alatt, a II. században. A vonal Senecától vezet Trajanuson át Marcus Aureliushoz. Érdekes, hogy mindhárman hispán származásúak voltak.

Seneca filozófiai munkái közül a legjelesebbek: *De providentia*, *De constantia sapientis*, *De ira*, *De tranquillitate animi*, *De clementia*, *De beneficiis* és *De consolatione*, mely legutóbbi három levelet foglal ma-

gában. Mindegyik mű tele van magasztos eszmékkel, fenséges erkölcsi elvekkel. Kiemelésre méltó, hogy az író támadja bennük a rabszolgaság intézményét, s az antik társadalom e páriáival szemben emberséges bánásmódot követel. Ezeken kívül maradt egy félig versben, félig prózában írt szatirikus regénye, Claudius császárról.

A filozófiai művek közül több le van fordítva magyar nyelvre is. Nem érdektelen, hogy egyik levelét Petőfi Sándor ültette át.

Bennünket azonban főképpen szindarabjai érdekelnek, ezek a nagyhatalású művek, melyeknek értékelése tekintetében annyira megoszlanak a vélemények.

Senecától nyolc tragédia maradt fenn teljesen, egy pedig elég bő töredékekben. Ez a körülmény, függetlenül a darabok értékétől, már magában is érdekessé tenné őket, hiszen az előbbi kor római tragédiaköltőinek (Pacuviusnak, Acciusnak stb.) egyetlen művét sem bírja az utókor, s csak apró fragmentumokból, leírásokból, tartalomközlésekből lehet róluk fogalmat alkotni. Seneca követői közül is csak egy névtelennek tragédiája maradt a maga teljességében az utókorra.

... A császárság első százada a római tragédiaköltészet alkonyatát hozta. Ez az alkonyat azonban még olyan sugárcsövát tud magából árasztani, hogy fénye másfélezreden át ragyog tovább.

Az alkonyati csóva Seneca tragikus költészete.

A darabok előkelő drámaisága, jellemzésbeli finomságai éles ellenétben állanak azzal a színházi közizléssel, amelyet akkortájt Rómában tapasztalhatunk.

A drámairodalom süllyedése a császárkorral kezdődik. A szemet-szájat táttató szinpadí látványosságok egyfelől, a merész frivolságig menő szabadosságok másfelől, támogatást kapva a cirkuszok látványainak idegborzalmaitól, lassan-lassan érdektelenségbe fojtják a színjátszásnak és a drámairodalomnak köztársaságkori igényesebb megnyilvánulásait.

A régi drámaírók persze egy darabig még műsoron maradnak. Pacuviust és Acciust a Kr. u. 1. században is elő-előveszik, de később már csak kiragadott részleteket adnak elő műveikből.

Nagy külső pompa lesz a szinpadon divatos. Pompeius színházának megnyitására Accius *Clytaemnestráját* választják, de aligha a szöveg kedvéért. Inkább azért, mert a trójai zsákmánnyal hazatérő Agamemnon király bevonulása nagy látványosságra ad alkalmat a rendezőnek. Ötszáz öszvér, háromezer kocsi, azután elefántok, zsiráfok serege robot át a szinpadon. A felvonulás aligha tartott egy óránál rövidebb ideig. Accius darabjának cselekménye persze állott ez idő alatt.

Ebben a korban jönnek divatba a vígjáték alsóbb fajai is: a pantomimek, az atellánák és a mimusok. A pantomimek szereplői csukott szájjú maszkban zenekíséretre végezték mozgásukat. Ez a műfaj természet-szerűleg rendkívül fejlesztette a római színész mozgásbeli kifejező képességét, sajnos azonban, pusztá külsőségek felé terelte a színjátszás e formáját is a ruhák megkövetelt pazarsága és a kíséző balett pompája.

Az atellánák tipikus figurái: a fősvény, a lóvátethető öreg, a szájhős katona, — igen népszerűekké válnak, de olcsó hatásokra és banalitásokra csábítják a színészt. Ennek a műfajnak azonban megvan az a tör-

téneti jelentősége, hogy alakjai az olasz *commedia dell'arte*-ban tovább élnek.

A mimusok még népszerűbbekké válnak, mint a pantomimek és az atellánák. Ezekben az álarc nélkül játszott s a köznapi életből merített tárgyú, szabadoshangú rövid közjátékokban nők is felléptek — még hozzá félmertelenül. Az idegizgató érdekesség fokozására olykor a tragédiából is merített tárgyat a mimus. Előadásukban elmentek a verizmus leg-szélsőbb túlzásáig. Így pl. az egyik mimusban egy Laureolus nevű zsi-ványt a nézők szemeláttára feszítettek keresztre.

... Hová menekül ilyen körülmények között az igényesebb dráma-író?

Magánházak dobogójára, ahol előkelő izlésű közönség előtt a dara-bokat ún. recitátorok jelenítik meg.

Hogy miképpen folyt le a császárkorban az ilyen recitáció, arról sajnos keveset tudunk, csak következtetésekre vagyunk utalva.

Valószínű, hogy egyazon darabot, a fellépő alakok száma szerint, több recitátor mondott el. A Kar énekeinek — esetleg táncainak — elő-adására szintén külön recitátor-csoportot kell föltételeznünk, úgyhogy aligha tévedünk, ha egy-egy ilyen recitált tragédia előadását valami ora-tórium-féle megjelenítésnek képzeljük el.

Ezeknek a produkcióknak színhelye legtöbbször valamely magánpa-lota tágas belső tere volt, amelyet ilyen alkalomra némileg átalakí-tottak. Nagyobb népszerűséget ígérő recitációkat tartottak fürdők csar-nokaiban, színházban, sőt nyilvános tereken is, de igazi helyük mégis ma-gánépületek terme volt.

S eresszük fantáziánkat kissé szabadabbra. Gondoljuk el, hogy a dús-gazdag Seneca egyik villájában — talán Nomentanumban, talán Alba-numban — vagyunk. Összegyűl itten Róma 150—200 előkelője. Magas igényű közönség, amely torkig van a szinpadi előadások trükkjeivel és a mimusok obszcenitásaival. Eljön a bölcsész-költő kastélyába, Seneca-prö-miérre. Magával hozza fejlett irodalmi izlését, a görög műveken csiszoló-dott formaérzékét, s titkolt ellenzékliségét Nérónak egyre jobban kibon-takozó zsarnoki hajlamával szemben, s ezzel együtt kíváncsiságát, hogy vajon a liberális államférfi hol rejtett el valami célzást császári nevelt-jének ádáz tulajdonságaira.

Ez a közönség különösen fejlett érzékű a bölcséleti kérdések iránt is, valamint igen szereti a lélektani mélységek rajzát. Kedvét leli a retorikus dikciókban, s igen vájt a füle a lírai metrumok zenéje iránt.

Ezt a szellemileg-testileg elkényeztetett vendégcsereget a szerző a leg-nagyobb előzékenységgel látja el. Ott sűrögnek rabszolgái, akik a meg-hívottak szempillantását is lesik. Maga a puritán életű házigazda ételben-italban fölültébb mértékletes: húsfélét alig eszik, de a vendégek kapják, amit szemük-szájuk megkíván. A pompás ételek mind a vendéglátó nagy-úr birtokairól jutnak az asztalra. A finom borok az itáliai szőlőkből, a pikáns ízű tengeri állatokat Seneca halászhajói fogták, s egy-egy egzotikus ételfajta az egyiptomi birtokokról kerül eléjük.

Az ingyenc falatok mellé ingyencek számára való irodalmi táplálékot is kapnak. A dobogón felsorakoztak már Róma legjelesebb recitátorai és

karénekesei, akiknek próbáin nyilván maga az illusztris szerző is megjelent, hogy útbagazításokkal lássa el őket.

De félretéve a novellairó fantáziáját, kérdezzük meg filológiai szakszerűséggel: mit fog ez a hallgatóság a darabok láttára-hallatára megállapítani.

Először is hagyománytisztelő hajlamaira kellemes hatással lesz, hogy a költő a tragédia tárgyát ugyanabból a mondavilágból merítette, amelyből a nagy attikai mesterek is merítettek. Megállapítja, hogy az író formai tekintetben nagyjában követi Horatius *Ars poeticájának* a hellenisztikus módon alapuló szabályait.

A dobogóról feléje muzsikáló karénekek külső ritmusa tetszetős ennek a közönségnek. A szerző sorai — ha zenéjük néha kissé hűvös is — kellemesek, korrektek, s zökkenők sohasem sértik a fület.

Az attikai tragédia hatását veszi észre a vendégsereg a bőven alkalmazott vitajelenetekben, az ún. agónokban. S a jelenlévőknek irodalmilag legújakezesebb része dicsérőleg állapítja meg, hogy ezek a latin agónok a hasonló görög jeleneteknél könnyedebbek, elegánsabbak. A régiek darabjaiban súlyos kardokkal vagdalkoznak a szembenálló felek, itt finomabb szűrésokkal ejtenek egymáson sebeket.

A széles festésű, epikus részletek alkalmazását szintén görög hatásnak érzi a közönség. Nem unja őket, nem tartja őket drámaiatlanoknak — mint ahogy egyikét-másikat ma bizony annak tartjuk —, hanem élvezi a bennük megnyilatkozó lendületet és plasztikus szemléletességüket.

Előbb a lélekrajz kedveléséről volt szó. Nohát a római publikumnak ez az igénye Seneca darabjainak élvezésekor bőségesen kielégülhetett. Méltán csodálhatták a szerzőnek lelket elemző képességét, s megállapíthatták, hogy bár a nagy görög mesterek — kivált Euripides — szintén ismerték az embert, de Seneca lélekfestése árnyalatosabb, részletesebb, s a szívben végbemenő halkabb rezzenéseket is észrevevőbb.

A lélekrajznak ezzel a finomságával összhangban a szereplők kifejező módja is sokrétűen hajlékony, és igen elmés; a hegyes mondatokban gyakran egész lelki folyamatok sűrülnek össze epigrammatikusan.

Sajnos azonban, ennek a rövid mondatokban robbanó stílusnak megvan a maga nem előnyös ellentéte is. A szónokiasság a rétori szellemű latin közönségnek nyilván tetszett, de vajon mit szólt ahhoz, hogy ez a szónokiasság nem egyszer dagályba árad, hiperbolákra fakad, s öncélú tirádákban puffasztja szét magát? Ezeken persze a korabeli műértő hallgatóság is alkalmasint fejcsóválva akadt fenn, valaminthogy ez volt főoka annak, hogy a mi modern korunk izlése jóideig elfordult Senecától, — s ez akadályozta meg, hogy nagyszerű értékeit kellőképpen elismerje.

Ezzel a stílustúlzással sajnos egyéb tartalmi túlzások is jártak együtt. A véresen szörnyű mozzanatoknak részletező és kíméletlen leírása a cirkuszos iszonyataihoz szokott rómaiak persze kevésbé izgatta fel, és — mondjuk ki magyarul — kevésbé undorította, mint a tartózkodóbb képzeletű modern embert.

Itt azonban ne felejtünk egy enyhítő körülményt. Seneca borzasztóságait éppen a modern századokban annyira becsült angol drámaírók (Marlowe, Shakespeare stb.) sem átalította követni. A *Titus Andronicus*

halmozott szörnyűségei, vagy *Lear királyban* Gloster szemének nyílt színen történő kitolása, nemcsak hogy versenyezhetnek a latin darabok merészségeivel, hanem — mivel emezek csak recitálva *mondattak el*, amazok pedig a néző szemeláttára mentek végbe — még túl is tesznek rajtuk. Ha ezt meggondoljuk, akkor az összehasonlítás nem az Erzsébet korabeli angol dráma javára üt ki.

Eppen ilyen megítélés alá esik az a körülmény, hogy az egyébként horatiusi normákat követő Seneca egyszer-kétszer megtöri az ún. vértilalmat, vagyis azt a szabályt, hogy erőszakos halálnak nem szabad a színpadon előfordulnia. Ez a tilalomáthágás azonban csak látszólagos. Recitálók közvetítvén a szöveget, Medea gyermekgyilkossága, vagy Jocasta és Phaedra öngyilkossága csak szó, a szavaló szava által jutott a közönség tudomására, nem pedig színpadi valóságosságában, vagyis nem történt „coram populo“.

A Seneca-kiadások legelsőként a *Hercules furens* című darabot szokták közölni. A tragédia Euripides hasonló című munkájának újra való feldolgozása. A különbségek azonban olyan mélyrehatóak, hogy szinte egészen eredeti latin művel állunk szemben.

Seneca tragédiáját is Juno gyűlölete mozgatja, aki az Alvilágból dicsőségesen visszatérő Herculesre örültséget küld, mire ez rohamában megöli gyermekeit és feleségét, Megarát. Bódultságából ébredve megtudja, hogy mit követett el. Öngyilkos akar lenni, de Theseus és Amphitryon kérlelik, hogy mondjon le szándékáról. Theseus, aki az alvilági úton társa volt, azzal érvel, hogy a hős ember bátorsága legyen egyenlő a szenvedéssel. Az öreg Amphitryon pedig, a test szerint való atya (mert az igazi atya Jupiter) arra kéri, hogy maradjon támaszul neki, különben ő is végez magával. Hercules enged a kérdéseknél, biztatásoknak, — élni fog tovább is, és elmegy barátjával Athénbe, hogy megtisztulást kapjon öntudatlan gyilkosságának foltjától.

Ezzel végződik a rendkívül érdekes mű. A tirádákban itt is akad túlzás, sőt dagály, de cselekményének koncentrálttsága, lélekrajzának biztossága, etikai felfogásának emelkedettsége által méltán veszi fel a versenyt mintájával, Euripides *Heraklesével*.

Az államférfi politikai meggyőződése és Néró felé vágó intelme is megnyilatkozik. Lycusban, aki a távollévő Hercules uralmát bitorolja és Megarát nőül akarja magához kényszeríteni, — Seneca pompásan rajzolja a kérkedő parvönt s az erőszakos, cinikus zsarnokot, aki szemérem nélkül vallja az uralkodás főszabályának, hogy az uralkodó képes legyen elviselni a felé áradó gyűlölséget.

Politikai jellegű célzás van abban a művészien fölépített elbeszélésben is, amikor Theseus elmondja, hogy miket látott az Alvilágban. Itt mindenki a maga földi életének megfelelő bánásmódban részesül. A egyetlen zsarnokok hátát plebejus kezek verik vesszővel véresre, azok a királyok azonban, akik mérséklettel vitték a kormányt, az elysiumi mezők szépségeit élvezik.

— A *Troades* (Trójai nők) című darab cselekményileg két euripidesi tragédiának: *Hekabének* és *A trójai nőknek* összeolvasztása.

A költői és lélektani árnyalatokban gazdag, erőteljes darabnak köz-

ponti hőse nincsen, csak tárgyi és hangulati középpontja: a rabságba jutott trójai nőknek szomorú sorsa.

— A *Medea* című tragédiát is Euripides műve sugallta Senecának. A legfőbb eltérés a két dráma között, hogy a latin darabban Jason egészen más valaki, mint a görögben. Euripides Jasona számító és hajlékony lélek. A római önmagával tusázó, rokonszenves férfiú. Nem feledte el, hogy az Argó úton mit köszönhetett Medea segítségének. Amikor Colchisból menekülve, felesége — hogy megmentse az argonautákat — feláldozta a saját öccsét, vérbűnbe keveredett, amelyért a hellének halállal akarják büntetni. Jason fél, hogy a megtorlás gyermekeire is kiterjed. Creó, corinthusi király leányával, Creusával kötendő új házassága megmentené a kisfiukat, Medeát is a büntetéstől, csak a vétkes asszonynak kellene — gyermekei nélkül — számkivetésbe mennie.

Jasont tehát apai szeretete készteti a hűtlenségre, s itt van sorsának végzettségűsége. Gyermekei végett hagyja el régi asszonyát, s ennek bosszúja éppen gyermekeitől fosztja meg.

A darab jeleneteinek hatásossága, lélekfestésének ereje, dialógusainak csattanós volta, egy-egy velős mondásnak bámulatosan tömör megfogalmazása a mű alkotóját költői ereje egész teljességében mutatja.

Mint külön érdekesség kívánczik kiemelésre a Kar néhány sora. Az argonauták útjára visszapillantva így dalol a Chorus:

Sok év múltán eljön a kor majd,
Hogy az Okeanos fölbontja a tér
Kötélékét, s megnyíl mind a világ:
Új földrészeket ad majd Thétys,
S nem lesz már a határ ama Thulé.

(Marticskó J. fordítása)

Mi sem természetesebb, mint hogy a XV. század végétől egyesek ebből Amerika felfedezésére vonatkozó jóslatot vélték kihallani. Valójában persze nincsen másról szó, minthogy Senecát a korabeli Róma egyre távoluló világtávolának nagyszerűsége ihlette meg: olyanformán, mintha manapság, a mesterséges holdak keringése idején valaki a Vénuszba vagy a Marszba történő utazás lehetőségéről zengene. Az persze feltehető, hogy a merész fölfedezőket a *Medea*-beli kardal még csak bátorította, hiszen tudjuk, hogy Colombus is e senecai sorokkal lépett hajójára.

— Euripidesi témát dolgozott fel a római költő *Phaedrában* is. Mivel ez a történet szintén eléggé ismerős — kivált Racine műve tette a világirodalom közönsége előtt ismerőssé —, csak egy-két jellemző mozzanatot emelünk ki belőle. Különösen a nagyjelenet — Phaedra és Hippolytus jelenete — érdemes a megismerésre.

A szituáció a következő: Phaedra királyné beleszeretett mostoha-fiába, Hippolytusba, s mivel távollévő férjét, Theseust halottnak gondolja, megpróbál közeledni a szüzi gondolkodású fiatalemberhez.

A királyné eleinte nehezen bírja szóra magát. Hippolytus tisztelettel és gyöngéden biztatja, hogy csak beszéljen. „Tudasd velem bánatodat, anyám!” — mondja. Milyen hasító ironia szólal meg ebben a mondatban! Az imádott fiatalember éppen akkor nevezi anyjának Phaedrát,

amikor ez annak a legkínosabb. A királyné fel is szisszen a névre, s azt feleli, hogy szólítsa inkább nővérének vagy rabszolgájának. Vegye át Athén fölött a kormányzást, hiszen az Alvilág nyilván nem fogja visszaadni Theseust. Hippolytus viszonzásválaszában az önkénytelen ironia más irányban folytatódik. Azt mondja, hogy ha apja csakugyan meghalt, úgy viselkedik majd, hogy a királyné nem érez özvegynek magát, féltetvéreivel pedig édestestvéreként bánik, s anyjuk mellett az apa szerepét fogja betölteni.

Szegény fiú nem tudja, mit mondott. Phaedra most már nem rejtí érzéseit. Térdre esik előtte, illetőleg — recitálásról lévén szó — megmondja, hogy íme láss térden magad előtt. A tiszta lelkű ifjú szörnyű tirádában fakad ki. Haragjában kardot ránt, és Phaedra hajába markol, illetőleg — dobogói előadásról lévén szó — megmondja, hogy kardját íme kirántotta, s hajon ragadta az asszonyt. Majd elengedi és elrohan.

Ez a százegynéhány sorra terjedő jelenet az egyetemes irodalom egyik remeke. Legcsodálatosabb benne, hogy a felépítés, a dialógusvezetés nagy tudatossága nem hervasztja el a művészi hatást. Lélekábrázolása pedig mélységekbe markol, nyelve artisztikus, drámaisága izgalmas.

A jelenet után a darab cselekménye nagyjában azt a folyást veszi, mint amit Racine feldolgozásából ismerünk. Phaedra confidente-jának, a Nutrix-nak szavaiból azonban hadd idézzünk egy mondat. A Dajka szerint a játékot most már tovább kell játszani, s a fiút vérfertőzéssel kell vádolni, másképpen Phaedra a közvélemény előtt veszve van. „A bűnt bűnnel kell eltakarni!” Ez a hatalmas sor visszhangzik azután Shakespeare *Macbeth*-jében és Schiller *Wallenstein*-jében is tovább.

Még csak egy mozzanat legyen a darabból megemlítve, mint amely a római költő borzalom-szeretetére jellemző. Hippolytus hulláját nem egyben, hanem darabokban viszik az apa elé, úgy, amint a megbokrosodott lovak patája és a kerék küllői szét tépték. Számunkra művészetlenül vad ez a jelenet, de ismét ne felejtjük, hogy a császárkor közönsége a cirkusokban még szörnyűbb látványokhoz szokott hozzá, azonkívül, hogy nem illúziós színpadon, hanem pusztán recitálva folyt le a dolog.

— A görög mondavilág egyik legháttorzonogatóbb epizódja *Thyestes* története. A szerencsétlen — bár nagy bűnös — apa elé saját gyermekeinek összedarabolt holttestét tálalja ételül a maga féktelen bosszújában Atreus király. Nem a mi idegrendszerünknek való téma. Nem is foglalkozunk elmondásával, csak egy-két részletre hívjuk fel a figyelmet.

Atreusban az államférfi-költő ismét elbizakodott, sőt szadista zsarnokot rajzol. Bizalmasának, a Satellesnek, az alattvalókra nézve így fejezi ki vezető elvét: „Akarniuk kell azt is, amit nem akarnak!” Latin fogalmazásában — Quod nolunt, velint! — csodálatosan tömör mondat.

De a legdrámaibb hatású csattanó, amit Thyestes mond Atreusnak, amikor megtudja, hogy gyermekei húsából evett. Az ördögi Atreus az edény tartalmára mutatva megkérdi tőle: „Megismered-e fiaidat?” Mire Thyestes ezekkel, a már Lessingtől is megcsodált, szavakkal felel: „Megismerem — fivéremet!”

A főszereplőkön kívül említésre méltó a Satelles alakja. Mintha benne Seneca önkritikát akart volna gyakorolni. A Satelles igyekszik a ki-

rályt szörnyű cselekedeteitől eltanácsolni, de nem sikerül neki, — s lám: meggyőződése ellenére is mellette marad.

— Thyestes történetének folytatásáról szól *Agamemnon*. A darab irodalmi forrása Aischylos *Oresteiájának* első része. A különbségek azonban az egyes karakterek rajzában itt is olyan jelentékenyek, hogy a latin mű eredetinek nevezhető.

A mese magva az, hogy a Trójából győzelemmel hazatérő Agamemnon királyt felesége, Clytaemnestra s ennek szeretője, Aegisthus, megölik. A nagy királlyal együtt esik áldozatul a rabnőként hozott Cassandra, trójai királyleány is.

Új mozzanat a történetben az a jelenet, amikor Aegisthus Agamemnon közeledésének hírére Clytaemnestrát ráveszi, hogy tegye el láb alól férjét. A Dajka viszont lebeszélni igyekszik úrnőjét a merényletről. S kifejlődik egy izgalmas hármasság, mikor is a királyné két ellentétes hatás között ingadozik.

A csábítónak, Aegisthusnak alakja külön megemlítést érdemel. Erre a léleknyomorokra származásának szörnyűsége nyomta rá bélyegét. Atyja, Thyestes, a borzasztó lakoma után megkérdezte az Oraculumot, hogy miként állhatna fivérének, Atreuson bosszút. A válasz ez volt: ha saját leányától, Pelopeától fia születik, ez fogja a megtorlás művét végrehajtani Atreus egyik fián (tehát Agamemnonon). Thyestes vállalta a vérfertőzést, s ebből az undorító egyesülésből született Aegisthus.

A szennyes származás miatt Aegisthus lelke egész életre megmérgeződött. A mai lélektan ezt az állapotot kisebbségi komplexusnak nevezné. A görög tragikusok Aegisthusában semmi ilyenfélét nem lehet találni. Ezt a lélektani vonást Seneca vezette a világirodalomba.

Agamemnonnak a palotában — tehát nem előttünk — végbemenő meggyilkolását, a látnoki képességű Cassandra a kapun kívül mondja el a Karnak, akárcsak a görög eredetiben is történik. Aischylos nagyvonalúsága helyett azonban itt részleteket, még pedig iszonyú realizmusú részleteket kapunk. A vizionáló Cassandra elbeszéli, hogy a királyné éppen most arra kéri urát, váltson más ruhát, vegye fel azt, amit ő maga szőtt neki. Megtörténik. A köntös nem engedi mozogni a király karját. Ekkor Aegisthus beleszúr Agamemnonba, de gyöngye idegzete miatt nem elég mélyen. Most az asszony ragad bárdot, és nyakába vág urának. A félig levágott fej vékony húsdarabon még egy ideig a testen lóg, a vér az áldozat mellére csurog le róla, s a királyi arc még rángatózik. Azután mind a ketten — most már Aegisthus is erőre kap! — szétszabdálják a holttestet. Mind a két gyilkos méltónak mutatkozik vérségi eredetéhez. „Emez Thyestes fia, amaz Heléna nővére!”

A bosszú órája azonban mindkettőjükre ütni fog. Electrának sikerül a gyermek Orestest megmentenie, hogy majdan apja halálát megtorolja. Ezt megtudván Clytaemnestra, arra biztatja Aegisthus, hogy öltesse meg Electrát is. Ime hogyan válik — Seneca mesteri keze alatt — a tétozáló asszonyból férjgyilkos, s mennyire kész lenne már gyermekgyilkosságra is. Csak vért kellett szagolnia. Aegisthus azonban ezzel a mondással — „Ujdonsült zsarnok az, aki mindjárt halállal büntet!” — csak börtönbe vetteti Electrát.

Ennek a megrendítő tragédiának, egyéb kiválóságain kívül még az a jelessége is megvan, hogy írója kevesebbszer téved dagályosságba, mint egyéb drámaiban.

— Az *Oedipus* című tragédiában Seneca sokkal hívebben követi Sophokles remekművét, mint egyéb darabjaiban mintáival szemben tenni szokta. Ez a drámája inkább szabad átdolgozásnak hat, mintsem eredetinek. Ami változtatásokat azonban végrehajtott benne, nem mondhatók szerencséseknek.

Hanem egyik karénekét a benne kifejtett gondolat miatt meg kell említenünk. A dal tárgya a fátum korlátlan hatalma. „A végzet visz bennünket, — adjátok meg magatokat neki... Kikerülhetetlen utakon jár minden létező, s létünk legelső napja már meghatározza a legutolsót. Maguk az istenek sem tudják megmászítani a dolgok menetét, amelyek önmaguk okainak vannak alárendelve.” Gyönyörűen megfogalmazott gondolat, de szemmel látható, hogy írója nem lehetett keresztény.

— A nagyon szép mozzanatokot tartalmazó, de sajnos csak töredékekben fennmaradt *Pheniciai nők* című darabot, amelynek sugallója megint Euripides volt, mellőzzük, — s rátérünk Seneca utolsó művére, a *Hercules az Oeta hegyén* címűre. Ebből a tragédiából egyes magyarázók meglepő keresztény vonatkozásokat véltek kihallani.

A történet magva ugyanaz, mint Sophokles *Trachisi nők* című darabjéé. Dejanira, Hercules felesége itt is azzal akarja férjének szerelmét visszaszerezni, hogy elküldi neki a Nessus vérével átitatott inget, amelynek bűvös hatásáról meg van győződve. Az ing azonban csontig hatóan égetni kezdi a hős testét, levetni pedig nem tudja. Erre Hercules öngyilkosságra határozza el magát. Máglyát rakat az Oeta hegyén, fellép reá, és hősi — sztoikus! — bátorsággal hal meg.

A mellőzött feleség fájdalomának meghatározó rajzában Seneca nagyjában Sophoklest követi, de amíg a görög Dejanirát a hervadás szelíd bája jellemzi, addig a római költő korosodó asszonya bosszúra készül hűtlen férje ellen. Meg akarja ölni, pedig szenvedélyesen szereti. Új lelki összetettség rajza el: hiába keresnők előzményeit az antik drámairodalomban. Itt Racine lélekbrázolásának elővázlatával találkozunk: szerelem és gyűlölet egyazon lélekben ugyanazzal az imádott egyénnel szemben. Seneca szerencsétlen asszonya azonban csak futó szándékában tör a férfi életére, végülis megelégszik a Nessus-inggel, amelynek romboló hatását nem látja előre.

Herculesben Seneca a sztoikus életideált akarta megrajzolni. Ez a Hercules a világ üdvéért küzdött, önként hal meg, azután az égbe kelve felmagasztosul. Halála után újra megjelenik, hogy megvigasztalja anyját, Almenát, aki sírva tartja kezében a fia hamvait rejtő urnát.

Természetes, hogy a modern magyarázat erősen kiemelte a darab hasonlóságát a keresztény passióval. Eszerint Hercules, aki az emberiségért egyszerű munkát végzett, s végül önkénytes halált vesz magára, hogy azután égi atyjához, Jupiterhez emelkedjék, — a Megváltó párhuzama, Almena pedig kezében fia hamvaival — a pogány pieta. A párhuzamokat kiélezőknek azonban eszükbe juthatott volna, hogy a különbségek szinte még nagyobbak. Ez a Hercules zsarnokgyilkosságot követ el, bű-

nőkbe esik, alá van vetve a testi szerelemnek, szégyelli a sírást, s halála végülis nem áldozat, hanem a szenvedéstől való menekülés.

Az *Oetai Hercules* majdnem egyharmadával hosszabb, mint Seneca egyéb drámái. Ha ez a terjedelem nem járna együtt bizonyos elnyújtottsággal, akkor a benne rejlő költői szépségek, s a rendkívüli erő és magasztosság miatt ezt a művet lehetne költészete csúcspontjának tekinteni.

— Sokáig Seneca tollából eredőnek vélték a kutatók egy *Octavia* című darabot is, amelynek főérdekessége, hogy Néró korában játszik, s szerepel benne nemcsak a zsarnok császár, hanem maga Seneca is. Az újabb tudomány azonban azon az állásponton van, hogy a mű csak Néró halála után íródhatott.

A XIX. századnak irodalomtörténeti és dramaturgiai illendőségéhez szinte hozzátartozott a nagy bölcsész-drámáiról darabjait támadni, sőt — ami a támadásnál is bántóbb — lekicsinyelni. Főlényesen csak hibáit vették számba. Ezekre a hibákra valóban rá kell mutatni, de nem szabad abba az elfogultságba esni, hogy csak ezeket lássuk meg. Észre kell vennünk és méltányolnunk izzó drámaiságukat, az árnyalatos lélekábrázolást, az emberi életsorsok bemutatásában megnyilatkozó erőt, valamint felfogásuk magasztosságát és nyelvük szépségeit. S főképpen ki kell emelnünk Senecának az egyetemes drámaírás fejlődésében ama jelentőségét, hogy a hangsúlyt a cselekményről átbillenti a lélekfestésre. Ez az a sajátság, amelynek alapján a latin tragikust a modern dráma előfutárjának lehet tekinteni.

A XIX. század műbírálói és irodalomtörténészeit e darabokkal szemben már az is meggondolkoztathatta volna, hogy milyen óriási hatásuk volt az utókorra. A XIV. században Seneca példájára indul meg a keresztény dráma fejlődése, — modora, stílusa, egyes motívumai később ihletik Lope de Vegát, Calderont, Corneille-t, Racine-t, a holland Vondelt s a fiatal Shakespeare-t. Ekkora hatás, s még hozzá ekkora művész-elmékre kifejtett hatás, nagy kvalitások nélkül érthetetlen volna.

Azért persze a XIX. század kiválóságai között is akadtak a drámaíró Senecának tisztelői. A legkülönb közöttük Ranke, a nagy német történet-tudós, aki hosszabb és igen elismerő tanulmányt írt a tragédiákról.

A XX. században végre komoly újraértékelés kezdődött meg. Az olasz U. Moricca és C. Marchesi, az angol Summers és Garrod, a franciák közül P. H. Damsté és Léon Herrmann, a németek közül pedig Birth és Regenbogen igyekeztek megigazítani az egymásnak adogatott és gyakran csak újrászajkózott sujtó véleményeket.

.... Senecával az ókor nagy tragikusainak sora befejeződött. Amit a tragédia-írás területén a három attikai mester és római követőjük alkotott, az — átformálva persze — örökségül maradt évezredek számára. Az évezredek keretében mi modernnek is benne vagyunk: a mai dráma egészen más lenne, mint aminő most, — ha kétezerháromszáz esztendővel ezelőtt nem él Aischylos, Sophokles meg Euripides és ezerkilencszáz esztendővel ezelőtt Seneca.

KERÉNYI GRÁCIA VERSEI

TÁTRAI LEVÉL

Oly ritkán gondol arra az ember,
hogy visszakapta
az életét.
Pedig az életből
sosincs elég.

Csak néha, mikor
a dombok haragos-zöld háta mögött
a sziklacsúcs
alkonyi rózsaszínbe öltözött,
lenn zúg a patak
s egy percre fenn
elhallgatnak a halálmadarak,
— olyankor eszmél rá az ember,
hogy mennyire szép,
hallgatni a fenyves egyhangú nesztét, —
hogy az utak mentén, a fasorban
most virágzik a hárs,
s az augusztusi hársfaillat
mennyire más
s mennyire ugyanaz,
mint az otthoni, koranyári, —
mert itt a nyár a tavasz,
mert a Tátra alatt
most nyílnak a jázminok
s a berkenye piros kalárisa is, —
mert itt a könny is oly fűszagú-friss,
s a hegyek asszonyai
súlyos gyöngyöket viselnek a nyakukban,
mint súlyos köveket az esztenák teteje,
hogy föl ne kapja őket a szél, —
(a hegyi asszonyok tudják, hogy az élet
csupa szépség és csupa veszély) —
mert itt, a hegyek közt
kábitóbb illatú a virág,
de mikor jön a tél,
megindulnak a gyilkos lavinák, —
itt, a hegyek közt
az áldozat annyi, mint az öröm,
s a szeretők
nem távoli délkörökön
találkoznak, — együtt van a varjú a galambbal,
s az életre úgy száll a halál,
mint éjre a nappal.

Itt, a hegyek közt
gyakran gondol arra az ember,
hogy élni szép, —
s szeretné erre
megtanítani a kedvesét.

(Zakopane, 1956. augusztus 13.)

EVANGÉLIUM

Jó hír hozója a mi Istenünk
hogy örvendezzünk, vérbe-rettegett
olajfák részegítő illatában
a holdfényes Jeruzsálem felett

Jó hírre-várás egész életünk
minden napunk a jó postásra les
ki levelet hoz, hírt a vad világból
hogy élni mindenképpen érdemes

Ki hírül hozza, hogy valaki mégis
gondol reánk, hogy fontosak vagyunk
hogy visszhangot ver zokogó magányunk
s holnap újabb-levele várhatunk

(Krakkó, 1957. augusztus 25.)

„MATKA BOSKA ZIELNA“ — Nagyboldogasszony a Táttra alatt —

Hol a hegyormon vöröslik a fű,
és a fenyő, az égbe-szökkenő
térden kúszik a szirtek oldalán:
a sárga-szirmú havasi árvácska
kövek tövében ott búvik elő

Hol a csúcsokon már más nem terem,
s a fűszálak is pislognak a fényben:
ott legelnek az Isten báránykái
felhő-viharban, villám-napsütésben

Mért épp az árva virul a magasban,
és aki térdel, azt éri a nap?
Mért épp a kisdéd-életek repesnek
legmagasabbra a mennybolt alatt?

Miért van az, hogy lezuhan az ember,
hol a pacsirta az egekbe száll?
Hol van határa földnek és az égnek,
ha fittyet hány rá minden kismadár?

Miért van az, hogy szívünk is madárnyi,
de elfér benne egy egész világ?
Vajon mi őrzi: a test, vagy a lélek
az érzések szívérvány-illatát?

Mért egy hajszálon múlik az a semmi,
ami az ember földi lét-határa?
Mért örökebb a fű, mint a fenyő,
ki él tovább: Sókratész, vagy a hársfa?

Az örök illat anyag-e, vagy szellem,
s a halál villámfény, vagy napsütés?
Testünk az eszme hiú rajzolatja,
vagy a legvégső beteljesedés?

Örök vagy-e, bár meghalsz minden őszön?
Felelj nekünk, kis havasi virág!
Füvek s virágok fanyar illatával
dicsérjük mennybe-fölvett Máriát

(Zakopane-Krakkó, 1957. augusztus)

* Füves Boldogasszony: a lengyelek így nevezik Mária/Mennybemenetelének ünnepe; ezen a napon mezei füveket, virágokat szentelnek a templomban.

TALÁLKOZÁS AZ OLASZ KÖLTŐNŐVEL

Irta Pilinszky János

A csodálatos találkozást háromnapos kínos-keserves utazás előzte meg. Genfből indultunk este tíz körül, s úgy gondoltuk, másnap délben már Rómában leszünk. A menetrendet meg se néztük. Bőröndünkön várakozva sokkal inkább bíztunk ösztönös találgatásainkban, a kalauzok, jegyépítárosok szíves jóindulatában, mint a kiakasztott térképek, nyilak és számoszlopok pontos nyelvtudást és szakmai képzettséget igénylő tanulmányozásában. Esettségünkben mégis bizalomkeltőek lehettünk, mert alig foglaltuk el helyünket a forgalmas előcsarnokban, nyílt a bejárat, s egy szeles, hatalmas fiatalember tartott felénk, futva, mintha megbeszélte találkára, s épp az utolsó pillanatban érkezett volna. Szerencséjére azon a nyelven szólított meg, melyet valahogy mégis csak beszéltünk. Megkért, őrizzük a bőröndjét, s nagy cserép virágát, amíg jegyet vált és visszajön. Ez volt az a cserép virág, melyet aztán egész Franciaországon keresztül minden egyes állomásnál lázasan kicsomagolt, és végigszárguldvá vele a többnyire zsúfolt peronon, friss vízzel meglocsolta, majd diadalmasan visszaérve közénk, hogy mégse maradt le a vonatról, az idioták felhőtlen, gyermeketeg mosolyával újra beöltöztetett zörgő, rengeteg burkaiba.

Igy tevékenykedett szegény Michel egész éjszaka, s csak reggel, mikor fölragyogott a nap, bágyadt el hirtelen, s aludt el, teljes súlyával a vállamra borulva. Ha jól emlékszem, Toulonba igyekezett apjához karácsonyi szabadságra. Genfben kertészetet tanult, a virágot is ott nevelte, amit most ajándékba hozott magával. Hozott más ajándékot is, csokoládét és szivarokat, de ezeket még éjszaka szétosztotta Franciaország vasutasai és dohányos pályamunkásai között. Rettenetesen izgatott volt szegény, a vonat se ment elég gyorsan neki, s többször próbált telefonálni kis állomások tantuszos telefonfülkéjéből egyenesen Toulonba, hogy már úton van, ajándékok jönnek! Aztán, mintha főpróbát tartana, nekem akarta adni tornazsákját, s melléről az aranykeresztet egy finom, szivarozó párizsi úrnak igyekezett minden áron a nyakába akasztani. Csodálatos volt az előkelő párizsi jólnevelt, tartózkodó dulakodása, s a fiú hatalmas, rajongó ereje. Sehogy se értette, hogy a két almán kívül, amit azonnal meg akart etetni velünk, s végül a zsebünkbe csúsztatott, egyikünk se volt hajlandó bármit is elfogadni tőle.

Annál jobban örült, mikor barátommal sikerült pénz cserélnie, szerencsétlenségünkre, s az egész fülke szerencsétlenségére, mert a kapott forintot pillanatok alatt elvesztette, aztán megint megtalálta és megint elvesztette. Közben kiforgatta zsebeit, a mi zsebeinket, megfedkezett a virágról, és kétségbeesett a virágon, és megint fel kellett állnunk, hogy nem csúszott-e a forintja valahová az ülések párnái közé. Alvó feje most végre elnehezedett, mint egy óriás-gyermeké, hogy alig tudtam kicsúszni alóla.

Mi viszont már nem tudtunk elaludni a vakító nappali világosságban, s átlógtunk az étközbe egy csésze feketére. Barátom kint a folyosón látott életében először négereket. Katonák voltak, francia egyenruhában, s vastag takaróikba burkolózva láthatóan fáztak a hűvös virradatban. Nem is olyan feketék, ijedezett barátom, s valósággal megrémítette, hogy tenyerük sárga meg rózsaszín, akár csak az övé. A kávé viszont kitűnő volt, erős és ismerős, pontosan olyan, mint az otthoni.

Michel virágával együtt örökre eltűnt Toulonban, s mi álmosan utaztunk tovább Marseilles felé. Nagyon álmosak voltunk, de azért kiálltunk

az ablakba integetni. Michel azonban már nem törődött velünk. Lázasan loholhatott egy touloni utcán egy touloni otthon irányába.

Marseille, a háború utáni Marseille szegényes volt és üres, mint egy elhajított cipődoboz. Poros üvegkalitkában sovány, magas hátú székek sorakoztak, miket egy bukkott francia filmes kölcsönözhetett a tengerparti kávéháznak. Szerettem volna itt, Marseilleben, egy pár cipőt vásárolni magamnak, de a főnök kiparancsolt az üzletből, mert nem tudtam elég gyorsan és érthetően kidagogni a kért cipőszámot. Így mégis inkább könyvet vettem a sarki könyvesboltban, mert francia pénzünket mindenkép el kellett költenünk, mielőtt átértünk a határon. Csakhogy Franciaországban vasutas sztrájk volt, s azt hiszem, különben is rossz vonatra szálltunk. Így jutottunk el estére Róma helyett Nizzába.

Zsebemben csak annyi frank volt, amennyit a marseillesi könyvestől visszakaptam, s csak annyi udvariasság a franciákban, hogy valaki mégis akadt, aki a vaksötét városon át elvezetett minket egy szállodába. Pénzünkért szobát kaptunk, de ennivalót már nem. Sötétben mentünk föl az emeletre, s mikor a szállodás főlcsavarta a villanyt, teljes pompájában megpillantottuk a szobát. Egész Nizzából ezt az egyetlen szobát láttuk; hajnalban is koromsötétben mentünk vissza az állomásra. Két hófehér, arany girlandos ágy (ezekben az ágyakban ettük meg hosszas éjszakai keresgélés után Michel csodálatos almáit), két hófehér szék, egy jéghideg mosdó, ez volt Nizza, s a padlón, beborítva a szoba padozatát, egy bíborvörös plüss-szőnyeg.

A határon vámvizsgálat és romok. Az első nyugateurópai háborús rom, amit láttunk. Egy híd romja, meg egy villa romjai. Kettőjük közül a fűbe roskadt modern villa volt az ostobább. 1947-et írtunk, két évvel voltunk a háború után.

A római vonat csak este indult tovább, de éjjel Milánóban ismét megálltunk, mert a vasútasok itt is sztrájkoltak. Akkor már két napja nem ettünk mást, mint egy csésze feketét és két almát. Már két napja fáztunk, két napja nem mosdottunk, s legalább három napja nem borotválkoztunk. A milánói pályaudvar sötét volt, a vonat még sötétebb, s attól, hogy állt, még hidegebb.

Ilyen körülmények közt talákoztunk az olasz költőnővel.

Télikabátunk gallérját föltűrve gubbasztottunk a sötétben, kötött sapkákat, mint holmi vívósiskot, egészen a nyakunkba húzva. Tapintásom, mint a selyempapír. Ezt a poros, didergő szárazságot még a zsebembe sülyesztett, görcsösen összeszorított öklömben is ott éreztem. Nem törődünk mi már senkivel és semmivel. Meg se mozdultunk. Csak kötött sapkám kitágult szemem át láttam, mikor a fülkénkbe új utasok szálltak, jöttek-mentek, helyezkedtek és búcsúzkodtak a sötétben. Beszállt egy fiatal jegyespár is, de a fiú induláskor otthon maradt Milánóban. A búcsújukból nyilvánvaló volt, hogy jegyesek; a lány huga ki is ment addig a folyosóra.

Hajnalban indultunk s a világosban már illetett fölfedni arcunkat, s mi is jobban szemügyre vehettük utitársainkat. A menyasszony gyönyörű volt, a huga meg egészen fiatal, alig több tizenöt esztendősnél. Barátomat ez az éjszaka tökéletesen átalakította. Szeme dermedt volt és üveges, arcán a fáradtság és útipor éles pókhálója. Láttam, hogy ő is elcsoválkozik rajtam.

Félórával az első világosság után már az egész kocsi tudta, hogy honnan jövünk és hová megyünk, hogy mi a véleményünk Franciaországról és Olaszországról, amit még nem is láttunk, s hogy a határon a jegyváltásnál alaposan becsaptak minket. Bántuk is mi már, csak még eb-

ben az életben elérjünk Rómába! De nem kegyelmeztek. Félájultan, papírral a térdemen kellett előttük kiszámítanom és főleg megértenem, mennyi károsodás is ért, s hol, milyen vián, melyik hivatalban, kikre hivatkozva kell majd kártérítést követelnem, ismeretlenül egy ismeretlen városban. Majd a zavaros szöveget ismeretlen nevekkel és címekkel többen is aláírták.

E választott pillanatban kérdezte meg valaki, hogy tulajdonképpen kik is vagyunk mi?

Ekkorra már olyan hihetetlenül kavargott minden körülöttem, hogy habozás nélkül így válaszoltam: — Költők. Költők vagyunk mind a ketten.

Nem tudom, hogy mi, a csalódás vagy a csodálat, de válaszom egyszeriben lehűtötte a kedélyeket. Csak a szép olasz lány figyelt fel érdeklődően, aki pedig idáig meg se szólalt, s hugára mutatva csak ennyit mondott olaszul, de mi rögtön megértettük: — A hugom is. Ő is költő.

A fiatal, tizenöt esztendő lány mélyen elpirult erre, s most látuk csak: észrevétlenségében még a nővérénél is szebb. Hihettük volna, hogy versei iskolás próbálkozások, s ő is hihette volna, hogy csapnivaló fűzfapoéták vagyunk, hiszen amit közölhettünk volna magunkról, az még a dadogásnál is kevesebb lett volna. De meg se próbáltuk. E perctől kezdve ismertük és szemérmesen becsültük egymást. Nem beszéltünk később sem, csak időnkint, ritmikusan mosolyogtunk egymásra, mint az üdvözültek, végig a hosszú úton, csodálatos tájakon keresztül, egészen Rómáig.

A pályaudvaron megvárták, amíg nehezebb csomagjainkkal mi is lekaszálódunk a vonatról, s mi sem volt természetesebb, mint az, hogy megvárnak, s hogy kézfogással búcsúznak egymástól.

Először a nővérénél fogtunk kezét. Azután magával a költőnővel.

Azóta is ő az egyetlen olasz költőnő, akit ismerek.

FALUSI SIRATÓ

*Sej, diridongó —
meghalt a kovács;
feje alatt az üllő,
fején a kalapács.*

*Nem maradt utána más,
csak hat pulyája meg a ház,
meg a ház;*

*Sej, diridongó —
feje alatt az üllő,
fején a kalapács.*

*Sej, diridongó —
hat asszony sir a mólón,
jaj, — a kovács!
Csak hat pulyája, meg a ház,
meg a ház,
meg fején a kalapács!*

*Sej, diridongó —
meghalt a kovács.*

TÁJKÉP

*Játszik a nappal a szél,
játszik a széllal a nap;
sugárlegyezőjét mutatja neki
bő rokolyája alatt.*

*Gurul a völgybe a hegy,
szalad a hegyre a völgy;
táncos lábát dobálja a nyár,
szikrázik alatta a föld.*

*Megifjúl a nyárral a szél,
megifjúl a nyárral a nap;
megifjúl a hegy, meg a völgy, fiatal
szeretők ölelőznek a tölgyek alatt.*

*Hej, megöregszünk, és ittmarad
minden; a hegy meg a völgy,
meg a szél, meg a nap;
csak mi megyünk el, míg új szeretők
ölelőznek a tölgyek alatt.*

Szabó Gizella

Görögország istenei örökké fiatalon örök tavaszban vigadoztak. A középkor alchimistái lázasan kutatták az el nem múlt ifjúság varázsszerét. S az emberiségnek ugyanez az ősi álma és vágya jutott kifejezésre jóval később a kozmetikai szeszben, Steinach és Voronov emlékezetes kísérleteiben vagy Bogomoletz „életszérumban“. Azóta azonban más, a társadalmi fejlődés szülte okok is felmerültek. A mai viszonyok töretlen munkaképességet és fiatalos külsőt követelnek. Franciaországban nemrégiben jelent meg egy regény, amelynek már a címe is feltűnést keltett: „Akiket meg kellene ölni!“ A szerző, akinek ez az első írása, mindezideig maga is fizikai munkás volt, s azoknak a társainak sanyarú sorsát festette meg, akik nem tudják titokban tartani, hogy elmúltak — 40 évesek! S ha mifelénk hasonlíthatatlanul szerencsésebb és biztatóbb az idősebb dolgozók helyzete, nálunk sem kétséges, hogy a „meg nem öregedés“, a testi rugalmasság és szellemi frissesség minél hosszabb megőrzése nagyon sok embernek, talán a legtöbbször már a foglalkoztatottság okából is elemi érdeke. „Keep smiling“, légy mosolygós — nem olyan tanács, amely csak a tőkés országokban helyénvaló. Meg kell szívlelni azt a szocialista rendszerben is. Mutatja a kozmetikai ipar mindenütt tapasztalható fellendülése és előretörése is. Korántsem pusztá hiúság és öncélú tetszelgés rejtőzik mögötte. Alaposan benne járunk már az ipari civilizációban, s az átlagos életkor meghosszabbodása, a korcsoportok arányának eltolódása szükségyszerűen megköveteli, hogy minél tovább maradjunk fiatalok, vagy legalább a környezetünk lánson fiatalabbnak bennünket, mint amilyenek valójában vagyunk.

Érthető így, hogy az öregség problémáival foglalkozó új tudo-

mányág, a „gerontológia“, amelynek kibontakozására már régebben felhívtam olvasóink figyelmét, egyre szélesebb körök érdeklődésével találkozok. Bizonyosság rá az a kü-lönszám is, amelyet a fribourgi katolikus egyetem hittudományi karának előnyösen ismert folyóirata, az *Anima* szentel a kérdésnek.

*

Mikor szakad reánk az öregség? Dante szerint a 45-ik, Hippokrates szerint az 56-ik, Flourens szerint a 70-ik évvel. Roch találóan jegyezte meg: „Mindenki számára, aki az öregségről ír, néhány évvel később kezdődik az öregség, mint ahány éves ő maga.“

Dehát miért is öregszünk meg? A. Faller orvosprofesszor, aki az *Anima* különszámában az öregség orvosi biológiáját tárgyalja, nem habozik kijelenteni: minthogy az élet a maga mívoltában még mindig rejtély előttünk, rejtély az örege-dés is. Két olasz kutató, Bastai és Dogliotti, együttesen jutott erre a lemondó megállapításra: „Az öre-gedés tulajdonképpen oka megold-hatatlan probléma, amelyet legjobb, ha átengedünk a filozófiai speku-lációnak.“ Minden organizmus va-lahogyan létrejön, növekedik, eléri virágzását s végül is elpusztul, s ez az egyetlen biológiai törvény, ame-lyet az öregséggel kapcsolatban tel-jes bizonyossággal felállíthatunk.

Mindenestre sok megismerést köszönhetünk azoknak a kísérletek-nek, amelyek során testből kivett élő szöveteket mesterséges környe-zetben tovább tenyésztettek. Be-igazolódtott, hogy nem minden sejt-nek kell szükségszerűen előreged-nie. Carrel és más tudósok egyene-sen halhatatlannak mondják az ilyen „in vitro“ tenyésztett sejteket. Ez azonban pontatlan beszéd — állapítja meg Faller —, mert hi-szen hiányzik a folyamatos egyedi fejlődés. Az már az egysejtűeken és

gerincetleneken végzett régebbi kísérletekből is kitűnt, hogy a sejt-oszlás és a leánysejtek ezzel kapcsolatos növekvése, míg maguk is osztódnak, elejét veszi a sorvadásnak és öregedésnek. Mihelyt azonban a sejt elveszti oszlási képességét s ezzel megszerzi magának az egyedi továbbfejlődés lehetőségét, nyomban arra van ítélve, hogy öregedéssel és pusztulással fizesse meg ezt a nyereségét.

Kérdés most már, miért öregszik meg a sejt? Világos, ha erre a kérdésre meg tudunk felelni, akkor az egész szervezet öregedési jelenségeinek megfejtéséhez is közelebb érünk. Vajon a sejt belsejében hatnak-e tényezők ebben az irányban, avagy környezeti befolyások váltják ki a folyamatot? *Marinesco* a kolloidkémia eredményeire utalva azzal a feltevessel állt elő, hogy a sejt öregedését a sejt-kolloidok öregedése hozza magával. A plazma részecskéi, úgymond, eldurvulnak s emiatt azután szűkösebb lesz aktív felületük. A vízben dús „szől” helyett vízben szegény „gél” alakul ki. Ezzel úgy nagyjában ki-elégítően okolhatnók meg az öregedő sejtek zsugorodását és fokozatos vízvesztését — fűzi hozzá *Faller* —, de az ilyen kolloidkémiai magyarázatokat még sok ellenőrzött kísérlettel kellene alátámasztani. *Ruzicska* iskolája például a plazma öregkori besűrűsödését „organikus entrópiának” tulajdonítja, mikor is, úgymond, a kolloidok az entrópia fizikai tétele értelmében „labilis” állapotból „stabilba” mennek át.

Minot az öregedés okát a sejtek differenciálódásában keresi. Hivatkozik arra, hogy minél inkább sajátos külön feladatok szolgálatára épül be a sejt, annál nagyobb mértékben csappannak meg eredeti tehetségei. Elveszti a többi között oszlóképességét s ezzel megfiatalodásának lehetőségét is. Miként *A. Fischer* megfogalmazta: „Tudjuk, hogy a sejtek a differenciálódással és szerveződéssel átmenetileg vagy

véglegesen megszűnnek osztódni s nincsenek többé abban a helyzetben, hogy mint egysejtű lények folytathassák életüket. Magasan differenciált sejtek csak bizonyos ideig élnek, azután szétesnek és elpusztulnak. Nem differenciált sejtek viszont nem halnak meg vagy legalább is nem szükségszerűen halnak meg, hanem oszlásokkal új lényeknek adva életet egész állagukkal hiánytalanul átmennek leánysejtjeikbe.”

Más kutatók különösen az anyagcsere salakjainak felhalmozódására mutattak rá. S valóban tény, hogy a sejt belsejében ki nem küszöbölt fehérje-termékeket, barna pigmenteket, sőt nem ritkán mézlerakódásokat találunk. Lehetséges persze, hogy mindez már a betegessé vált anyagcsereből folyik s így inkább következménye, mint oka az öregedésnek. Annyit mindenesetre igazoltak *Carrel* szövetskultúra-kísérletei, hogy a sejtek olyan salakokat választhatnak ki és bocsáthatnak bele a környező kultúrába, amelyek az önmagukban korlátlanul oszlóképes sejteket is megöregíthetik. Bizonyosnak vehetjük tehát — írja *Faller* —, hogy a sejtközi anyagcsere nagy jelentőséggel bír az egész szervezetre.

Jóval homályosabbak azonban a dolgok, mielőtt a sejtek öregedéséről áttérünk a szövetek öregedésére. A különböző szövetek szerveződési formáiból szükségszerűen adódik az öregedés folyamata, mert olyan sejt-társulásokról van szó, amelyek a szélsőséges specializálódás nyomán teljesen elvesztették oszlóképességüket. Minden osztódás feltételezi ugyanis az összesség kötetlenségéből való kilépést. Az idegrendszer számára ez egyet jelentene a megszokott pályáknak s így a történések összefüggésének megszakadásával. Helyesen figyelmeztet *Wetzel*, „a lét történeti összefüggése” egyenesen megköveteli az idegsejtektől, hogy lemondjanak az osztódásról. Feladataikhoz igazodva

keletkeznek és pusztulnak el tehát a test egyes szövetei. Minthogy elvesztették a legfontosabb megújódási lehetőséget, öregednek és meghalnak. De az öregedésnek nem ugyanazon a fokán vannak valamennyien. Mint már F. Virchow, a modern sejtpathológia megalapítója leszögezte: „Vannak ifjonti szövetek a késő öregkorban és aggságnak indult szövetek a méhmagzatban.“ Már az embrionális fejlődésben egész rendszerek sorvadnak el, mint például az elővesék és az ösvesék. A méhlepény finoman épült szövetei a magzat megszületésekor már az öregség összes jeleit magukon viselik. Gyermekkorban a tejfogak a maradandó fogaknak adják át helyüket. Sok szövetnél már a kezdő fejlődés sem egyéb, mint hosszas haladás. A bőr, a nyálkahártya és bizonyos mirigyek viszont a késő öregkorban is megőrzi megújódási képességüket. Ezeket nevezzük „érelő“ szöveteknek, mert az elhasznált sejteket folyvást félrelélik és sejtoszlással pótolják. A vörsejtek állandóan megújulnak a csontvelőben, a nyiroksejtek a nyirokcsomókban és a lépben. Érdekesen viselkedik a kötőszövet. Sejtjei rendkívül megújódóképesesek, a benne képződő rostok azonban hamar megöregednek. A bőr ráncosodása, amit a rugalmas halózát leállása okoz, az öregedés legkorábbi jelei közé tartozik. Kevésbé öregszik meg a csontszövet, amely az egész életen át szükség szerint nő vagy fogyatkozik. A szív izomszövege is megtartja egész életen át növekedési képességét, ami az „amitózisnak“, az egyszerű közvetlen sejtoszlásnak következménye. Az idegszövet viszont nem ismer megújódást. A felnőttek ganglionsejtjei sem közvetlenül, sem közvetve nem osztódnak. Különösen a mozgató rendszerek nagy sejtjeiben rakódnak le egyre tömegesebben lipid természetű pigment-szemcskék. Ez az „öregedés“ már a tízéves gyermeknél is észlelhető, 30

éves korban pedig szabályos jelenség. S még az idegszövetnél is előbb kezd öregedni a porcszövet, amely olykor már az embrionális fejlődési fokon az öregedés és csenevész-sedés jeleit mutatja.

Ha most már az egész szervezet öregedésének okait kutatjuk — írja a továbbiakban Faller —, tömegtelen anatómiai és fiziológiai-vegyi módosulást nevezhetünk meg anélkül, hogy a problémának, mint egésznek, megoldásához jutnánk. A testsúly a vízvesztés következtében fokozatosan csökken. Minthogy a csigolyák közti korongok elvesztik feszültségüket, a testmagasság tíz vagy több centiméterrel is alább szállhat. A bőr petyhüdt, ráncos lesz és kiszárad. A hátizomzat megerecskedése magával hozza a hajlott testtartást. A gerincoszlop görbülete befolyásolja az egész test statikáját. A kötőszövetek és az izomzat lazulása miatt a belső szervek alásüllyednek, annak ellenére, hogy súlyuk a specifikus szövetek fokozódó kiesése folytán egyre kisebb lesz. A hasfal és a medencefenék tartása gyöngül s így a vesék, a máj és a gyomor-bélcsatorna lejjebb szállnak. A gyomornedv-kiválasztás csökken. A szénhidrát-tűrés kisebb, az alapanyagcsere csekélyebb lesz. Bürger és Schlomka szerint a nitrogén felgyülemlesztését a legkülönbözőbb szervekben észlelhetjük. A csontok lyukacsosak lesznek és könnyen törnek. A koponyatető sorvadásnak indul, valósággal üregek képződhetnek benne. A szív a test egyéb részeihez képest előbb súlygyarapodást mutat, minthogy a véréredények kisebb rugalmassága fokozott igénybevételt jelent. Csak a 70-ik év felé figyelhető meg a szíven is szenilis sorvadás. Elektrokardiográfiai vizsgálatokból tudjuk, hogy növekszik az időtartam, amely alatt a vér a pitvarból a kamrákba ér. Az ütőerek falaiban szaporodnak a szálasképző elemek s ugyanakkor ritkulnak az izomsejtek. A véréredények tágabbak, hossz-

szababb és vastagabbak lesznek. A hajszálerek áteresztőképessége csökken. A vörös vértestecskék száma növekszik, de ugyanakkor megfigyeltetik festék-tartalmuk. A lép rostos lesz és a limfás szerveket zsír növi be. A gégefő porcai csontosodni kezdenek. A tüdő, amelyre mind több por és korom rakódik, enyhé puffadást mutat. Befogadó-képessége csökken és a belégzés időtartama rövidül. A szemlencse merevedik, a szemüveg szükségessé válik. A hallószerv mind kevésbé érzékeli a magas hangokat. A nő nemi funkciója már a 45 és 55 év között kialszik. A női szervek sorvadnak és kötőszövetek nőnek be őket. A mell mirigyében a mirigyszövet visszafejlődik. A férfinél a magképződés lassanként csökken. A két nem közt a különbségek kiegyenlítődnek. A vegetatív reflexek ingerküszöbe emelkedik. S vajon mivel okolhatjuk meg mindezeket a jelenségeket?

Van egy elmélet, amely szerint a test szervei munkájuk közben lassanként elhasználódnak. A tapasztalás azonban azt mutatja, hogy az ésszerű foglalkoztatás erősíti és munkaképesebbé teszi a szerveket. Az álmatlanságot, a túlerőtétést, a kimerülést és a betegségeket nem tekinthetjük normális elhasználódásnak.

Mások úgy vélik, hogy az öregedés nem egyéb, mint salakosodás, mert ez teszi egyre nehezebbé a sejtek táplálkozását. Az el nem távolított bomlási termékek halmozódása gátolja a megújuló berendezéseket és korlátozza a szervi funkciókat. A legismertebb elmélet *Mecsnikov*tól származik. Szerinte az öregedést a bélben összegyűlt mérgező bomlási termékek okozzák. Az öregség, úgymond, emésztési betegség. Minthogy Bulgáriában és Georgiában különösen sok százéves emberre bukkant, a káros bélrothadás leküzdésére az ottani népéletmet, a joghurtot javasolta. *Mecsnikov* maga is szorgalmasan fogyasztotta,

de 68 éves korában meghalt. Azt azonban nyilván elismerhetjük, hogy a táplálkozás és az öregedés között fontos összefüggések vannak. *Calkins, Child, Conklin, Ewald és Enriques* az egész anyagcsere általános lassúbbodását tekinti döntő tényezőnek. *Montgomery és Hansen* a bélcsatorna elégtelen ürülésére teszi a súlyt. *Bogomoletz* a kötőszövetek táplálkozási hiányát és leomlását emeli ki.

Vannak, akik az öregséget egy bizonyos szerv leállására vezetik vissza. *Ewald* szerint az emésztőrendszer sorvadása okozza az öregséget. *Lorand* a belső kiválasztású mirigyek, nevezetesen a pajzsmirigy, a mellékvesék, az ivarmirigyek és a hasnyálmirigy működési összhangjának megbomlására utal. *Hansemann* az ivarmirigyeknek tulajdonít döntő fontosságot. Kétségtelen — írja *Faller* —, hogy a nemi hormonok jelentős befolyással vannak az öregedésre. *Steinach* kísérletei is világosan megmutatták. A nemi hormonok elmaradása szembetűnő változásokat okoz, mert ezekről függ azoknak a másodlagos nemi jegyeknek kialakulása, amelyeknek visszafejlődése egyszerűen az öregség benyomását kelti. Az öregedés folyamatát azonban sohasem egyedül a nemi hormonok határozzák meg. A szervezet nemi funkcióval vagy anélkül is öregszik. A kasztráltak egyáltalán nem élnek rövidebb ideig. „Éppen ezért sikertelenek is maradtak azok a kísérletek, amelyek a nemf érrettség bekövetkezésének mesterséges kitolásával próbáltak az öregedéssel szembeszállni — állapítja meg *Guggisberg*. Ivarmirigyek átültetése és nemi hormonok adagolása sem nem akadályozza meg az öregséget, sem nem hosszabbítja meg az életet.“ *Cazalis* francia orvostudóstól származik az a sokszor hallott mondas, hogy „az ember olyan öreg, mint az erei“. Az ismert patológus, *Aschoff* szerint a vér- edény-rendszer a 33-ik év körül

megszűnik növekedni, alig 10 évvel később pedig már jelentkeznek nála a visszafejlődés első folyamatai s a verőerek elvesztik ifjúkori rugalmasságukat. Az érelmeszesedés és a kásadaganat ellen, amit ma már nem öregégi jelenségnek, hanem öregkori betegségnek tekintünk, a néporvoslás évszázadok óta fokhagymát ajánl gyógyszerül. Ennek fogyasztásával magyarázták, hogy galíciai és lengyel zsidók teljes szellemi frissességben patriarchális kort értek el. Hosszú életük titka azonban feltehetően inkább a sovány táplálkozás, mint a fokhagyma, amelyet olyan országokban is bőségesen esznek, ahol az átlagos életkor semmivel sem magasabb a szokásosnál. Ribbert szerint az ember nem is elsősorban véredénylény, hanem agylény, ő tehát főleg az agy és a szív kimerülésében keresi az öregedés okát. A vérkeringés zavarait Ribbert inkább csak régebbi megbetegedések rovására írja. Az ő véleménye az, hogy az idegsejtek öregkori sorvadása a döntő tényező. Ezzel szemben viszont Aschoff sok példával igazolta, hogy éppen az agy nem ritkán jelentős mértékben mögöttemarad a többi szervek öregedési folyamatának. A fizikai teljesítőképesség életgörbéje és a szellemi tevékenység görbéje nem mindig fedik egymást. Bizonyos továbbá, hogy az öregedés módját és természetét illetően fontos szerepet visz az egyén alkata és az öröklés is. W. Roux és Mühlmann például az öregedést kifejezetten öröklött alakulási folyamatnak fogja fel. Hivatkoznak elsősorban azokra a tapasztalásokra, amelyeket az egypetéjű, tehát azonos örökségű ikreknél szereztek a kutatók.

Mindezek az elméletek kisebb-nagyobb részizságokat tartalmaznak, de csak részizságokat — alapítja meg Faller. Végeredményben ma sem mondhatunk egyebet, mint amit néhány évtizeddel ezelőtt a Nobel-díjas Mecsnikov

mondott: „A tudomány nagyon keveset tud az öregség és a halál felől.“ Különösen szemünkbe tűnik ez, ha az öregkori betegségek területére lépünk. Az idevágó vizsgálódások első szakaszában, amelyet *Démange* összefoglaló művének megjelenéséig, 1887-ig számíthatunk, az orvostudomány egyáltalán nem tudta különválasztani az öregedés jelenségeit az öregkori betegségeitől. Azóta persze rengeteget finomodtak a klinikai módszerek, de még ma sem tudjuk minden esetben pontosan megkülönböztetni a szenilis elváltozásokat és a betegség okozta defektusokat. Arról is kevés bizonyosat tudunk, hogy milyen mértékben váltják ki a hajlamosságot bizonyos betegségekre az öregséggel együttjáró morfológiai és fizikokémiai szervei változások. Öregégi jelenség vagy öregégi betegség-e például a vérkeringés készsége a megbetegedésekre? Tisztán pathológiai oka van-e öregkorban a vérnyomás emelkedésének, vagy talán fiziológiai okok is közrejátszanak? Mindenesetre kétségtelen, hogy az idős szervezet csökkent teljesítőképessége és regáló ereje súlyos veszélymozzanatot rejt magában. Az öregséget rendszerint betegség terheli s az élet csaknem mindig betegség folytatán ér véget. Egy neves pathológus, *Roessle*, 16.000 vizsgálati eset közül csak egyetlen egyet talált, amelyről teljes bizonyossággal megállapíthatónak vélte, hogy a halál tisztán elaggás miatt következett be.

Nyilvánvaló, hogy minél hosszabbá válik az élet átlagos tartama s minél több ember ér el magasabb éveket, annál nagyobb fontosságra tesz szert az orvostudományban is az öregkori gyógyászat. Kiépülnek sajátos területei: szív-bajok, érelmeszesedés, ízületi betegségek, tüdőátulás, a vesék degenerációs betegségei, cukorbaaj, prosztata-bántalmak. Mind több figyelem fordul a fertőző betegségek felé is, amelyeknek öregkorban

gyakran más a lefolyásuk: kevés általános tünet, csekély láz, alig valami a jellegzetes megnyilvánulásokból, elhúzódás, csak elvétve teljes gyógyulás. A szenilis szervezet fogyatékosan és nehézkesen reagál.

Mit tegyünk, hogy lehető sokáig ne öregdjünk meg, ha pedig már megöregedtünk, miként viselkedjünk, hogy lehető jó állapotban éljük át? Faller is felteszi a kérdést s igyekszik megfelelni rá. A legfontosabb, hogy kerüljük mindenkor a túlhágásokat és a túlságos megerőltetéseket, s amennyire csak képesek vagyunk rá, nyugodt lélekkel viseljük el az élet elkerülhetetlen nehézségeit és csalódásait. Másodsorban fontos, hogy mértéktelenen táplálkozzunk, jól rágjunk, eleget aludjunk, tiszta levegőben és időnként napon tartózkodjunk, rendszeres elfoglaltságunk legyen s élénken érdeklődjünk embertársaink és a bennünket környező, folyton táguló világ ügyei iránt. Ha azután érezzük, hogy elmúlt a fiatalságunk, vegyük is azt tudomásul. Az öregedő embernek bele kell nyugodnia, hogy csökken a teljesítőképessége, szűkül a kör, amelyben tevékenykedhetik, s önmaga előtt is el kell ismernie, hogy fokozott kíméletre szorul. Öregkorban a szív és a tüdő teljesítőképességének fogyatkozásával együtt gyönetül az izomzat s veszít szilárdságából a csontozat. A testtel szemben nem lehet már olyan igényeket támasztani, mint hajdanában, ennek megfelelően az emésztőszerveket és a veséket is kevésbé szabad terhelni. Végeredményben pedig az embernek meg kell békülnie sorsával, azzal a ténnyel, hogy halandó. Anyagi gondoktól való mentesség még korántsem biztosítja a boldog öregséget. Épp ilyen fontos a lelki beállítottság az élet értelmét és a halál jelentőségét illetően. „Évik — írja Faller — valami pánikhangulatban ragad magához mindent, amit csak magához ra-

gadhát; a másik a letűnt ifjatság aktivitását siratja és csüggedt keserűséggel néz az elkerülhetetlen enyészet felé; a harmadiknak végül alkalom az öregség arra, hogy különválassza az élet igazi értékeit a látszatoktól és szép lassan kilépjen a térből és időből.”

*

Mint tanulmánya záró részében Faller is hangsúlyosan utal rá, az öregségnek nemcsak élettani, hanem lélektani vonatkozásai is vannak. Ha pedig utána elolvassuk egy másik szerző — ugyancsak orvos-tudós —, F. Decurtins, értekezését, amely az öregkor pszichológiájáról szól, azt a benyomást szerezük, hogy a lelki mozzanatok nem egy tekintetben a testieknél-szerviek-nél is lényegesebbek. Már Schopenhauer felfigyelt arra, hogy mekkora szerepet visz az öregedés folyamatában és az öregség megnyilvánulásaiban a karakter: vannak fiatal öregek és vannak öreg fiatalok is. S valóban — fűzi hozzá Decurtins —, ki ne találkozott volna ötvenes években járó emberekkel, akiknek külseje és szellemisége elhasznált, fáradt öregekre emlékeztette, s ezzel szemben 70, sőt 80 éves emberekkel, akiknek társasága felüdítette?

Az az ember, aki figyelni szokta magát, rendszerint a negyvenes évek második vagy az ötvenes évek első felében vesz észre bizonyos lelki változásokat, amelyek meglepik, s amelyeket eleinte nem is tud magyarázni. Még ha testileg és szellemileg töretlenül munkaképes is, nincs már akkora kedve a nyüzgésre és lázas tevékenységre: a nyugalom, a szemlélődés, a csend vonzóbb színben tűnik fel előtte. Esmék és nézetek, amelyekért előbb még hevesen harcolt, külső megtiszteltetések és sikerek, amelyekért törte magát, veszítenek jelentőségükből. Könnyebben beéri azzal, ami van, újdonságokkal szemben kritikusabbá válik. Mind több-

ször idézi föl emlékezetében a saját múltját, holott korábban csak a jövőt latolgatta. Az időt, amelyről azelőtt úgy hitte, hogy lassan folydogál, egyszeriben rohamni érzi, s valami különös eleveenséggel támad fel benne önmaga és minden földi dolgok mulandóságának tudata. Szorongással olvassa a hasonló korú ismerősről szóló gyászjelentéseket, elborong fölöttük, s az a gondolat, hogy ő maga is túljutott a zeniten és a sír felé halad, egyre sürűbben bukkan fel előtte.

Azok az átmeneti évek, amelyekben az öregség eleinte csak halk hangon jelentkezik, gyakran döntöket a későbbi alakulásra, arra, hogy az ember a szó igazi értelmében megöregszik, tehát „elavul“, avagy „megéri“, s ép elméjét veszti-e avagy bölcs válik belőle. Senki sem hagyhatja válasz nélkül a kérdést: pozitív módon értékelje-e az öregséget vagy lázongjon ellene? Ez a lázongás, ez a meg nem békélés jut kifejezésre abban, amit öregségi vagy „kapuzárási“ neurozisan hívunk. Pánikhangulat ejti rabul az ilyen embert, gyöttrő aggodalom, hogy mindenről lekéslett. Sűrítve és sebtiben igyekszik magához ragadni mindazt, amit az élet tevékenységi lehetőségekben és élvezetekben nyujthat. Nemi és alkoholikus kicsapongásokkal, nagy utazásokkal és más szórakozásokkal, mindenféle fiatalító kúrákkal, szüntelen mozgalmassággal próbálja átsikkasztani magát az öregség problematikáján, de hasztalanul. Ujból és újból tapasztalnia kell, hogy nemcsak testi erejét, de élvezőképességét is alágyűri a kor, hogy nem ugyanaz már, mint aki 20 vagy több éve volt. Nem csoda, hogy súlyos depressziók állnak be nála, életundor, kétségbeesés és kísértések az öngyilkosságra.

A lelki változások, amelyek kezdetben csak sejtetően jelentkeznek, az évek múlásával egyre élesebben kirajzolódnak. Az öreg ember akkor is, ha fiatalon vagy meglett

korában inkább „extravertált“, kifelé forduló volt, az „intravertióra“, a befelé fordulásra hajlik. Csenedesebb, zárkózottabb, csökken az érdeklődése a külvilág iránt, kevésbé fogékony az újdonságokra, nem lelkesedik és ábrándozik úgy, mint azelőtt. Az öreg ember megállapodottabb, nehezezebb, nem tud már alkalmazkodni új emberekhez és viszonyokhoz. Minthogy a kortársak egyre nagyobb számban halnak el mellőle, lelkileg elmagányosodik. Figyelme mindinkább a saját énjére, saját szükségleteire és saját jólétére terelődik. Ami ma történik vele és körülötte, gyorsan elfelejti, míg a régebbi idők eseményei új eleveenséggel támadnak fel emlékezetében. A gyermekkori táj, a hely, ahol született és első éveit töltötte, újból különös varázst gyakorol reá. Ha teheti, élete estéjére szívesen vissza is tér oda. Növekszik az érdeklődése a hagyományok, a saját családjának múltja, általában a történelmi kérdések és híres emberek életrajza iránt. Közben könnyen kifejlődik benne a kisebbség érzése is, amikor tapasztalja, hogy nem tud már lépést tartani a fiatalokkal, nem tud versenyezni, dolgozni és keresni, ahogyan szeretné. S különösen kifejlődik benne a kisebbségi érzés akkor, ha létfenntartásában mások támogatására szorul. Egyébként is, minél öregebb az ember, annál inkább hallhat maga körül tapintatlan és szeretetlen megjegyzéseket, amelyekből arra következtethet, hogy merőben fölöslegesnek tekintik. És sok esetben ezzel magyarázhatjuk, hogy bár a halál közeledésének az anva-gi javak kevésre becsülését kellene kiváltania, abbéli félelmükben, hogy végül is majd egyedül magukra számíthatnak, a korábban bőkezű és nagyvonalú emberek is betegesen gyanakvókká és fukarokká válnak.

Minthogy a lelki-szellemi tevékenység lényegesen függ az agy és a belső kiválasztású mirigyek za-

vartalan működésétől, magától értetődik, hogy az idegsejtek zsugorodása, a véredények meszesedése és a mirigyek sorvadása nem maradhat lelki-szellemi kihatások nélkül. Ha ezek a most említett jelenségek a normálisnak mondható mértéket túlhaladva pathológikus jelleget öltenek, akkor persze kihatásaik is már a szervi elmebetegségek — öregkori hülyülés, „dementia senilis“ vagy „dementia arteriosclerotica“ — körébe esnek. A határt nem mindig könnyű megvonni s gyakoriak az elmosódó átmenetek. Nem tekintve azonban az ilyen pathológikus eseteket — fejti ki Decurtins —, meg lehet állapítanunk, hogy a lelki tompulás és a szellemi megmerevedés nem föltétlen kísérője az öregségnek. Ellenkéntben azokkal a kibírhatatlan öregekkel, akik folyvást dohognak, veszekednek, túlzottan pedánsok és rögeszméken nyargalásznak, nem is kis számban találunk olyanokat, akik agg korukban is példás bölcseséget és jóságot tanúsítanak s nemhogy ráfeküdnenek hozzátartozóikra, de, mondhatni, derűt árasztanak otthonukban. Ezek a józan és kedves öregek megértően mosolyognak a fiatalok balgaságain és okos tanácsaikkal azokénál szélesebb látókörüket bizonyítják. Nincsenek elkeseredve és nem irigykednek azokra, akik még az élet teljében állnak, hanem örülnek minden szépnek és jónak, amit maguk körül lelhetnek, és nyugodt, vidám megelégedettségben morzsolgatják napjaikat.

Honnan ez a különbség? — kérdezi Decurtins. Nem tagadhatjuk, hogy szerepe van ebben a veszélyettesti és szellemi alkat milyenségének is, ami nem módosítható mindig az egyén akarata szerint. Aki már természeténél fogva fiatalon is bizonytalan, meghasonlott, örökké elégedetlen és képtelen egyezséget kötni az élet adott-ságaival, aligha remélhet kiegyensúlyozott és higgadt öregséget. Min-

den körülmények között azonban nagyon sok múlik azon, hogy az ember felkészült-e és hogyan készült fel az öregségre, még annak beállta előtt. Ennek a felkészülésnek lényegét abban látja Decurtins, hogy az ember igyekszik újból és újból ráirányítani figyelmét azokra az értékekre, amelyek soha nem mehetnek veszendőbe, szilárd világnézetet épít ki magának és rászoktatja magát arra, hogy bízzék az isteni gondviselésben és alázattal beletörődjék az örök törvényekbe. Ebben az esetben a halál is elveszti „fulánkját“ s nem mint befejezés, hanem mint beteljesedés közelít feléje. „A nagy halál, amelyet mindegyikünk magában hord, a gyümölcs, amely körül minden forog“ — mondta *Rilke*.

Franz *Obrecht* berni professzor, aki nemrégiben pszichológiai vizsgálat alá vette a Svájcban élő összes 100 éven felüli embereket, a következő megállapításra jutott: „Ha mindenáron receptet kérnének tőlem, hogy mi módon lehet százéves az ember, akkor én azt a korszerűtlen nézetet vallom, hogy a bőséges vitamin-ellátásnál és a fej alacsonyra fektetésénél is fontosabb a kedélyességre, vidámságra, alázatra és jóságra való törekvés. Sajnos, a használati utasítás ehhez a módszerhez hasonlíthatatlanul bonyolultabb, mint a többi összes eljárások, s az ajánlott tulajdonságokat nem lehet vásárlás útján megszerezni. Eppen ezért nem is ringatom magam abban az ábrándban, hogy javaslatom valaha is felveheti a versenyt a divatos egészségügyi tanácsokkal.“ Akkor is tehát — folytatja Decurtins —, ha az öregséget már érzi az ember, óvakodnia kell attól, hogy önmagába zárkózzék. Tekintetét tartsa nyitva minden nemes és szép dolog számára. Nem szabad visszavonulnia s nem szabad engednie, hogy elveszítse érdeklődését a mindennapi ügyek iránt, s bár nagyon jó, ha menekül korábbi hivatásának sab-

lonjaitól, föltétlenül szükséges, hogy valami megfelelően könnyű munkával is elfoglalja magát. A dolgos tevékenység abba nem hagyása — emeli ki nyomatékosan Decurtins — a legbiztosabb módja a szellemi megmerevedés elkerülésének, kivált ha az embernek emellett még többféle kedvtelése is akad. Az ilyen

embert nem keményíti meg az öregség. Gyöngeségeit pedig, amelyek óhatatlanul együttjárnak az előrehaladott korrallal, kiegyenlíti az érett ítélőképesség, a nagy élettapasztalat, az egészre irányuló szemlélet, a szenvedélyektől ment állásfoglalás.

A KIS ÚT

Nem tudom megérteni, hogy Isten, akit Krisztus a mi szerető Atyánknak mond, aki mindenható és mindent meg tud tenni — hogyan engedi az embereket annyit szenvedni, miért nem veszi le rólunk a szenvedés terhét ? (Egy sokat szenvedett olvasónónk leveléből.)

Nemcsak az egyszerű hívő, de a holtig tanuló pap számára is a leg súlyosabb kérdés, „crux theologorum“ a gondviselés és a szenvedés viszonya. Ha az anyagi világ rendjére, a csillagok és atomok fenn tartó erőire, a legnagyobbakban és a legkisebbekben megnyilvánuló célirányosságra emeljük szemünket, önkéntelen leborulunk az alkotó, fenn tartó és irányító zsenialitás előtt, amely azokban megnyilatkozik. De ha saját magunk és embertársaink sorsába, életének fordulataiba, szenvedéseibe mélyedünk bele, úgy érezzük, végtelen bozótban vergődünk, ahol magányosan viaskodunk a világ vak erőivel.

A gőg legellenszenvesebb fajtája volna, ha egy-két oldalon kielégítő feleletet akarnánk adni, megoldást akarnánk adni olyan titkok felől, mely előtt nemcsak szentek, vértanúk rendültek meg, hanem maga a szenvedő Jézus is. Az Ő keresztén elkiáltott kérdése: „Istenem, Istenem miért hagyta el engem?“ — visszhangzik bennünk, titokzatos testének tagjaiban, valahányszor az isteni gondviselés után kiáltunk és számonkérjük.

Mégis kíséreljünk meg összeszedni néhány szempontot a szenvedés és a gondviselés mindig időszerű és mindig izzó kérdése körül.

1. Legtöbbször csak akkor kutat-

juk a gondviselés titkait, mikor magunk szenvedünk, vagy másokat szenvedni látunk. Ezért kérdéseink nem higgadtak, tárgyilagosak. A keserűség vagy a részvét szüli őket. Be kell ismernünk: nem is kérdések azok, hanem kifakadások, a lázongás kiáltásai.

Hajtsunk fejet tehát szó nélkül és vakon Isten akarata előtt? Egyáltalán nem! Ellenkezőleg: mélyebben kérdezősködünk utána. Nem csak akkor, amikor szenvedünk! Isten az ember természetébe oltotta a kutató hajlamot, mely végső fokon Ő feléje törekszik. A katekizmus első kérdése: „Mi végett vagyunk a világon?“ — és a reá adott felelet: Hogy Istent megismerjük, stb. — ez nem csupán az egyház utasítása, hanem emberi természetünk legalapvetőbb tulajdonságának megfogalmazása.

Többet kell tehát élnünk e hajlammal mások is; jó és bal sorsban egyaránt kell keresnünk Isten akaratát. Nem biztos, hogy mindent megértünk, szüntelen kérdezősködéseink nyomán, de bizonyos, hogy ha ilyen megpróbáltatás elé kerül az ember, a nyomában támadó kérdés nem sujt le rá oly erővel, hogy hite is belerendül.

2. A kérdések lényege, amelyeket a gondviselés intézkedéseivel kapcsolatban felteszünk, legtöbbször

csupán ennyi; hogyan engedheti meg Isten jósága, igazságossága ezt, vagy amazt a megpróbáltatást, szenvedést? ! Isten terveinek végtelen szélességben hömpölygő tengere nem érdekelt bennünket. Egy a fontos nekünk: szünjék meg számunkra a szenvedés, megpróbáltatás.

Kérdéseink célja tehát nem az Isten akaratába való beleilleszkedés, hanem kilkönyörögni, hogy legyen kegyes hozzánk, vegyen ki, ha kell, a világ és az élet törvényei alól, kíméljen meg a csapástól, szabadítson meg a megpróbáltatás sivatagából.

Borzadásunk a szenvedéstől természetes. Nem szabad benne csupán gyengeségünk jelét látni. Az örök életre teremtett lényünk iszonyodása sajog a megsemmisülés árnyékában. Az azonban nem természetes: végleges határozott választ adni olyasmiben, ami felől nem tetűk fel igazán, teljesen, őszintén és maradéktalanul kérdéseinket.

3. Mit tudhat az úszásról az, aki a parton didereg, reszket és nem meri magát belevetni az áradatba, vagy az ár szélén vergődik kifelé a sodrásból? ! Mit tudhat Isten akaratáról, szeretetének a szenvedésben is megnyilatkozó csodálatosságairól is az, akinek minden figyelmét egyetlen cél köti le: szabadulni, mentesülni a gondviselés sodrásából! Beszélhet-e valaki az útról, amelyet nem járt meg, az ösvényről, melyen nem kapaszkodott föl sehová sem. Mondhatja-e valaki, hogy csak megsemmisülés és halál van egy országban, amelyet még nem bolyongott be?

A vértanúk is reszkettek hóhéraik előtt, még Krisztus is feljajdult a kereszten. De az is igaz, hogy számtalan gyarló, gyenge bűnös ember élt és él ma is a földön, akik miután végigjárták a szenvedés útját, letérdeltek és hálát adtak érte Istennek. És azoknak az esztendőknél vagy napoknak az emlékét, amelyeket a megpróbáltatásban

töltöttek, úgy őrizték és vitték magukban a sirig és azon túl is, mint életük legdrágább kincsét.

4. Ne a szenvedés létéből következtessünk Isten jóságára vagy „kegyetlenségére“, hanem Isten irgalmának a fényében nézzük a saját szenvedésünket és másokét. Isten végtelen bölcs és jó. Ha a szenvedést megtűri, sőt egyenesen küldi is, akkor annak isteni örök értelme és célja van. Még ha mi nem is tudjuk kimeríteni mélységeit. Mert a szenvedésről lehet valamit — ezt vagy azt, — tudni, de azt teljes mélységében megérteni nem lehet.

Isten a szenvedés misztériumát nem tárta fel teljesen soha senkinek. Mily jellemző e szempontból a szenvedés és gondviselés nagy tankönyve: Jób története! A nagy szenvedő gyötrelmeiben fetreng. Eljön hozzá a felesége és három jóbarátja. Ahányan vannak, annyi-féleképp magyarázzák a sorsát. Találgatnak, sorra veszik az okokat, amelyek fényt deríthetnének megpróbáltatásaira. Beszélnek Isten zord igazságosságáról, a bűnösökről, a bűn utálatosságáról, az ember gyarlóságáról, mindenről, amit az emberi ész és szív ilyen esetekben fel szokott vetni.

Végül megszólal Isten is. Nem hogy magyarázzon, hanem hogy felelősségre vonja a panaszkodó szenvedőt is, az okoskodókat is.

„És felelt az Úr Jóbnak a fergetegből és mondá: Kicsoda az, ki elhomályosítja a gondviselést, Belátásnélküli beszédeivel? Övezd fel derekadat, mint férfihoz illik. Én kérdlek, te meg felelj nekem! Hol voltál, mikor a föld alapjait megvettem? Jelentsd meg nekem, ha tudsz okosat!...“

És elmondja csodálatos ígét a világról, élőlényekről, a rejtelmes Behemótról, és a Leviathánról,

amelyek mind az Isten titkait senkivel nem közlő fölényét hirdetik. Jób megrendül és leborul a ferge-
tegen járó Isten előtt:

„Valóban balgán beszéltem
Olyanról, mi tudásomat messze
meghaladja!”

Vallomásának végső szavai azonban megadják az emberileg legmélyebben elérhető és kifejezhető magyarázatát sorsára, szenvedéseire és minden emberi szenvedésre:

„Eddig szóbeszédből hallottam
felőled.

Most pedig saját szememmel
látlak.”

A szenvedésben tud az ember a legmagasabbra kiemelkedni önmagából — ha akar —, szemtől-szembe találkozni Isten kimondhatatlan titkaival, „saját szemeivel látni”

Őt. Nem szóbeszédet, nem magyarázatot akar Isten, hanem ezt a találkozást. Ezért fordul a patriarcha vallomása után oly komoran okoskodó barátaihoz, akik pedig oly szépeket mondtak a szenvedőnek Isten igazságosságáról: „Miután az Úr Jóbnak eme szavakkal szólt, a témáni Elifáznak mondá: Haragra gyúltam ellened és két barátod ellen, mert nem beszéltetek előttem igazat, úgy mint Jób az én szolgám.”

Mert ki tudja szavakkal és igé-
kel elegendőképpen elmagyarázni,
miért kell az embernek Istennel, és
Istennek az emberrel a bűnbeesés
után a kereszten találkozni újból?
És ki tudja elmondani, mit jelent
a szenvedésben Istennel találko-
zni?! Lehet róla beszélni, de kife-
jezni nem lehet. Ezt csak az érti
meg, aki átélte. (S — ő.)

NAPLÓ

A HATVANÉVES NEUMANN TERÉZ. Április 8-án volt hatvan éve, hogy a bajorországi Konnesreuth falucskában Neumann Ferdinánd szabómester és felesége Grillmeire Anna házasságából leánygyermek született, aki a keresztségben a Teréz nevet kapta. Utána még tíz testvér született.

Konnesreuth és Neumann Teréz neve ma már egybeforrott. Könyvek, folyóiratok és ujságok halmaza foglalkozik velük. E sorok írója abban a szerencsés helyzetben volt, hogy pár hónappal ezelőtt három alkalommal személyesen is beszélhetett Terézzel. Most friss élményeiről igyekszik beszámolni.

Már a fiatal Teréznek rengeteget kellett szenvednie. 1919. március 17-től 1923. április 29-ig teljesen vak volt, közben hosszú ideig béna lábakkal őrizte az ágyat. Ezenkívül is számtalan megpróbáltatás érte. Az orvosok többször lemondtak életéről, de ő rendületlen hittel és hősi erővel viselte a szenvedést.

1926. március 4-én, most 32 esztendeje látta először a Megváltót, amint az Olajfák hegyén térdel. Teréz ekkor hirtelen görcsöt érzett a szívénél, ahol vérző seb keletkezett. Ez az állapot másnap délig tartott. Másnap, nagypéntekre virradólag látomása megismétlődött s ekkor két kezén és lábán is vérző sebek voltak láthatók. Szeméből szintén vércseppek szivárogtak, átélte a golgotai dráma minden fázisát. Arámi nyelven beszélt és megjelölte a nagypénteki véres dráma állomásait.

Idősebb-e még ma is Neumann Teréz problémája? Érdemes-e a kérdéssel foglalkozni? Nyújt-e nekünk újat ennek az egyszerű és igen intelligens parasztlánynak az élete?

Egy-egy problémát mindig hitelesebben lehet lemérni az idők távlatából. Higgadtabbak az érzések és megbízhatóbbak az érvek. Így vagyunk a konnesreuthi eseményekkel is.

Konnesreuth pár kilométerre fekszik a cseh határtól. Jelenleg körülbelül ezer lelket számlál. Lakosainak kisebbik fele földműveléssel foglalkozik, többsége naponként Arzberg községbe utazik autóbusszal dolgozni az ottani két gyárba. Autóbusszon az út 20 percig tart. Neumannék háza a község közepén áll. Egyemeletes, csinos, tágas épület. Teréz 90 éves édesapjával él. A kopogtatásra rendszerint az édesanya nyitja az ajtót. A vendéget a földszinti baloldali kis szobába vezetik és ott fogadják. Ez az édesanya lakása. Berendezése egészen egyszerű: ágy, asztal, székek. A falon feszület és szentképek. Teréz az emeleten lakik. Szobájából a kis ajtón a ház erkélyére jutunk, ahonnan látható a szépen fekvő község. Közvetlenül a ház mellett a kis kert Teréz munkáját dicséri. Főekessége a kis lourdesi barlang. Teréz szobájának másik ajtaján egy verandára jutunk ki, ez kedvelt tartózkodási helye. Itt végzi imáinak és elmélkedésének nagyrészét. Pontos napirend szerint él. Reggel hatkor kel. Utána a házköri munkákat végzi, majd félnyolcra a község csinos barokk templomába megy, hogy ott az oltár és a templom körüli munkálatokat elvégezze. A 8 órás szentmisén az oltár mögött elhelyezett térdeplőn foglal helyet, ahol szentmisét hallgat, szentáldozáskor a harminckétévi teljes étlenség és folyadékmentesség miatt a Szentostyát nem tudja magához venni a rendes formák között, hiszen nincsen nyálképződése, a misét végző plébános csupán az ostya egynyolcadrészét illeszti a felső szájpadlásához.

Szentmise után a földekre megy dolgozni, onnét déli harangszóra tér vissza. Egy óraker látogatóit fogadja, akikkel röviden pár szót vált. Délután általában ismét a földeken dolgozik. Estére a templomba megy, hogy megtegye másnapra az előkészületeket az oltár körül (takarítás, stb.). Télen rengeteget olvas; ennek tulajdonítható, hogy a négy középiskolát végzett parasztlány magas műveltséggel rendelkezik. Minden témakörhöz hozzá tud szólni, nagy intelligenciáról tesz tanúságot. Természetes napirendje a stigmás szenvedések idején módosul.

Látogatóinak száma ma is igen nagy. Nem zárándoktömegek keresik, mint harminc évvel ezelőtt, amikor a vele kapcsolatos események még frissek voltak, de az érdeklődés ma sem aludt ki iránta, hiszen az ismert csodás események ma is végbemennek rajta. A világ minden részéből felkeresik, hogy ha csak pár percre is, láthassák és beszélhessenek vele. Egy nap valamelyik országból egy bíboros főpap látogatja meg, majd egy Honoluluból 25 évi missziós munkából pár heti rokoni látogatásra hazatért flamand domonkos atya. Kereskedők, szegény földművesek, gyári dolgozók, gyermekek és öregek, szóval a társadalom minden rétege várja, hogy láthassa azt a személyt, aki oly gyakran átéli a goltai dráma minden fázisát.

Teréz külsőleg jóformán semmiben sem különbözik a hozzá hasonló korú, munkában és imádságban megedződött nőktől. Középtermetű, zömök, testtartása egyenes. Haja őszes-barna. Fején állandóan fehér sapkát visel. Arca telt. Szeme sötétkék; mélyen a szemébe néz annak, akivel beszél. Tekintete ragyogó tiszta. Egész lényé feltétlen tiszteletet parancsol. Kezén, közvetlen a csukló alatt, kb. 8 milliméteres heges rész látható. Ez a stigmás szenvedések alatt vérzik. Beszéde, modora határozott. Nem nyájas, de feltétlenül udvarias. A kérdésekre röviden és tartalmasan válaszol. A személyével kapcsolatos kérdéseket nem szereti. Ha ilyen kísérltet történik, eltereli a beszéd fonalát. Élete zárkózott, de példaadó és ma-

gával ragadó. A látogatótól megkérdi, mivel lehet segítségére. Tőlem azt kérdezte, katolikus vagyok-e és szeretem-e a rózsafüzért? Amikor igenel válaszoltam, felment emeleti szobájába és átadott egyet ajándékba. Írása nyugodt, egyenletes, szép. Gót betűkkel ír. Kézvonása egyenes jellemű szenvedő életre vall. Öltözéke egyszerű fekete ruha. Járása bicegést sejtet. (Ez a lábán lévő stigmás sebvartatok miatt van.)

A stigmás szenvedések most is hetenként ismétlődnek, de legmegrázóbb teljességükben nagypénteken jelentkeznek. Teréz nem engedi, hogy fényképezzék, de a községben lakó egyik ismerőse megmutatott egy képet, amely titokban készült egy nagypénteki extázisa idején. A kép megrendítő. Az arc teljesen eltorzult. A homlok felső részén, közvetlen a haj alatt, a töviskoronát viselő Üdvözítő fájdalmas sebhelyei látszanak, és csorog belőlük a vér. Szeméből szintén vér folyik, tekintete fennakadt. Az egész test mélységes szenvedést tükröz. Ilyenkor arámi nyelven beszél, az orientalista tudósok megállapítása szerint ugyanolyan kiejtéssel, ahogy az Úr Jézus beszélt.

A konnesreuthi probléma három évtized minden orvosi és egyéb biológiai vitáját kibirta. A tárgy fölött lehetnek viták, kételkedések és elenvetések. Tény azonban, hogy Neumann Teréz kezén és lábán láthatók a stigmás jelek és ami a legdöntőbb: olyan hosszú idő után sem vesz magához ételt és folyadékot. Erre vonatkozóan külön meghallgattam a község két fiatal tanítóját, akik a leghatározottabban kijelentették: Teréz állandóan figyelik, s az ő becsületük nem engedné meg, hogy Konnesreuth becsstelenség és hamis víziók színtere legyen. (Drégelyi Vilmos)

PILLANATKÉPEK A BELGA KATOLICIZMUSRÓL. Az első pillanatban a vallásos életnek csak a negatívumait látja az ember. Az ország túl gazdag és túlságosan nyárspolgári ahhoz, hogy „a kereszt örülete” mély gyökereket eresztethetett volna benne. A templomokban inkább szónokolnak, az otthon megszokott közvetlenebb elmélkedési forma helyett. Ugyancsak szokatlan, sőt sokszor visszatetsző számunkra az az intenzív gyűjtés, amit a templomokban tapasztalunk. A szentbeszéd egyetlen témája nem ritkán a buzdítás a különféle célokra történő adakozásokra. Felajánlaskor először körbe jár egy fiatalember, s a nálunk is szokásos módon összegyűjti a hívek adományait. De utána öt perccel még egy, majd még egy, s végül a pap is, ki tálcával, ki kosárral, ki pusztá kézzel. Persze nem szabad elfelejteni, hogy itt állami támogatás nincs, és az egyházközségek igazán bámulatra méltó teljesítményeket mutatnak fel. Iskoláikat maguk tartják fenn, és minden egyházközségnek van iskolája, óvodája, napközi otthona; szociális intézményeik is igen fejlettek. De ehhez a belgák kiváló kereskedelmi érzéke szükséges, az áldozatkészség kívül. Ennek az üzleti érzéknek egyik megnyilatkozása a reklám szerepe a kereskedelmi életben; ez számunkra olykor egyenesen megbotránkoztató méreteket ölt. Kissé furcsának találtam például a következő hirdetést: Egész oldalt betöltő rajz zsúfolt templomot ábrázol, a szószéken pap, a felhők között mosógép lebeg. A felirat: „Miele-mosógépen nem bűn vasárnap dolgozni!” Komoly katolikus hitbuzgalmi lapban jelent meg!

Ilyesféle az érem egyik oldala. De ha az ember közelebből is megvizsgálja a belga vallásos életet, sok mélységet fedez fel benne. Rám főleg két dolog tett nagy hatást. Az egyik a fejlett katolikus irodalom, mégpedig filléres füzetek aktuális problémákról. A legkényesebb kérdésekhez is igen becsületesen és merészen nyúlunk hozzá. A szociális kérdést, felebaráttal való törődés kötelességét, a szexuális problémát nem

kendőzgetik, nem ködösítik még tapintatból sem. Rengeteg a felvilágosító írat, és ezek, noha kifogástalanok, sokkal naturalisztikusabbak és szókimondóbbak, mint aminőkhez mi voltunk szokva. A „Család” című folyóirat legújabb száma például teljes egészében a fiatalok nemi felvilágosításának kérdéseivel foglalkozik. Az érdekeltek: az orvos, a nevelő, a fiatalember, a családapa, egy-egy cikkből szólnak hozzá a dologhoz. Általában igen fejlett az ifjúsági és gyermek-irodalom. Minden templomban van egy kis polc könyvekkel, lapokkal, mindegyiken árcédula. Középen persely, ahová önkiszolgáló alapon mindenki bedobja a kiválasztott sajtótermék árát.

A másik dolog, mely különösen fölkeltette figyelmemet, a „Les Équipes de Notre-Dame“ családi szövetség. Ez francia kezdeményezés. de Belgiumban is igen elterjedt. Központja is Párizsban van, innen küldik szét a havonta egyszer tartandó összejövetelek anyagát. Ezek, elég elmélyülten, főleg morális kérdésekkel foglalkoznak. Komoly feladatot ró a tagokra az előkészület, a megadott kérdéseket ugyanis a házaspároknak írásban kell kidolgozniuk. Egy alkalommal például a „lemondás, türelem, önmegtartóztatás“ kérdését. Ami a kezdeményezésében a legújserűbb: nem külön férfiak és külön nők számára alakultak csoportok, hanem házaspárok együtt vesznek részt benne. A lelki élet egészen magas fokát érték el; leginkább jellemzi őket a közvetlen barátság, ami az addig egymással nem is ismerő tagokat összeköti.

Belgiumban általában nincs előítélet a katolicizmus iránt; igaz viszont, hogy a katolikusság valóban haladó. Nemrégien olvastam a nagymultú JOC (Katolikus Munkás Ifjúság) főiratát az ENSZ-hez. A következő követeléseket találtam benne: Általános iskolai és szakoktatás valamennyi fiatal számára; Munkalehetőségek biztosítása; Létminimumot biztosító munkabér; Megfelelő lakások a családok számára; Egészségügyi intézmények és orvosi ellátás; A nukleáris kísérletek megszüntetése és gyors megegyezés a leszerelés kérdésében.

Összegezve: a belga katolicizmus kétségtelül haladó szellemű s a mély lelki életnek néhány kiválóan szép példáját adja, de egészben véve érezhető, hogy polgári jólétben és polgári hagyományok között élő nép sajátja. (M. E.)

MAGYAR FIORETTI. A ferences kutatók körében ismeretes, hogy a dústelevényű ferences legendaképződés utolsó hajtása, a *Speculum vitae Beati Francisci et sociorum eius* (Szent Ferenc és társai életének tüköre) címen ismert nagy legendagyűjteményt, mely a német Dinslaken Jordán költségen 1504-ben Velencében jelent meg, egészen közeli szálak fűzik Magyarországhoz. Ma ugyanis már nem kétséges, hogy a gyűjtemény összeállításának és kiadásának terve magyar földön merült fel, mint ahogy a terv tette érést is a magyar mariánus provincia jelentékeny anyagi hozzájárulása tette lehetővé. Míg azonban régebben általában a XIV. század második harmadában élt Magyarországi Fábán testvérnek, a boszniai ferences misszió megszervezőjének tulajdonították a könyv szerzőségét, újabban a nagyérdemű Bihl Mihály atya kimerítő tanulmányban alighanem végleg Mátyás király kortársa, Igali Fábán mariánus provinciális (1452—1474) javára döntötte el a vitát, aki hosszú kormányzása alatt egyébként is megbecsülhetetlen szolgálatokat tett rendnek.

A Speculum vitae azonban inkább terjedelmével, mint tartalmával imponál. A francia Sabatier gondos forráselemzéséből tudjuk, hogy az egész mű merő tallózás, egyéb gyűjteményekből már régebbről ismert le-

gendás elbeszélések rendszertelen és kritikátlan összehányása. Sajnos, a későbbi kiadások, nevezetesen az 1509-i metzi, az 1620-i antverpeni, az 1623-i kölni és az 1752-i, Kósa Jenő-féle győri kiadás, még azt a kis rendet is összekúszálták, ami eredetileg megvolt benne. Érthető tehát, hogy a ferences kutatók általában rossz véleménnyel vannak a gyűjteményről. Csak mint értéktelen és kritikátlan kompilációról, mint *rudis indigestaque moles*ről beszélnek róla.

De bármily zavaros a Speculum vitae tartalma és bármily csekély elbeszéléseinek történeti értéke, magyar szempontból mégis messze fölötte áll minden más ferences legendagyűjteménynek. Ez ugyanis az egyetlen, mely nagyobb számmal őrzött meg számunkra magyar vonatkozású adatokat. És itt nem annyira a magyar provinciálisok és tartományi káptalanok hiányos összeállítására, mint inkább azokra a legendás elbeszélésekre gondolunk, melyeknek hőse Francia János és Péter provinciálisok, továbbá a csodákkal tündöklő Gál és Egyed testvérek, színhelyük pedig a budai, esztergomi, pécsi, és segédsdi kolostorok. Lényegükben ezek a kis legendák rokonok a *Fioretti* szépséges történeteivel. Tárgyuk ezeknek is, mint azoknak, egy-egy csoda, egy-egy *bel miracolo*. Egy tekintetben azonban ég és föld különbség választja el a két gyűjteményt egymástól: a magyar *virágocskák* nem a verőfényes olasz égálj pazar pompájú és bódító illatú hajtásai, hanem a magyar puszták szerény vadvirágai. De azért szerénységükben is drágák nekünk ezek a virágok, mert jámbor eleink mélységes hitéről és a *poverello* áldott lába nyomán fakadt buzgóságról beszélnek. És most lássuk a *virágocskákat*.

1. A *francavillai csoda*. A magyar provinciában János testvér, a magyar rendtartomány első főnöke, aki Kis Fülöp francia király édesöccse volt¹, sok csodákkal tündökölt és ma is szüntelenül tündököl. Így többek közt feltámasztott három halottat. Ezek közül kettő a mi rendünkből való volt, és én mind a kettőt személy szerint ismertem. A harmadik egy szűcsmé volt és még ma is él. Azután életre keltett egy asszonyt, aki már kilenc napja feküdt anélkül, hogy a legkisebb életjelt adta volna magáról. Boldogságos János megjelent neki és így szólt hozzá: „Kelj fel, menj síromhoz és ott adj hálát Istennek, amiért az én érdemeimre való tekintettel visszaadta életedet.” Az asszony menten felkelt és azontúl semmi baját nem érezte. Mindezt ő maga beszélte el nekem.

Egyebek közt halála napját is előre megmondotta János testvér. Ezzel kapcsolatban a következőket mondotta a testvéreknek: „Drágalátos testvéreim, nekem még a mai napon itt kell hagynom ezt a mulandó világot. Az Isten szerelmére kérlek tehát benneteket, hogy holttestemet késedelem nélkül szállítsátok át Francavillába (Nagyolasziba), mivelhogy itteni kolostorunk el fog pusztulni.” A testvérek azon nyomban elő is állították a szekeret és ráhelyezték a holttestet; maguk pedig az ebédlőbe tértek, hogy az útra némi erősítőt vegyenek magukhoz. Mikor azonban be akarták fogni a lovakat, hírért-hamvát sem találták se a szekérnek, se pedig a holttestnek. Csak hosszabb ide-oda való futkosás után fedezték fel végre a szekér kerékvágását a Száva partját kísérő dágványban. Habozás nélkül a Francavillába vezető útra tértek tehát, és mikor hosszú futás után odaértek, a szekeret és rajta a drága tetemet pontosan annak a kolostornak kapuja előtt találták, amelyikbe temetkezni kívánt a megboldogult. A szekér minden emberi és állati erő nélkül tette meg a hosszú utat. Hiszen tudnunk kell, hogy Francavilla több mint nyolc lombárd mérföldre feküdt a mondott helytől. Az eredeti kolostor, miként János testvér előre megjövendölte, valóban elpusztult és ma is elhagyottan és lakatlanul búsul a Száva közelében. De megboldogultunk ezeken kívül

még sok más csodát is művelt, és ma sem szűnik meg művelni. Közbenjárására a vakok, bénák és megszállottak százai és százai nyerték vissza egészségüket.

2. *Az esztergomi csoda.* Az esztergomi Szűz Mária-kolostorban élt bizonyos Gál testvér, a szent teológia előadója. Ez olyan szenteletű és lángoló buzgósgú szerzetes volt, hogy halála után a betegek sírjának pusztá érintésére visszanyerték egészségüket; elég volt egy csipetnyi földet felemelniök róla.²

Ugyancsak az esztergomi kolostorban élt egy Egyed nevű laikus testvér, aki szakács- és kulcsár-minőségben szolgált a közösséget. Ez arról volt nevezetes, hogy soha életében húst nem evett, sem bort nem ivott. Ellenben gyakran látták őt a levegőben lebegni. Egyizben a guárdiánnak is alkalma volt meggyőződni erről. Egyszer ugyanis váratlanul belépett az ebédlőbe, hogy utánanézzon, meg van-e már terítve, és ha igen, meghúzhatja-e már az ebédlői csengőt. Nagy csodálkozására azonban még semmi nyomát nem látta a terítésnek. Egyenesen a konyhába ment tehát, hogy kiadja a parancsot az azonnali terítésre. De Egyed testvért itt sem találta. Végre észrevette, hogy az éléskamra ajtaja tárva-nyitva áll. Rögön odament tehát, és bent nagy álmélkodással vette észre, hogy a jó testvér a levegőben lebeg, mégpedig olyan magasan, hogy kezével alig tudta elérni.

Máskor meg az történt Egyed testvérral, hogy a hordó csapját megnyitotta az alája helyezett korsó fölé, s utána, mint hitte, rövid pillanatra betért a templomba imádkozni. De a templomban elragadtatásba esett és az első misétől a hatodik óráig szüntelenül a levegőben lebegett. Ezen idő alatt a korsó természetesen megtelt borral. De csodálatos módon attól a pillanattól kezdve, hogy megtelt, a csapból egyetlen csepp sem szivárgott ki mindaddig, míg a testvér be nem fejezte imádságát. A guárdián ismét tulajdon szemével győződött meg erről.

Egyed testvér, akinek különben legfőbb vágya a latin nyelv elsajátítása volt, egyszer olyan súlyosan megbetegedett, hogy már szinte halottnak vélték s kilenc napon át semmi életjelt nem adott magáról. A kilencedik napon a kolostor összes lakói, élükön a provinciálissal, az őrral és a guárdiánnal köréje sereglettek, hogy meglegyék az előkészületeket eltemetésére. Ő azonban váratlanul magához tért, felült ágyában és olyan tisztán kezdett latinul beszélni, hogy nem győztek elegendő álmélkodni rajta. Egyesek magyarul kezdték biztatni, hogy csak beszéljen magyarul. Ő azonban így felelt nekik: „Nem értem, mit beszéltek.“ A többiek pedig váltig biztatták: „Szólj valamit a provinciális, az őr és a guárdián atyáknak, mert lám itt állnak körülötted.“ Ám ő erre így válaszolt: „Ezek nem elöljáróim nekem.“ És kezével a szoba másik sarkába mutatva így szólt: „Íme az én elöljáróim: Szent Ferenc, Szent Antal és Bernát testvér.“ Ezzel szépen visszaereszkedett ágyába és csendesen elszenderült az Úrban. Nem csoda, hogy aki életében annyi csodát művelt, holta után sem szűnt meg csodákkal fényeskedni a mi Urunk Jézus Krisztus kegyelméből, aki legyen áldott mindörökre örökké Amen.

3. *A segősi csoda.* Mikor egyszer a segősi kolostorban³ lakozó testvérek fiatalos meggondolatlanságukban késő este az ebédlőben nem éppen illő tréfákkal és hangos kacarászással szórakoztak, egyszerre egy mennydörgő hang és a bútorok rezgése hallgatást parancsolt nekik. És ez a jelenség rövid időn belül háromszor egymásután megismétlődött: Mivel azonban a testvérek ennek ellenére tovább folytatták szórakozásukat, egy ismeretlen hatalom rájuk támadt és különösen az egyiket, aki a többiektől eltérőleg kötötte fel övét és csuklyáját, keményen megfenyítette.

Hasonló esetet különben Magyarország más tájáról is beszélnek. Mondják, hogy a pécsi testvérek⁴, mikor már minden előkészületet megtettek az önostorozásra és valamennyien félig meztelenre vetkőztek, egy ismeretlen valaki nagy zajjal keményen végigostorozta. Ekkor ment határozatba, hogy ezentúl az éjszakai zsolozsma után, éjfél tájban mindenki köteles megostorozni magát.

4. *Ferencrendi miniszterek*.⁵ ... Buda várában a Szent János evangélistáról nevezett templomban⁶ nyugszik János testvér, aki provinciális volt⁷ s aki többek közt Péter provinciális kigyógyította súlyos betegségéből. Ez a Péter provinciális⁸ úgy intézkedett, hogy holttestét a szentegyház fala mellé temessék s mindjárt temetése után visszaadta egy vaknak látását és ezenfelül tömérdek más beteget gyógyított meg... (b. gy.)

1 Francia Jánosról ennél többet nem tudunk. Kis Fülöp francia királyt nem ismer a történelem. Gondolhatnánk II. Fülöpre, Fülöp Agostor (1180–1223), de annak nem volt János nevű és hozzá ferences szerzetes öccse.

2 Gál testvér történeti személy: 1273-ban jelen volt Bényi István főúr temetésén. Karácsonyi J.: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon. I. Budapest, 1922. 29. l.

3 A somogy megyei Segőd a középkorban a királyné birtokához tartozott. Ferences kolostorát minden valószínűség szerint III. Endre első felesége, a lengyel Fennena királyné alapította. A legtekintélyesebb kolostorok közé tartozott. Ezt mutatja, hogy a XIV. és XV. században nem kevesebb, mint kilenc tartományi gyűlést tartottak benne.

4 A pécsi kolostor a XIII. század közepén keletkezett; védőszentje Szent Ferenc volt.

5 Szent Ferenc alázatosságából *fratres minores*nek = kisebb testvéreknek nevezte rendtársait, az elöljárók jelölésére pedig a *minister* = szolga szót használta. Innét *minister generalis* = egyetemes főnök, *minister provincialis* = tartományi főnök, *minister* = házfőnök.

6 A régi várszínház helyén.

7 II. János provinciális nem tévesztendő össze Francia Jánossal. Karácsonyi számlítása szerint 1256. és 1260. közt viselte hivatalát.

8 Péter, II. János utóda a főnökségben, 1260. és 1272. közt kormánykodott. Az egyik forrás Teria nevű faluból származtatja. A névvel kapcsolatban egyformán gondolhatunk a komárom megyei Tarjánra és a hont megyei Terényre. Mindenképpen biztos, hogy Péter provinciális már törzsközségi magyar volt.

KÉT KIALLÍTÁS. Kínai festészet. A mai Kína nemzeti festészetének budapesti vándorkiállításán felfedeztük az évezredes kultúrájú Kínát, szigorú fegyelemmel őrzött hagyományaival, megszentelt ősi látásával, az egyszerű és monumentális megjelenítés természetes igényével. A hosszúkás, keskeny, színes tus papírképek előtt nem a különbözőségek foglalkoztatnak: a szembeszökő más égtáj, az eltérő látásmód, a más gondolkodás- és létforma, a mienkétől különböző valóságsemlélet, hanem a közös emberi élmények. Iratlan törvény minden kínai művész számára, hogy csak a valóságot ábrázolhatja, különben hitelét veszti alkotása. Türelmes, évekig tartó tanulmányozás előzi meg legegyszerűbb ábrázolásának a megszületését is. És csak ha alaposan ismeri tárgyát, mer hozzáfogni megörökítéséhez. De nem elég, hogy kívülről hasonlítson a kép a mintához, ki kell fejeznie az értelmét, a jelentését is, azt a belső képmást, ami minden látszat mögött rejlik. Nem mindig sikerül még a legnagyobbaknak sem. Tudáson, felkészültségen, óriási tapasztaláson kívül még egyéb is szükséges ehhez. Valami kiszámíthatatlan ihletettség, különös megszállottság, amely Kinában is, akárcsak minálunk, kegyelmi ajándék, megnevezhetetlen jótétemény.

Több képen is megragadott az önmehtagadásig tisztult azonosulás a tárggyal. Elsősorban a nemrég, 90 egynéhány éves korában elhunyt nagy festő, Csi Paj-Si műveire gondolunk. Azok közül is különösen a „Lótusz és Jüanjang-kacsák“, meg a „Fekete peónia“ címűekre. Tetszett Li Ko-

Zsan „Pásztorfiú“-ja, szépek Tien Si-Kuang „Tavasza a tóparton“, Jü Cse-Csen „Mályva és lepkék“, vagy Csang Csi-ji „Magnólia és madarak“ című képei, és a szilvavirágos képek közül a legművészebb: Csu Ven-Ho „Szilvavirág madarakkal“ című képkölteménye.

Perzsa miniatúra (Reprodukciók). A teheráni királyi Gulisztán könyvtár őrzi azt a csodálatos miniatűr-műremekeket tartalmazó kéziratot, amelyet az európai szem számára is hozzáférhetően 1931-ben állítottak ki Londonban. Javarésze a Sahnámé illusztrációja, valamint Bidpai indiai meséinek, a Kalila és Dimna állatmesegyűjteménynek képes ábrázolása. Valamennyi a XV. században készült a nagy könyvbarát, Baiszonghor herati műhelyében. Nem tudjuk, mit becsülünk benne jobban: a művész technikai ügyességét, tévedhetetlen izlését, elbájoló színérzékét, vagy nagy életbölcsségét, az ismeretlennek, az elmondhatatlannak a tudását. Aprólékos hűséggel örökíti meg a szeme előtt feltáruuló látványt. Nincsen szüksége arra, hogy maga találjon ki képzeletbeli, soha nem látott alakokat, helyzeteket, hogy a valószerűtlenséggel jobban megközelítse a csodálatost. Sőt inkább arra törekszik, hogy minél hibátlanabbul csakis a kézzelfogható valóságot lesse el, mert jól tudja, hogy itt rejlik a titok nyitja. És valóban, minél tovább nézzük ezeket a megvesztegető szépségű miniatűrűkat, annál jobban megejt az aggastyáni túlérett bölcsség és a gyermeki naivság kettős hatása, és az, ami közte bújkol: a nagy kérdőjel, a kifejezhetetlen, a talányosan szép, Seherezáde befejezhetetlen meseleleménye... (Hágé)

AZ OLVASÓ NAPLÓJA. Ha van műfaj, amelyhez érettség, gyakorlat és tapasztalat kell: a novella ilyen műfaj. A nem megfelelő előadás itt könnyen elrontja a legjobb témát is. Ha egy regénynek vannak ernyedtebb részletei, utóbb az írónak még mindig van módja a „korrigálásra“. Nagy tér áll rendelkezésére; s bármily botladozva állít is elének valamit, a regény idejének távlatában a jelenet, esemény megnőhet, kiteljesedhetik — visszatekintve nyeri el valódi értelmét, igazi arányait.

De egy novellában nem lehet a „majdra“ bízni semmit. Novellában nem lehet csalni. Abban nem segíti az író az idő jótékony áradása. Őt, tíz, tizenöt lap áll rendelkezésére, azon kell elmondania, azon kell megoldania mindent. A regény könnyen eltűri a rossz mondatokat; a novellában minden mondatnak a helyén kell lennie, s az írónak mindig pontosan tudnia kell, hogy mit mond, és hogy mit nem mond ki; föltétlen biztossággal uralkodnia kell mind a szavain, mind a csöndjein. Hogy egy novellista — például Mikszáth — hanyagul fecseg? A hanyagság látszólagos, a fecsegés nagyon is tudatos; minden jó Mikszáth-novella a szerkesztés remekműve.

A magyar „elbeszélés“ szó azt a tévhitet keltheti az olvasóban — és sajnos írók is áldozataul esnek e téveszmének —, hogy elég éppen csak elbeszélni, elmondani valamit, szép sorjában elmesélni a dolgokat, s már kész a novella. Buzgó story-vadászok lelkesen tűznek ceruzájuk hegyére egy-egy érdekes, fordulatos történetet: „No, ezt megírom!“ — kiáltják, s nem tudják, hogy kár a vadászat fáradságáért, mert ami előtűnik van, az egész élet, mindenestül kitűnő story, csak éppen „meg kell csinálni“ — s itt kezdődik a novella, itt kezdődik a novellista.

Minderre keresve sem lehetne kitűnőbb, s immár klasszikusabb példát találni Katherine Mansfieldnél, akinek most jelent meg először egy kötetnyi novellája magyarul, *Egy csésze tea* címmel, Szöllősy Klára szép fordításában, Báti László okos, de egy kicsit túl kurta utószavával. „Katherine Mansfield — olvassuk ebben — mindössze harmincnégy éves volt,

amikor évek óta súlyosbodó tüdőbaja végzett vele.“ 1888-ban született, 1923-ban halt meg, olyan életkorban, amikor más író többnyire első igazán épkezláb novelláit kezdi írni. S ő, harminenég évesen, egy sorozat remekművet hagyott hátra. Hosszabbakat, amilyen az *Előjáték*, vagy *Az öbölben*, mindkettő ugyanabból a forrásból: a gyermekkori emlékek kimeríthetetlen világából, s rövidebbeket, mint például a *Téves cím* vagy *A kanári* (ezek nem szerepelnek a kötetben, mindkettő a Vigilia 1956. májusi számában jelent meg). De akár hosszúak, akár rövidebbek, jóformán mindegyikben ott lüktet „az élet teljessége“: amit írásaiban megragadni, kifejezni akart. Azzal, amit kimond, és talán még inkább azzal, amit *nem mond ki*, tudatosan és elvszerűen: „Nem szabad túl sok mindent beleszőni egy történetbe — mondta. — Egyetmást mindig föl kell áldozni. Egy rövid novella épp úgy érzékeltetheti az élet teljességét, mint akármilyen hosszú regény“... Tegyük hozzá, éppen Mansfield novelláinak tanulsága alapján: a regény inkább elbeszélése folyamával érzékelteti, a novella inkább az elhallgatásaival, csöndjeivel.

Azzal a lényegessel, amit kiemel. S mi a lényeges? Az, amiben valahogyan minden összpontosul (vagy amiben az írói művészet mindent összpontosítani tud): olykor csak egy hangsúly, egy mellékmondat, egy rebbenés, egy tájban lejátszódó történetből néha csak egy fa, mely a tájban virágzik, egy illat, melyre a történet egyik vagy másik alakja fölfigyel, egy szín, melyet magával visz... Az, amiből „az élet teljessége“ rejtelmesen kisugárzik.

Rejtetem, kisugárzás: Mansfield novelláihoz illő szavak. Mert minden írásában van valami utánozhatatlan, gyöngéd meghatottság; nem olcsó érzékenységek, illetéktelen líra ez, hanem az írói magatartás bizonyos „remegése“ (ha nem volna olyan rosszízű szó, azt mondhatnánk: megilletődöttsége) a valóság és a szépség, a valóság immanens szépsége, költészete, és (vegyük ezt a szót is tiszta, el nem használt értelmében) „tündérisége“ előtt. Ezek is az ő szavai: „A költészet határán mindig reszketek“.

Élete, 1888. és 1923. közt, nagyjában egybeesik Rilkeével (1875—1926), s mintha valami titkos, mély, lappangó rokonság is volna közöttük: a tárgyak, a dolgok, apró rebbenések meghatott tisztelete, a behatolás a dolgok, jelenségek lényegébe, a megrendítő költészet kibontása a minden-napiból, egyszerűből, mindenki szeme előtt levőből (az, amit Rilke Rodin iskolájában tanult) — csak persze mindegyiküknek más a hangneme: Mansfield csupa illó női varázs, Rilke pedig eredendően fájdalmas férfiarca. De a maga módján mindegyikük elért egy bizonyos „boldogságot“, halála küszöbén. „Sokat küzdöttem, és most már nem küzdök többé. Boldog vagyok, mélységesen boldog“ — írta Mansfield, elfogyó tüdővel, naplója végére (s bár ezt a naplót is olvashatnánk egyszer magyarul). Rilke pedig, hanyatló élete eksztázisában, az *Orfeuszi szonettek* bűvöletében járt...

James Joycenak legérthetőbb, leghozzáférhetőbb regénye az *Ifjúkori önarckép* (pontosabban: Egy művész és fiatalember arcképe), mely most, egy évtizeddel az *Ulysses* után jelent meg magyarul, Szobotka Tibor fordításában és bevezető tanulmányával. S ha valóban úgy van, hogy „életműve szinte megközelíthetetlen az író életének ismerete nélkül“: az *Ifjúkori önarckép* amolyan lélektani bevezetés Joyce „genezisébe“: ezekből a gyökerekből nőtt a modern világirodalom legkülönösebb, legmagányosabb és terméketlenségében is egyik legtermékenyítőbb életműve.

Mi a témája? Önéletrajzi mű; az író „arról vall benne... hogyan szakadt el tőlük (kispolgári környezetétől) annyira, hogy az objektívalódási folyamat — amely nélkül nincs sikeres írói tevékenység — megindulhatott benne“. Sajnos, objektívaltságában is túlon-túl személyesnek érezzük ahhoz, hogy a benne ábrázolt fejlődés és elszakadási folyamat tipikusnak, általános érvényűnek hasson. A regény hőse, Dedalus-Joyce — mint az előszóban olvassuk — „nevét a szárnyakat készítő mestertől, az emberi repülés mitológikus hősétől kölcsönözte, s nevével együtt egy hivatás hordozója is, akinek emberi és alkotói szándéka: veszélyek árán is felfelé törni, táguló horizontok soha nem látott titkait kifürkészni“. Am, mint az életmű tanúsítja, az *Ifjúkori önarcképtől* a már teljesen és végérvényesen érthetetlen *Finnegans Wake*-ig, a horizont nemhogy egyre tágult volna; ellenkezőleg, egyre inkább szűkült, s az út, veszélyek árán ugyan és tiszteletreméltó elszántsággal, ha mind följebb vezetett is, ez a „fönt“ vajmi problematikus: végülis egy olyan légi sziget, olyan bűra, ahol a világgal már minden reális közösség megszakadt.

Igen, „elszakadási folyamat“; valahonnét kiválik a hős, és valami felé tart — hová? „Stephen Dedalus nevével — folytatja az előszó — írója a regényt a mitikus ősmondák, a hatalmas keletkezések primitív — a szó kezdést, nem kezdetlegességet jelentő értelmében — világához kapcsolja, ahol az ősmondák kavargó köde mindazt lényegtelenre teszi hőseiben, ami benne ír és katolikus, azt viszont, ami archaikusan görög, örökkévalóvá“... Dedalus-Joyce tehát kultúránk egyik ősi alaprétege, a görögség felé indul el; az út az abszolút szigetre a hellén mítosz ködországán vezet át. Ködországon: mert ez az archaikus görögség nagyon is intellektuális, nagyon is könyvtári, és — nagyonis századfordulói. Az utolsó nagy görög-latin ihletés, ami valóban húsunkká-vérünk-ké vált, a reneszánsz volt, valószínűleg azért, mert az antik tápláló nedv akkor a *nemzeti kultúra* testébe ömlött, azt tette izmosabbá, s egy Ronsard például nem latin vagy görög akart lenni, hanem latinokon-görögökön edzett *francia*, saját nemzetiségében akart többé válni az antik iskolázottsággal, nem pedig saját nemzetiségéből kilépve próbált valamiféle modern görög lenni. Stephen Dedalus viszont, nevéhez híven, *kirepülni* akar; mi azonban már tudjuk, hogy mikor a regény végén a szárnyak vén mesteréhez fohászkodva elindul, röpte végülis a *Finnegans Wake*-be torkollik: egyfajta heroikus nihilbe.

„Ebben az országban — mondja egy diaktársaival folytatott vitában Dedalus —, amikor az ember lelke megszületik, hálókát feszítenek ki, hogy hátráltassák röptét. Nemzetről, nyelvről, vallásról beszélsz nekem. En pedig megpróbállok elrepülni ezek mellett a hálók mellett.“ Mint minden korlátolt nacionalizmus és klerikalizmus, az ír is nyomasztó lehetett, ez kétségtelen (bár a regény, sajnos, nyomasztó voltárról többet beszél, mint amennyire valóban érzékelteti); fogadjuk el a jelképet: háló. De lehet *elröpkülni* a hálók mellett, és lehet áttörni a hálót, sőt, lehet szövetkezett madár-repüléssel, bátor szárnyakkal *föllemelni* ezt a hálót, olyan magasra, hogy ha még van is, már lényegében nincs, mert egybeesik a szabad égbolttal. És ez az igazi: ez a dantei, a claudeli, vagy hogy egy egészen nyilvánvaló nagy példát idézzünk: ez a goethei. De az nem a Joyce megoldása.

Talán alkata sem volt elég erős egy ilyen vállalkozáshoz. Egy helyen azt írja a regényben: „Talán azon múlt minden, hogy mivel látása ugyanolyan gyenge volt, mint amilyen félénk a természete, így az érzékelhető világ izzásának tükörképéből, amint a nyelv sokszínű prizmáján és gazdag sallangozásán keresztülültört, kevesebb gyönyörűséget merített,

mint az egyéni kedélyhullámzások ama belső világának szemléletéből, amely oly tökéletesen tükröződött egy periodikus próza áttetszően tiszta zengésében."

A vallomás megkapó; valóban: talán ezen múlt minden. Ezen múlik a regényben is: hogy fővilágot ugyan egy-egy háttorzongatóan hiteles kollégiumi képet (a regény elején), de többnyire el-elejt a valóságot, mintha méltatlannak tartaná magához, egyáltalán írchoz; éppen csak jelzi, olyan foszlányosan, hogy nem tud igazi képpé összeállni, e fejlődés-regény reális hátteréről; inkább csak időről időre betölt kulissza, festett figurákkal... igen, *Entwicklungsroman*, csakhogy a fejlődés, az *Entwicklung* a külvilággal való bonyolult összefüggésben történik, nem pedig ilyen lombik-térben, melynek üvegfalán éppen csak úgy dereng föl a „valóság”, mintha időnkint rávetítenék. Minden „a kedélyhullámzások belső világában” történik s aztán minden a próza muzikalitásában tükröződik (igazi prózai kontúrok nélkül); ezért hat a regény, mint *Bildungsroman* is csonkának, egy Rousseauhoz, egy Goethehez képest.

Mit akar Dedalus? Egy barátja szerint: „Fel akarod fedezni az életnek vagy a művészetnek azt a módját, amelyen keresztül bilincstelen szabadságban nyilatkozhatik meg”. Csakhogy ember számára nincs „bilincstelen szabadság”, mert embervoltához hozzátartozik, hogy bilincsei legyenek; és egyensúlyának föltétele: tudni és vállalni, hogy embervoltához hozzátartozik az, hogy bilincsei legyenek.

Hová vitték a dedalus szárnyak Joyce-ot? Nem a földre hullott vissza, mint Icarus, hanem egy földfölötti, embertelen szigetre hullott át. És sorsnak ez sem kevésbé tragikus, mint Icarusé. (*)

SZINHÁZI ŐRJÁRAT: — Gondolatok a prágai Burian-Színház előadásairól. — Egyszerűen és nemcsak a cím megkívánta rövidség kedvéért nevezzük Burian-Színháznak a prágai D 34 színházat. Hiszen Burian itt minden: a cseh barokk játékokat éppenúgy ő álmodta színpadra, mint Viktor Dyk *Patkányfogó* című regényét, s Puskin Anyeginját ugyanúgy az ő versein át kapjuk, mint Bert Brecht *Koldusoperáját*. S ha a zenében föl-föl tűnedezik is Anyeginnal és a Koldusoperával kapcsolatban Csajkovszkij vagy Kurt Weill sok ismerősnek tetsző dallama, nevük nem is szerepel a színpadokon, mert a zenét is, a rendezést is, az egész színpadra álmodást egyetlen embernek köszönhetjük: E. F. Buriannak.

Hatalmas, mindent elsöprő színpadi egyéniséggel állunk tehát szemben, a saját színpadának rajongó megszállottjával, aki akármíhez nyúl is, csak saját magát tudja adni benne. Elragadtatásában, a saját csillagai felé való lebegésében csak kétféle súlynehezék egyensúlyozza léghajóját: a cseh irodalom szerelme és a világirodalom haladó nagyságainak — Puskinnak, Gay-nek és Brechtnek hódoló tisztelete. Ez a két egyensúlyozó erő pedig teljesen elégséges ahhoz, hogy színpadi űrhajózása eredményes és minden nemzet színpadi kultúrájára rendkívül áldásos tanúságokkal teljes legyen.

Fordítsuk le a magyar viszonyokra, mit jelentene, ha nekünk is lenne egy E. F. Burianunk. Akkor Bornemisza, a most éppen csehszlovák leleménnyel előkerült Balassi Bálint-féle pásztorjáték, de meg a csiksomlyói misztériumok, az iskoladramák, Csokonai Bessenyei színpadi zsengei belé-épülnének a magyar színházjáró közönség köztudatába, kultúránk szervesen élő részéivé válnának, amiről tudomást nem venni egyszerűen lehetetlen volna. Hiszen nálunk is színre vitték többszörösen Bornemisza *Magyar Elektráját*, Hont Ferenc Madách *Civilizátorából* is pezsgő színpadi hatású komédiát formált, az iskoladramákat is előadták, meg „A három

körösztény leányt“ egyes föltűnő és ismét eltűnedező művészcsoportok. De a nagy összekötő, színházát állandóan a főlshínen tartó egyéniség hiányzott és hiányzik ma is, aki csak egyet akar, kissé önösen és egocentrikusan, mint Burian, de azt azután olyan erővel, elánnal és kitarással, hogy műve kitörölhetetlenné válik a világszínház évkönyveiből.

Nálunk hallatlan merészségnek tetszett nehézkes konzervativizmusunk idején, hogy Vörösmarty Csongor és Tündéjét, ezt a tündéri mesejátékot, vagy éppen Madách Tragédiáját színpadra merte vinni egy-egy messzebbre látó színpadi mesterünk, de attól már visszajedtek, hogy a legnagyobb magyar drámák egyikét Vörösmarty Cilley és a Hunyadiak-ját korszerű színpadi eszközökkel odaadják a magyar színpadnak, amelynek íródott. Mennyivel rugalmasabb a cseh színházi köztudat. Viktor Dyk, a kitűnő cseh regényíró, habár a két háború között letért a demokrácia nyílegyenes útjáról, kellő nyersanyag lehet Burian kezében, hogy egy fausti elemekkel telt színpadi esemény sor gerince lehessen a „Patkányfogó“ című hammelni népmondát idéző szindarabban. Fájdalmasan gondolunk a most végre újra kiadott tragikus zseninkre, Kemény Zsigmondra. Micsoda lelki kataklizmák örvénylenek az ő műveiben, akár a Rajongókban, akár a Zord időkben, akár a Gyulai Pálban. Ha volna olyan nagyméretű filmgyártásunk, mint csehszlovák szomszédainknak, ahol a Husztrilógiát, de meg Svejk immár történetivé váló pikaró-regényét teljes korhűséggel vitték filmvászonra, persze hogy arra szavaznánk: ismeretessék meg végre egyik legnagyobb regényírónk alkotásait a film milliós közönségével, és a tömegek bizonyára megértik majd Kemény tölgyfából bárdal kifaragott jellemeit. Ilyen filmekről azonban egyelőre nem is álmodhatunk. Tudjuk azonban, hogy Kemény Zsigmond a külsőségek leírásában, a lakberendezések, ruhák leírásában a legfukarabb költőnk. Az ő elátkozott alakjai üres, kárpitozatlan-falú erdélyi várkastélyokban bolyonganak lelkiismeretük szörnyű terheivel s jóformán csak jelzett öltözékekben rohannak szenvedélyük megszabta végzetük felé. S ha most elnézzük Burian ugyanilyen szófukar színpadát, amely Bert Brecht színpadával nagyon is rokon, ahol csak egy-egy korabeli chaise-longue, karosszék vagy álló óra pótolja a nehézkes diszletezést, szinte sikoltanunk kell a magyar rendezőseni után, aki érdemesnek tartaná, hogy Kemény vagy Eötvös József világát ilyen szuggesztív, buriani eszközökkel tömegeink lelkébe égesse. A XV—XVIII. századbeli magyar élet tragikus tanúságai, önismeretünk, tévelygéseink tanító leckéje így tudatosodhatnék új színházi közönségünk előtt, a Hunyadiaktól egészen a Karthauzi keresztmékét magyarázó világáig.

A magyar szellemi életnek is vannak megmentésre váró, színpadi reflektorfénybe állítható műalkotásai. Bornemisza, Balassa, Vörösmarty, Kemény, Eötvös József színpadi vagy regénybeli alkotásai. Egy ilyen Burian-féle diszletfukar, de az intellektuális részt annál jobban kidomborító, kissé illusztráló, kissé publicisztikai értelmezésű színpadi megvalósítás anyagilag sem jelentene túlzott kockázatot, s közelebbi irodalmunkból is ott áll színpadra kíváncsozón Babits Laodameiája, Áprily Idahegyi pásztorokja és Fodor József Tekoahi pásztorja. S mindezt a kincset mi csak úgy paragon hevertettjük, mikor tömegeink új szépségekre éhesen csodálkoztak rá legutóbb is Szofoklész többezer éves mondanivalóira és megmutatták, hogy igenis a legmagvasabb táplálék nyújtja nekik a legtöbb örömet.

Mekkora köszönettel tartozunk tehát egy ilyen gondolatébresztő vendégláték szervezőinek, neves és névtelenebb munkásainak. A D 34 szin-

ház vendéggjátékával nemcsak a cseh és a világirodalom egy-egy remek alkotására vetítette rá fénycsóvját, hanem termékeny viták, új távlatok és lehetőségek felé irányítja kissé megmerevedett szinpadí fantáziánkat is.

Van egy remek rendező-író-szinpadraádlmodó vezetőjük s van egy se-reg együttesbe csiszolt, intellektuálisan vértezett, a legfinomabb dialógusokat és lelki rezzenéseket is hajszálpontosan éreztető művésziük. Először talán Zuzana Kocová-t kell említenünk, aki egyik nap Peachum-né alvilágian pácolt boszorkány-alakját villantotta elénk, hogy másnap fiatal paraszt-legényt játsszon a Népi szvitben, harmadnap pedig Anyegin Tatjánáját sugározza felénk a puskinsi nőalak minden boldogtalan föntségével együtt. De a kenyere javát már megevő Karel Linc is ugyanezt a sokoldalú, minden ráosztott szerepben hatalmas távlatokat nyitó művészi ezerszínűséget képviseli: született színész a javából. A játéktílusuk más, a temperamentumuk is más, mint a mi színészeinké. De tudatosan törnek szinpadí gondolatviláguk megvalósítása felé s mi hamarosan elfeledjük a játék és temperamentumbeli különbségeket s csak valóban életre kelő figuráik szépségében, reális igazságában és művészi finomságában gyönyörködünk.

Színházaink több Bert Brecht bemutatóra készülnek az idén, s addig is, amíg talán Brecht színházát is Budapesten üdvözölhetjük, le kell szúr-nunk a D 34. színház gazdag eredményeit, hogy Brecht-műsorunkat ki-alakíthassuk. Burian rendezései hatalmas távlatokat nyitottak elibénk, olyan vítaanyagot sűrítettek rendezőink tépelődéseibe — még vitatható, formalistának tűnő megoldásaikkal is —, amelyet műsoruk megismerése előtt nem is remélhettünk. Milyen gyümölcsöző egymásrahatások származhatnak az ilyen vendéggjátékok megismétléséből, minél sűrűbbé tételétől.

(Possonyi László)

A LEGÚJABB EGYHÁZZENEI KÖRLEVÉL. A századunkban eddig uralkodó mindhárom Pius pápa foglalkozott az egyházi zenével. Az 1903-ban „mindent megújítani Krisztusban” (Ef. 1, 10) jelmondattal trónralépő Szent X. Pius pápa még ugyanabban az évben, Szent Cecilia, az egyházi zene égi pártfogója ünnepén kiadott „Inter pastoralis officii sollicitudines” (1903. XI. 22.) kezdetű Motu proprio-jában éppen az egyházi zenével kezdve indította el Isten háza dicsőségének fenntartására és előmozdítására üdvös reformjait. A Motu proprio megjelenésének 25. évfordulóján XI. Pius pápa „Divini cultus sanctitatem” (1928. XII. 20.) kezdetű apostoli konstitúciójával hívta fel a figyelmet a liturgia, a gregorián ének és az egyházi zene fokozottabb művelésére. (Mindkét pápai rendelkezés „A szentzene törvényei” címen 1943-ban a Magyar Kórus kiadásában dr. Werner Alajos fordításában jelent meg.) XII. Pius pápa „Mediator Dei et hominum” (1947. XI. 20.) kezdetű liturgikus enciklikájában a Szentszék előírásainak megtartását sürgeti, a gregorián, a modern zene és az egyházi népének vonalán ad megszívlelendő rövid utasításokat. (Az enciklikát magyar fordításban 1948-ban a Szent István Társulat adta ki.)

Az ötvenes évektől kezdve pedig nemzetközi egyházzenei kongresszusokon foglalkoztak a felmerült kérdésekkel. Az 1950-es szentévben az Örök Városban jöttek össze Bach (1685—1750) halálának 200. és Arezzói Guidó (995—1050) halálának 900. évfordulóján. 1954-ben Bécsben Szent X. Pius pápa (1903—1914) tiszteletére és a Motu proprio 50. éves jubileumának emlékére tartották a II. nemzetközi egyházzenei kongresszust.

XII. Pius pápa 1955-ben a „Musicae Sacrae Disciplina” (1955. XII. 25.)

kezdetű enciklikát bocsájtotta ki az egyházi zenéről. A III. nemzetközi egyházzenei kongresszus, amely 1957. július 1—8. között Párizsban ült össze, mottójául érthetően ezt a mondatot választotta: „A szent zene perspektívái a Musicae Sacrae Disciplina pápai enciklika világánál”.

A Szentaty a „Musicae sacrae disciplina” enciklika bevezetésében hangsúlyozza hármas célját:

1. az egyházzene jelenlegi állapotának felmérése,
2. válasz a főpásztorok és egyházzenei kongresszusok kérdéseire, valamint a lelkipásztori tapasztalat és az egyházi zene fejlődése, illetőleg az ezzel kapcsolatos tudományos kutatás által felvetett kívánságokra és
3. ismételt ajánlása Szent X. Pius Motu propriojának, az egyházi zene törvénykönyvének.

I. *Történelmi visszapillantás.* A pápa a körlevél első részében történeti visszapillantást ad Szent Ágostont idézve: „Isten a muzsikával megajándékozta az értelmes halandót is, hogy tudja és érezze a hangok összefüggését és ezáltal nagy dolgokat sejtessen meg.” Mind a pogány népek, mind az ószövetség választott népe a legősibb időktől kezdve használta a zenét istentiszteletében. Az újszövetségben Szent Pál apostol így ír: „Egymás között zsoltárt, himnuszt és szent dalokat énekeljete, daloljatok és zengedeztetek szívből az Úrnak” (Ef. 5. 19). Az ifjabb Plinius 111—113 között Krisztus után Trajánus császárnak írva a kereszténység vétkét vagy tévedését abban jelöli meg, hogy Krisztusnak, mint Istennek dicsőítő éneket zengenek. Az éneklő Egyház hangja az üldözések nehéz napjaiban sem némult el, s ahogy a 313. május 1-én Nagy Konstantin és Licinius császárok által kiadott milánói ediktum biztosította a keresztények szabad vallásgyakorlatát, az Egyház szabadságával a zene is fejlődött. A fejlődés melegágyai az énekiskolák (schola cantorum) voltak. Nagy Szent Gergely pápa (590—604) az ösöktől ránkmaradt énekkincset összegyűjtette és elrendeztette, valamint alkalmas törvényekkel és előírásokkal biztosította az egyházi ének tisztaságát és épségét. A római éneklésmód lassanként az egész Nyugaton elterjedt és az ún. *gregorián* ének a 8—9. sz. óta az organumnak nevezett hangszer kíséretével új fényt nyert. A korális ének mellett a 9. sz.-tól a *polifón* ének is kifejlődött és a 15—16. sz.-ban csodálatos tökéletességre emelkedett és az orgona mellett más hangszerek is felcsendültek. Bár az Egyház szereti a zenét, de ezen a téren a kinövéseket nyesegetnie kellett. A trienti zsinat a világiasságot kárhoztatja, s a pápák azóta is gyakran felemelték tiltakozó szavukat az egyházi zene tisztasága érdekében.

II. *Tételes megfontolások.* A második részben XII. Pius a szent zenével kapcsolatos alapvető kérdéseket tárgyalja. Az Egyház törekvése abban áll, hogy az egyházi zenétől távol tartsa mindazt, ami méltóságának rovására lenne. Az egyházi zenét is törvények és irányelvek szabályozzák, mégpedig ugyanazok a törvények és irányelvek, melyek az egyházi művészetre állnak. A vallásos művészetnek az a feladata, hogy akár a szemnek, akár a fülnek nyújtott alkotásaival a hívők lelkét Istenhez emelje. Az a művész tehát, aki nem vallja a hit igazságait, vagy lelkiületében és életmódjában az Istentől távol jár, ne nyúljon a vallásos művészethez: hiszen nem rendelkezik azzal a benső meglátással, amellyel észrevehetné, hogy mit kíván az Isten felsége és az Isten tisztelete. A művészi képesség és rutin önmagában nem elegendő. A vallásos művész az igazságokat, amiket szentül hisz és a jámborságot, amit valóban gyakorol is, olyan meggyőző erővel, olyan kedvesen és szépen juttatja kifejezésre,

hogy az ilyesfajta művészi alkotás már önmagában is a művész számára szinte istentisztelet és vallásos ténykedés.

A vallásos művészetnek ezen törvényei és irányelvei vonatkoznak az egyházi zenére is. Mivel az egyházi zene sokkal szorosabban hozzátartozik az istentisztelethez, mint a művészetek bármely más ága, ezért az Egyháznak különös gondnal kell ügyelnie, hogy távol tartson tőle mindent, ami nem egészen illő az istentisztelethez, vagy ami a jelenlévő hívek lelkének Istenhez emelését nemhogy elősegítené, de esetleg akadályozná. A szent zene méltósága és hatóereje annál nagyobb, minél közvetlenebb kapcsolatban áll a szentmisével, és a zsolozsmával. Ennek az ún. „*liturgikus*” zenének a legnagyobb tisztelet és elismerés jár.

III. *Alap- és irányelvek.* A harmadik részben a Szentatya idézi Szent X. Pius pápát, aki az egyházi zene hármias alapvető tulajdonságát először szögezte le: szent, művészi és egyetemes. *Szent:* kizárja a világiasságot. A legjobban a gregorián közelíti meg az eszményképet. Ha új ünnephez új dallamra volna szükség, komponálják meg azokat a gregorián énekben valóban jártas, szakavatott hozzáértők, de oly módon, hogy hűségesen alkalmazkodjanak az ősi gregorián ének törvényeihez és az új dallamkompozíciók kifejező erőben és tisztaságban valóban versenyezzenek a régiekkel. *Művészi:* ha a rendelkezéseket megtartják, akkor lesz művészi az egyházi zene. *Egyetemes:* ha a földkerekség templomaiban a gregorián cseng fel, lesz egyetemes az egyházi zene, mint a római liturgia, melyet szolgál.

Az Anyaszentegyháznak az a kívánsága, hogy a szent liturgia latin nyelvű szövegeivel a gregorián ének a legszorosabb kapcsolatban maradjon. Ezen a ponton néhány helyen bizonyos szorosan körülhatárolt kivételeket engedélyezett a Szentszék (ilyen kivételek: a kétnyelvű rituálék jóváhagyása 1947-től és engedély arra, hogy az asszisztenciás és énekes nagymiséken a leckét és az evangéliumot a nép nyelvén is fel lehet olvasni, miután ugyanazt latinul elénekelték), de ezek más területre át nem vihetők (pl. csak Franciaország számára engedély arra, hogy az asszisztenciás misében a diakonusok a latinul énekelt lecke és evangélium után ugyanazt fraciál is felolvashatják). A cél az engedményezett területeken is az, hogy a hívek kora gyermekségüktől legalább a könnyebb és gyakrabban használt gregorián dallamokat tanulják meg. Ahol ősi szokás szerint a szentmisén a latinul énekelt liturgikus szövegek után közbeiktatnak néhány népnyelvű éneket, ezt a főpásztorok meghagyhatják. Fennáll azonban a tilalom: magukat a liturgikus szövegeket nem szabad a nép nyelvén énekelni. Szent X. Pius pápa: „A római egyház sajátos nyelve a latin. Tehát az ünnepélyes liturgikus ténykedések alatt tilos bármit is honi nyelven énekelni; még kevésbé szabad honi nyelven énekelni a mise és az officium állandó és változó részeit”. — Hazánkban bizony alig egy-két helyen végzik az asszisztenciás és az énekes nagymiséket zenei szempontból a római előírások szerint. A székesfehérvári egyházmegyei hatóságok által 1954-ben jóváhagyott Magyar Ordinárium talán alkalmas arra, hogy a gregorián stílusban alkotott dallamokat és az állandó részek pontos fordítását megkedveltesse híveinkkel és így lassan-lassan, fokról-fokra végre nálunk is megvalósulnának a több mint 50 esztendővel ezelőtt kiadott pápai rendelkezések.

A pápa hangsúlyozza, hogy a *polifóniát* nem akarja az Egyház a szertartásaiból kizárni. Akár klasszikus, akár modern polifónia legyen az, csak arra kell vigyázni, hogy a liturgia szövegeit ne homályosítsa el, a

szertartások folyamatosságát ne szakítsa meg és ne állítsa az énekeseket emberfeletti feladat elé.

A hangszerek közül elsősorban az orgonáról és a hegedűről, meg az egyéb vonós hangszerekről tesz említést a körlevél. Az alapelv: azok a hangszerek tilosak, melyekből profán hangulat csendül ki és lármások, mert ezek nem valók a templomokba. Ott, ahol nagyobb zenekari művek előadásához nem rendelkeznek kellő erővel és képességekkel, inkább tartózkodjanak minden erőltetett kísérlettől, semhogy az istentisztelethez és a szent gyülekezethez nem méltó vagy kevésbé méltó módon adják elő. — Bár a Szentatya kifejezetten nem említi, de ide kívánczik X. Pius pápának az a rendelkezése, „hogy a modern stílusú egyházi kompozíciókban ne legyen semmi világias, hogy ne emlékeztessenek színházi motívumokra és hogy külső formájukban se támaszkodjanak a világi zene-művek menetére“, valamint, hogy „nem szabad az ének vagy zene kedvéért a miséző papot a liturgikus szertartásoktól megkívánt időnél tovább várakoztatni“. — E rendelkezések nemcsak a jövőre vonatkoznak, hanem a múlt nagy mestereinek alkotásait is ezek szerint kell elbírálni, amikor az előadásukra a templomban liturgikus istentisztelet alkalmával sor kerül.

A népénekekkel kapcsolatban, melyek a liturgikus énekből fakadnak és magukon viselik nemzeti és népi sajátosságait, XII. Pius pápa három követelményt hangsúlyoz: 1. a hit igazságait tisztán megfogalmazva és helyesen értelmezve tartalmazzák, 2. a szövegük legyen világos, a dalmuk egyszerű, 3. legyen bennük vallásos méltóság és komolyság.

A missziókban az evangélium hirdetői foglalkozzanak az egyházi énekkel olymódon, hogy maguk a népek állítsanak pogány vallásos énekeik helyébe keresztény szent énekeket sajátos ősi dallamkincsük felhasználásával, mindazonáltal arra törekedjenek, hogy a szent szertartásokkal együtt honosítsák meg a liturgikus, nevezetesen a gregorián éneket.

IV. *Pasztorális instrukciók.* A negyedik részben a pápa a világegyház püspökeihez fordul és a körlevélben kívánt eredmény eléréséhez elsősorban a schola cantorumok szervezését ajánlja főképpen a székesegyházakban és a nagyobb templomokban. Az egyházzenei egyesületek pártfogását is szorgalmazza a Szentatya. (Hazánkban ilyen egyházzenei egyesület az 1897-ben alakult Országos Magyar Cecilia Egyesület.)

(Kovách Zoltán)

MÜEMLÉKEINK címmel a Képzőművészeti Alap Kiadványai 1955-ben egy igen hasznos füzet sorozatot indított útnak. Ez a kezdeményezés örömmel töltötte el mindazokat, akik számontartották az elmúlt évszázadok — sajnos sokszor már csak romjaiban — megmaradt emlékeit. A füzet sorozat izléses, finom kiállításával, szemléltető fényképfelvételeivel és könnyed stílusával kiválóan alkalmas arra, hogy az ismeretét bővíteni kívánó nagyközönség érdeklődését felkeltse. Ezért is indult a sorozat, és hogy jóirányban halad, mutatja, hogy a füzetek egy részéből, rövid idő alatt már második kiadást kellett kibocsátani.

Igen hasznos dolog, hogy az elmúlt idők annyi mulasztása és nem-törődömsége után ma gondolunk arra, hogy az embereket a műemlékek megbecsülésére ráneveljék. Államunk igen jelentős anyagi áldozatokat hoz mind az egyházi, mind a világi műemlékeink helyreállítására és karbantartására. Az állam anyagi segítsége mellett a társadalomnak is vállalnia kell bizonyos áldozathozatalt ebben a munkában. Hisz a haza, a társadalom fog gazdagodni evvel.

A műemléki füzetek a művelődni vágyó nagyközönség művészettörténeti tudásának fejlesztését is nagymértékben elősegítik.

1957 végéig a sorozatnak 14 szebbnél szebb füzete jelent meg. Az első a Mátra alján települt Feldebrő község templomát ismerteti Kampis Antal művészettörténész hivatott tollából. Hazánk középkori művészetének egyik legfontosabb és legkomolyabb értékű maradványa Feldebrő temploma. A szerény külsejű falusi templomban elénk tárul az első árpád-házi királyok alatti Magyarország egyszerű építészetének és a kor falésztészetének romjaiban és töredékeiben is páratlan értékű emléke, amely hosszú évszázadokon keresztül a templom padlója és földje alatt, vastag vakolatrétegek mögött rejtett. Tudós kutatók és műtörténészek — mint Henszlmann Imre, Ipolyi Arnold, Rómer Flóris, Gerecs Péter, később Lux Kálmán és Szőnyi Ottó — hosszas munkája eredményessé vált s az 1925. és 1936. évi ásatások. aztán véglegesen feltárták és helyreállították a feldebrői attemplomot.

Az attemplom egyszerűségében is hatásos oszlopkötegei biztosan tartják a boltozatot. Külöleg talán kezdetlegesnek látszanak. Ennek oka a díszítmények hiánya és a tagolás igen szerény volta, ami tapasztalt, nagy gyakorlattal rendelkező építőmesterek, kőfaragók hiányával magyarázható. Az építkezés vezetőinek, a szerzeteseknek az egyszerű falusi lakosság erre alkalmas egyéneit kellett megtanítani egy-egy istenháza felépítésének munkálataira. Nagy szerencse, hogy az attemplom mindmáig megőrizte — ha sok helyen sérülten is — az értékes falfestményeket, amelyek a kor díszítőrendszeréről, tárgyválasztásáról, mesterségbeli fejlettségéről nyújtanak ismereteket a kutatónak. Az attemplom hajóját a Kain és Abel áldozatát, a testvérgyilkosságot, valamint Dávidot a legyőzött Góliát fejével ábrázoló festmények díszítik, továbbá egyes öszövétségi személyek és keresztény szentek mellképei. A szentély mennyezetén a világ üdvözítőjének, Krisztusnak nagyméretű mellképe látható, gyűrűrövvvel keretve, körülveve az evangélisták jelvényeivel. — Az első debrői templom építésének és az attemplom kifésztésének időpontjáról sokáig viták folytak. A legújabb kutatások alapján most már kétségtelenül megállapítható, hogy az első építkezés korát 1050. és 1080. közé tehetjük, a templom falképeit pedig az 1100. évet közvetlenül megelőző évtizedben alkotta meg festője, aki a kordai nagyhírű műhelyében, a regensburgi könyvfésztőiskolában tanulhatott.

Kampis Antal kis könyve az értékes műemlék ismertetésének és népszerűsítésének ügyét nagy tárgyismerettel s a művészettörténész alapos tudásával szolgálja. Külön érdeme, hogy az ismeretek közlésén túl, a hideg falak és mozdulatlan festmények mögött mindig meglátja és meglátatja az embert, aki két keze munkájával tette lehetővé, hogy már kilencszáz esztendővel ezelőtt minél több templomból szőljön az Isten igéje az új hitre tért magyarok felé.

A sorozat többi füzete is megérdemli az érdeklődést, éppen csak felhívjuk olvasóink figyelmét Tombor Ilona füzetére, amely a XIII. század építőművészetének kiemelkedő alkotásával, a romjaiban is festői látványt nyújtó zsámbéki templommal foglalkozik, és Genthon Istvánnak az egri liceumról szóló tanulmányára, mely a magyar barokk építészet bemutatása keretében Magyarország legszebb későbarokk épületét és a nagy építőmester, Fellner Jakabnak munkásságát ismerteti. Fővárosunk műemlékei is helyet kapnak a sorozatban. Feuerné Tóth Rózsa a Margitsziget multját tárja fel és műemléki érdekességeit tárgyalja. Szilágyi János Az aquincumi amfiteátrumok című füzete a két és félezer éves

római birodalmi város multjába vezeti az olvasót. Egri Margit—Wellisch Judit műve az országházról szól, Budapest városképének egyik legfontosabb és legjellemzőbb részéről s a mult századvég magyar építészetének nagyszerű épületóriásairól. Gerő László a pesti belvárosi plébániatemplomot mutatja be, melynek köveiről „ezer esztendő történetének viharai olvashatók le“. Gerő Győző a másfélszázados török uralom megmaradt emlékeit ismerteti, Cserey Éva és Fülep Ferenc: „Nagytétény műemlékei“ című füzeté az ősidők óta lakott község régészeti maradványaival és műemlékeivel foglalkozik. Héjj Miklós tanulmányából nemcsak Visegrád nagyszerű történeti emlékeivel ismerkedhetünk meg, hanem tudomást szerezhethetünk a folyamatos feltárás és helyreállítás munkálatairól is. Jenei Ferenc a tatai vár százados érdekességeit tárja elénk. Román János a híres sárospataki kollégium multját, történetét mutatja be. — Dercsényi Dezső és Gerő László hosszabb tanulmánya a sárospataki Rákóczi vár pompás szépségeit, történelmi emlékeit idézi elénk. Kampis Antal hazánk egyik legszebb tájának, Tihanynak műemléki szépségeit fűzi csokorba.

Amint látjuk, a MŰEMLEKEINK sorozat füzeteiben ezeréves történelmünk és a honfoglalás előtti idők megmaradt értékeinek ismertetését kapjuk legjobb műtörténészeink tollából. Lelkes ügyszeretettel fáradoznak azon, hogy minél többen megbecsüljük, védjük és népszerűsítsük multunk emlékeit. Munkáik nyomán a régi kövek beszélni kezdenek. Hallgassuk mondanivalójukat, okulni fogunk belőle.

(Egri Cs. László)

S Z E R K E S Z T Ő I Ü Z E N E T E K

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL. Tanulmány: *Belon Gèllért*: Az evangéliumi ember (Prohászka). *Doromby Károly*: Graham Greene. *Holenda Barnabás*: Tudósok, nézetek, viták a XVII. században. *Lengyel Balázs*: Frederico Garcia Lorca. *Cserháti József*: Az ember világközpontiséga Szent Tamás filozófiájában. *Kardeván Károly*: Pálffy Béla Hegedüs Nándor Ady-könyvében. *Tarnay Brunó*: Tudomány és csoda. *Salacz Gábor*: Egy elfelejtett festő: Paczka Ferenc (1856—1926). *Kézai Béla*: Három Johanna. *Dümmerth Dezső*: A költő és a démon (Rainer Maria Rilke). *Jánosy Gyula*: Liberalizmus, szocializmus és az Egyház a 19. században. *Ohmacht Nándor*: Újabb lépések a katolikus erkölcsstan terén. *Kelecsényi Gábor*: Phaeton és az űrrakéta között.

Novella: *Farkas Antal*: Róza. *Fendrik Ferenc*: Pithagoras tétele. *Ágoston János*: Egy igaz történet. *Mészöly Miklós*: Jelentés öt egérről. *Bohuniczky Szeffi*: Emlékeimből. *Bruce Marshal*: Father Smith. *Alfred Polgar*: A köpeny. *Gerlei József*: A lélek. *Valéry Larbaud*: Rachel Frutiger.

Vers: Jékely Zoltán, Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János, Jánosy István, Stetka Éva, Tardonai Gábor, Szabó Anna, Márk István, Kárpáty Csilla, Vámosi Pál, Beney Zsuzsa, Surányi István, Gyurkovics Tibor, Komjáthy Győző, W. H. Auden, Gertrud von Le Fort, Rainer Maria Rilke, Szemelvények mai osztrák költőkből (Radó György fordításai).

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK FRANCIS JAMMES EMLÉKSZÁM. Tartalmából: *Tótfalussy István*: Egy költő útja Rausseautól Szent Ferencig. *Francis Jammes*: Versek, önéletrajzi írások, A foltozóvarga és a fiatal lány (elbeszélés), A zarándok (Lourdesi emlék), Pipa megszökik (kutya-történet), Pacsirta (eposz-részlet).

Elvesztettem a hitemet. Budapest. — Dehogy vesztette! Nem olyan könnyű az! Abból, amit levelében ír, azt látjuk, messze van még attól. Az ember úgy van a kételyeivel, mint a náthával. Kesereg miatta, kezeli ezzel-azzal, mindenféle házi és gyógyszerári orvossággal. Sokszor elkeseredik, hogy nem akar elmulni. Aztán egyszer arra ébred, hogy eltűnt a láz, a nyomás a homlokesontja mögött. Ön szereti Istent. Miért türelmetlenkedik tehát, hogy felmerült kérdéseiben és kételyeiben nem lát rögtön tisztán? Imádkozzék hozzá így: Istenem, szeretlek. Ezeket és ezeket nem értem. Megteszek mindent, ami tőlem telik, hogy tisztán lássak bennük. Várok és könyörgök türelemmel, amíg megadod felvilágosító kegyelmedet. — A szentségekben kapjuk a kegyelmeket, amelyekre szükségünk van.

Esszéusok titkos tanítása. Nagykanizsa. — Gondolja, hogyha volna olyan titkos könyv, vagy tanítás Jézusról, az rejtve maradhatott volna, mikor az egyháznak annyi ellensége volt egész történelmén keresztül? Sok mindenfélét hallottunk az egyház ellen, de azzal a váddal, hogy

papjai titokban tartják Jézus életének „igazi, az esszénusok által megőrzött korabeli forrásmunkáit” — még nem találkoztunk. Ha véletlenül még egyszer találkozik az ismerősével, aki ezeket mondotta, nagyon kérjük Önt, szerezze meg valahogyan tőle annak az orvosnak a címét, akinek „birtokában korabeli írások vannak Jézus életéről”. Világszenzáció lenne, — ha kiderülne, hogy valódiak. — És hogy egyáltalán van ilyen, ha hamisítvány is. Amennyiben a Kirbet Qumrani újabb leletekről van szó, ezekkel ismételten foglalkozott a Vigilia: 1953. 2. sz., 1956. 7. sz.

A papok gyarlósága. Abauj megye. — Minket a papok gyarlósága nem hogy megingatna az egyház isteni eredetébe vetett hitünkben, hanem megerősít — már amennyiben ez egyáltalán bizonyíték lehet a kérdésben akár mellette, akár ellene. Ha Péter hajója a papok emberi tulajdonságaira épült volna — nem a gyarlóságaira, hanem a legkiválóbb képességeire — rég eltűnt volna a történelem hullámai között.

Egyébként pedig — ezeket a sorokat egy papok között sokat forgó világi írja — csak hadd legyenek a mi papjaink gyarló emberek. Eljön az idő, amikor az ember rájön, hogy ez így jó, ha mindenfélék vannak köztük: kicsinyek és nagyok, kövérek és soványak, ridegek és érzelmeseek, savanyuak és vidámak, művészek és tudósok, egészségesek és betegek. Képzelje el, milyen borzasztó lenne számunkra, gyarló bűnösök számára, ha nem emberek, hanem angyalok lennének papjaink. Nem értenék meg, nem éreznék tagjaikban, elméjükben, szívükben, lelkükben a bűn és a bukás tragikumát. Akkor nem lehetnének közöttük szentek, akik megmutatják nekünk, hogyan kell kikapaszkodni a bűn szakadékaiból, akik megjárják előttünk azt a bizonyos szűk ösvényt, mely a mennyországba vezet. Hadd legyenek ők csak a mi testvéreink, áldozatok, akik a szent pecsétekkel nomlokukon és tagjaikon bukdácsolnak gyarlóságaink ingoványában.

Hatvanegy éves. — A tünetek, amelyeket ön a hozzátartozója viselkedéséről és magatartásáról leír — nem papi, hanem idegorvosi közbelépést sürgetnek. Ne tévesszük össze az erkölcsi életet az idegélet tüneteivel. Kétségtelen, hogy az idegállapot cselekedetekben, viselkedésben, magatartásban nyilvánul meg és nem fájdalomban, mint az egyéb szerveink megbetegedése. A kimerültség és a fáradtság azonban még nem lelki szárazság, az ideges járás-kelés, futkosás, bolyongás nem okvetlen a nyugtalan lelkiismeret vagy a felelőtlenség következménye, a veszekedés pedig, amint Ön leír, egy bomladozó idegrendszer nyugtalanságából fakad és nem tudatos rosszindulatból. Ezért az Ön általánosítása sem állja meg a helyét. Mielőtt egy emberről erkölcsi ítéletet mondunk, vesszünk előbb mindig egy pillantást öröklött tulajdonságaira és idegrendszerére.